

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

**Довідник із застосування статті 8
Європейської конвенції
з прав людини**

Право на повагу до приватного і сімейного життя,
житла і кореспонденції

Оновлено 31 серпня 2018 року

Видавці або організації, які бажають повністю або частково перекласти і/або відтворити цей довідник у вигляді друкованого або електронного (в мережі Інтернет) видання, мають звертатись за адресою publishing@echr.coe.int для ознайомлення з умовами отримання дозволу.

Щодо будь-яких питань стосовно запланованого перекладу довідників з практики Суду просимо звертатись до документу *Traductions en cours*.

Цей довідник був укладений Дослідницьким і бібліотечним відділом Дирекції юрисконсульта і не є обов'язковим для Суду. До нього можуть бути внесені редакційні зміни.

Оригінал цього довідника було укладено англійською мовою. Текст було завершено 31 грудня 2017 року. До нього, відповідно до змін у практиці Суду, регулярно вноситимуться зміни. Дане оновлення було завершено 31 серпня 2018 року.

Довідники з практики Суду можна завантажити за наступною адресою www.echr.coe.int (Case-law – Case-law analysis – Case-law guides). Щодо інформації стосовно нових видань просимо перевірити рахунок Суду у Twitter <https://twitter.com/echrpublication>.

Цей переклад оприлюднено за угодою із Радою Європи і Європейським судом з прав людини і відповідальність за нього несе виключно перекладач.

© Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2018 рік

Зміст

Передмова	6
I. Структура статті 8	7
A. Обсяг статті 8.....	7
B. Справа має розглядатись з точки зору негативного чи позитивного зобов'язання?.....	8
C. Чи у випадку негативного зобов'язання втручання відбувалось “згідно із законом”?.....	9
D. Чи втручання переслідує законну мету?.....	10
E. Чи є втручання “необхідним у демократичному суспільстві”?	11
F. Взаємозв'язок між статтею 8 та іншими положеннями Конвенції і Протоколів до неї.....	12
1. Приватне і сімейне життя	12
a. Стаття 2 (право на життя) і стаття 3 (заборона катування).....	12
b. Стаття 6 (право на справедливий суд).....	12
c. Стаття 9 (свобода думки, совісті і релігії)	14
d. Стаття 10 (свобода вираження поглядів)	14
e. Стаття 14 (заборона дискримінації).....	14
2. Житло і кореспонденція	15
a. Стаття 2 (право на життя).....	15
b. Стаття 10 (свобода вираження поглядів)	15
c. Стаття 13 (право на ефективний засіб правового захисту)	16
d. Стаття 14 (заборона дискримінації).....	16
e. Стаття 34 (індивідуальні заяви).....	17
f. Стаття 1 Протоколу No. 1 (захист власності)	17
g. Стаття 2 § 1 Протоколу No. 4 (свобода пересування).....	17
II. Приватне життя	19
A. Сфера приватного життя і відсутність визначення	19
B. Фізична, психологічна і моральна недоторканність	19
a. Потерпілі від насилля.....	20
b. Репродуктивні права.....	21
c. Примусове лікування і обов'язкові медичні процедури.....	23
d. Психічні хвороби	23
e. Охорона здоров'я і лікування	24
f. Проблеми стосовно завершення життя	25
g. Проблеми, пов'язані з інвалідністю.....	26
h. Проблеми стосовно поховання	27
i. Екологічні проблеми	28
j. Статева орієнтація і статеve життя	29
k. Професійна і ділова діяльність.....	29
C. Приватне життя	30
a. Право на власне зображення і фотографії; оприлюднення фотографій, зображень і статей	31
b. Захист особистої репутації; наклеп.....	32
c. Захист даних.....	34
d. Право на доступ до особистої інформації.....	37
e. Інформація про здоров'я особи.....	38

f.	Збирання матеріалів або даних службами безпеки або іншими державними органами	39
g.	Поліцейське стеження	40
h.	Повноваження поліції із затримання і обшуку	41
i.	Приватне життя під час ув'язнення	42
D.	Ідентичність і автономія	42
a.	Право на особистий розвиток і автономію	42
b.	Право встановити своє походження	42
c.	Релігійні і світоглядні переконання	43
d.	Бажана зовнішність	43
e.	Право на ім'я/посвідчення особи	44
f.	Гендерна ідентичність	44
g.	Право на етнічну ідентичність	45
h.	Апатридизм, громадянство і місце проживання	46
i.	Шлюбний і батьківський статус	47
III. Сімейне життя.....		48
A.	Визначення сімейного життя і значення сім'ї	48
B.	Процесуальне зобов'язання	49
C.	Можливість розсуду стосовно сімейного життя	49
D.	Сфера застосування сімейного життя	49
1.	Пари	49
a.	Шлюби, що не відповідають звичаю, de facto співмешкання	49
b.	Одностатеві пари	50
2.	Батьки	51
a.	Репродуктивні технології/право стати генетичними батьками	51
3.	Діти	52
a.	Взаємне спілкування	52
b.	Зв'язки між біологічною матір'ю і дітьми	53
c.	Зв'язки між біологічним батьком і дітьми	53
d.	Соціальна допомога батькам, батьківські права, опіка і право на спілкування	55
e.	Міжнародне викрадення дитини	56
f.	Усиновлення	57
g.	Прийомні сім'ї	58
h.	Батьківські права і державна допомога	58
4.	Інші сімейні стосунки	60
a.	Стосунки між братами і сестрами; баба і дід	60
b.	Право ув'язнених осіб на спілкування	61
5.	Імміграція і вислання	62
a.	Діти у місцях позбавлення свободи	62
b.	Возз'єднання сім'ї	63
c.	Рішення про депортацію і вислання	63
d.	Дозволи на проживання	64
6.	Майнові інтереси	64
IV. Житло.....		65
A.	Загальні питання	65
1.	Обсяг поняття “житло”	65
2.	Приклади “втручання”	66
3.	Можливість розсуду	67

V.	Помешкання	67
1.	Власники нерухомості.....	68
2.	Наймачі	69
3.	Партнери наймачів/незаконне заволодіння	70
4.	Меншини і уразливі особи	70
5.	Проникнення у житло, обшуки і вилучення.....	71
C.	Комерційні приміщення	74
D.	Юридичні компанії.....	74
E.	Житло журналістів	75
F.	Життєве довкілля.....	76
1.	Загальний підхід.....	76
2.	Шумові незручності, проблеми з сусідами та інші незручності.....	78
3.	Забруднююча і потенційно небезпечна діяльність.....	79
V.	Кореспонденція.....	80
A.	Загальні питання	80
1.	Обсяг поняття “кореспонденція”	80
2.	Позитивні зобов’язання	81
3.	Загальний підхід.....	82
B.	Кореспонденція ув’язнених осіб.....	82
1.	Загальні принципи	82
2.	Коли втручання у кореспонденцію в’язнів може бути необхідним	85
3.	Письмова кореспонденція	85
4.	Телефонні розмови	86
5.	Кореспонденція між ув’язненими і їхніми адвокатами.....	87
6.	Кореспонденція з Судом	88
7.	Кореспонденція з журналістами.....	89
8.	Кореспонденція між ув’язненим і лікарем	90
9.	Кореспонденція з близькими родичами та іншими особами.....	90
10.	Кореспонденція між ув’язненим та іншими адресатами	91
C.	Кореспонденція адвокатів.....	91
D.	Стеження за телекомунікаціями у кримінально-правовому контексті.....	93
E.	Кореспонденція приватних осіб, фахівців і компаній	95
F.	Спеціальне таємне стеження за громадянами/організаціями.....	96
	Перелік цитованих справ	102

Передмова

Цей довідник є складовою серії довідників з практики Європейського суду з прав людини (далі - «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), опублікованих цим Судом для інформування фахівців з права щодо постановлених ним засадових рішень. З цією метою у довіднику проаналізовано і підсумовано практику Суду стосовно статті 8 Європейської конвенції з прав людини (далі «Конвенція» або «Європейська конвенція») станом на 31 серпня 2018 року. Читач знайде у ньому ключові принципи, напрацьовані у цій галузі, а також відповідні прецеденти.

Процитовані рішення Суду були обрані поміж визначними, важливими і/або останніми рішеннями щодо суті і щодо прийнятності*.

Рішення Суду не лише розглядають проблеми у заявах, з якими до нього звернулись, але й допомагають у значно ширшому обсязі висвітлювати, захищати і розвивати положення Конвенції; ці рішення допомагають також державам дотримуватись зобов'язань, котрі вони взяли на себе як держави-учасниці Конвенції (*Ірландія проти Сполученого Королівства*, 18 січня 1978 року, § 154, série A № 25 і, поміж останніх рішень, *Jeronovičs проти Латвії* [ВП], № 44898/10, § 109, CEDH 2016).

Тож запроваджена Конвенцією система має на меті задля громадського інтересу вирішувати питання, що стосуються правопорядку, вдосконалюючи таким чином норми захисту прав людини і напрацьовуючи у цій галузі практику для всього загалу держав-учасниць Конвенції (*Konstantin Markin проти Росії* [ВП], № 30078/06, § 89, CEDH 2012). Зокрема, Суд підкреслював роль Конвенції як «конституційного документу у європейському правопорядку» у галузі прав людини (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi проти Ірландії* [ВП], № 45036/98, § 156, CEDH 2005-VI).

Цей довідник містить посилання за ключовими словами для кожної цитованої статті Конвенції або додаткових Протоколів до неї. Юридичні питання, порушені у кожній справі, узагальнені у *Переліку ключових слів*, складеному на основі тезаурусу, який містить терміни, безпосередньо взяті (переважно) з тексту Конвенції і Протоколів до неї.

База даних HUDOC практики Суду дозволяє здійснювати пошук за ключовими словами, завдяки чому ви зможете знайти підбірку документів з подібним юридичним змістом (мотивування і висновки Суду у кожній справі підсумовані за ключовими словами). Ключові слова до кожної справи містяться у довідковій картці документу. Усі необхідні пояснення можна знайти у *посібнику з користування HUDOC*.

* Цитовані справи можуть бути однією або двома офіційними мовами (англійською і французькою мовою) Суду і Європейської комісії з прав людини. Цитовані посилання, за відсутності особливих позначок після назви справи, стосуються рішень щодо суті, постановлених палатою Суду. Позначка «(dés.)» стосується рішення Суду щодо прийнятності, а позначка «[ВП]» вказує, що справу розглядала Велика Палата. Рішення палати, не остаточні на момент оприлюднення даного оновлення, позначені у переліку зірочкою (*).

I. Структура статті 8

Стаття 8 Конвенції– Право на повагу до приватного і сімейного життя

« 1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. »

Ключові слова HUDOC

Вислання (8) – Екстрадиція (8) – Позитивні зобов'язання (8)

Повага до приватного життя (8-1) – Повага до сімейного життя (8-1) – Повага до житла (8-1) – Повага до кореспонденції(8-1)

Орган державної влади (8-2) – Втручання (8-2) – Згідно із законом (8-2) – Доступність (8-2) – Передбачуваність (8-2) – Гарантії проти зловживань (8-2) – Необхідне у демократичному суспільстві (8-2) – Національна безпека (8-2) – Громадська безпека (8-2) – Економічний добробут країни (8-2) – Захист порядку (8-2) – Запобігання злочинам (8-2) – Захист здоров'я (8-2) – Захист моралі (8-2) – Захист прав і свобод інших осіб (8-2)

1. Аби посилатись на статтю 8, заявник має довести, що його скарга підпадає принаймні під один з елементів, перерахованих у цій статті, зокрема: приватне життя, сімейне життя, житло і кореспонденція. Звичайно, деякі справи стосуються більш ніж одного елемента. По-перше, Суд визначає, чи скарга заявника підпадає під сферу дії статті 8. Потім Суд перевіряє, чи було втручання у це право або ж чи задіяно позитивні зобов'язання держави захистити його. Умови, за яких держава може втручатись у реалізацію захищеного права, перераховані у частині 2 статті 8, зокрема, в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Обмеження дозволені, якщо вони здійснюються «згідно із законом» або «передбачені законом» і є «необхідним у демократичному суспільстві» задля захисту однієї з перерахованих вище цілей. Здійснюючи перевірку необхідності у демократичному суспільстві, Суд часто має врівноважувати захищені статтею 8 інтереси заявника та інтереси третіх осіб, захищені іншими положеннями Конвенції і Протоколів до неї.

A. Обсяг статті 8

2. Суд дав широке визначення обсягу статті 8, навіть якщо певне право не перелічене у цій статті. Проте, її обсяг не є безмежним. У випадку доступу до приватного пляжу для особи з інвалідністю Суд постановив, що право, на яке посилався заявник, стосувалось міжособистісних зв'язків такого широкого і невизначеного обсягу, що не могло існувати жодного правдоподібного прямого зв'язку між заходами, яких ніби-то мала вжити держава задля усунення недоліків, наявних у приватних купальних закладах, і приватним життям заявника. Тому статті 8 не могла застосовуватись (*Botta pomu Imarii*, § 35). До того ж Суд встановив, що на статтю 8 не можна посилатись у випадку обвинувального вироку за професійні порушення, тому що дане правопорушення не мало жодного безпосереднього впливу на право поважати “приватне життя”. Натомість воно стосувалось професійних дій і бездіяльності з боку посадових осіб держави під час здійснення ними своїх обов'язків. Також заявник не навів жодного конкретного наслідку для свого приватного життя, який би був безпосередньо і причинно-

наслідково пов'язаний з його засудженням за це конкретне правопорушення (*Gillberg проти Швеції* [ВП], § 70). Проте у випадку слідчого поліції, якого було визнано винним у тяжкому порушенні професійних обов'язків за вимагання і отримання хабарів за закриття кримінальних проваджень, і який після відбуття покарання хотів працювати адвокатом-стажером, Суд вирішив, що обмеження на реєстрацію як члена певного професійного об'єднання, що певною мірою може впливати на спроможність вибудовувати стосунки із зовнішнім світом, належить до сфери приватного життя (*Jankauskas проти Литви (№ 2)*, §§ 57-58).

В. Справа має розглядатись з точки зору негативного чи позитивного зобов'язання?

3. Першочергова мета статті 8 полягає у захисті від свавільного втручання у приватне і сімейне життя, житло і кореспонденцію. Це класичне негативне зобов'язання, котре Суд визначає як основну мету статті 8 (*Kroon і Інші проти Нідерландів*, § 31). Проте держави-учасниці несуть також позитивне зобов'язання гарантувати повагу до прав, закріплених у статті 8, навіть у стосунках між приватними особами. Зокрема, хоча мета статті 8 переважно полягає у тому, щоб захистити осіб від свавільного втручання з боку органів державної влади, це не просто вимагає від держави утримуватись від такого втручання: окрім цього первинно негативного завдання, можуть існувати і позитивні зобов'язання, невід'ємні від дійсної поваги до приватного життя (*Lozovyye проти Росії*, § 36). Ці зобов'язання можуть передбачати вжиття заходів, спрямованих на гарантування поваги до приватного життя навіть у сфері стосунків між приватними особами (див., наприклад, *Evans проти Сполученого Королівства* [ВП], § 75, хоча цей принцип був уперше запроваджений у *Marckx проти Бельгії*).

4. Принципи, що застосовуються до оцінки позитивних і негативних зобов'язань відповідно до Конвенції, є подібними. Слід брати до уваги справедливу рівновагу, яку потрібно забезпечити між конкуруючими інтересами особи і суспільства в цілому, оскільки цілі другої частини статті 8 є до цього певною мірою дотичними (*Hämäläinen проти Фінляндії* [ВП], § 65; *Gaskin проти Сполученого Королівства*, § 42; *Roche проти Сполученого Королівства* [ВП], § 157). Якщо справа стосується негативного зобов'язання, Суд має оцінити, чи втручання відповідало вимогами частини 2 статті 8, зокрема, відбувалось згідно із законом, переслідувало законну мету і було необхідним у демократичному суспільстві. Нижче це буде проаналізовано детальніше.

5. У випадку позитивного зобов'язання Суд вирішує, чи важливість задіяного інтересу вимагає накладення позитивного зобов'язання, про яке просить заявник. Певні чинники були визнані належними для оцінки змісту позитивних зобов'язань, покладених на держави. Деякі з них пов'язані із заявником. Вони стосуються важливості задіяних інтересів і того, чи йдеться про "основоположні цінності" або "основні аспекти" приватного життя, або ж про наслідок для заявника неузгодженості між суспільними реаліями і законом, при цьому послідовність адміністративної і правової практики всередині національної правової системи вважається важливим чинником у оцінці, зробленій відповідно до статті 8. Інші чинники стосуються наслідку стверджуваного відповідного позитивного зобов'язання для даної держави. Питання полягає у тому, чи стверджуване зобов'язання є вузьким і точним, чи широким і невизначеним (*Hämäläinen проти Фінляндії* [ВП], § 66).

6. Як і у випадку з негативними зобов'язаннями, держави, імплементуючи свої позитивні зобов'язання за статтею 8, мають певну можливість розсуду. Визначаючи обсяг цієї можливості, потрібно брати до уваги низку чинників. Якщо йдеться про особливо важливий аспект існування або ідентичності особи, надана державі можливість розсуду буде обмеженою (наприклад, *X і Y проти Нідерландів*, §§ 24 і 27; *Christine Goodwin проти Сполученого Королівства* [ВП], § 90; *Pretty проти Сполученого Королівства*, § 71). Проте, якщо поміж державами-учасницями Ради Європи відсутній консенсус як щодо відносної важливості даного

інтересу, так і щодо способів його оптимального захисту, особливо якщо справа стосується дражливих моральних або етичних проблем, тоді можливість розсуду буде ширшою (*X, Y і Z проти Сполученого Королівства*, § 44; *Fretté проти Франції*, § 41; *Christine Goodwin проти Сполученого Королівства* [ВП], § 85). Можливість розсуду буде ширшою і тоді, коли держава має забезпечити рівновагу між конкуруючими приватними і громадськими інтересами або закріпленими Конвенцією правами (*Fretté проти Франції*, § 42; *Odièvre проти Франції* [ВП], §§ 44-49; *Evans проти Сполученого Королівства* [ВП], § 77; *Dickson проти Сполученого Королівства* [ВП], § 78; *S.H. і Інші проти Австрії* [ВП], § 94).

7. Хоча вибір засобів для гарантування дотримання статті 8 у сфері захисту від дій з боку приватних осіб в принципі належить до можливості розсуду держави, проте ефективне запобігання тяжким діянням (таким як зґвалтування), коли йдеться про основоположні цінності і важливі аспекти приватного життя, вимагає дієвих кримінально-правових положень. Зокрема діти та інші уразливі особи мають право на ефективний захист (*X і Y проти Нідерландів*, §§ 23-24 і 27; *August проти Сполученого Королівства* (dec.); *M.C. проти Болгарії*). До того ж, позитивне зобов'язання держави, відповідно до статті 8, захистити фізичну недоторканність особи може поширюватись на питання, що стосуються ефективності кримінального розслідування (*Osman проти Сполученого Королівства*, § 128; *M.C. проти Болгарії*, § 150). Держава як така несе позитивне зобов'язання, невід'ємне від статей 3 і 8 Конвенції, ефективно задіювати кримінально-правові положення, що карають зґвалтування, і застосовувати їх на практиці шляхом ефективного розслідування і притягнення до кримінальної відповідальності. Держава зобов'язана захищати неповнолітню особу від зловмисного введення в оману (*K.U. проти Фінляндії*, §§ 45-49). Стосовно менш тяжких діянь, що мають місце між фізичними особами, і котрі можуть порушувати фізичну недоторканність, зобов'язання держави за статтею 8 підтримувати і практично застосовувати належну правову базу, що надає захист, не завжди вимагає наявності дієвого кримінально-правового положення, яке стосувалося б певної дії. Правова база може складатись також із цивільно-правових засобів, котрі можуть забезпечити достатній захист (*ibid.*, § 47; *X і Y проти Нідерландів*, §§ 24 і 27; *Söderman проти Швеції* [ВП], § 85). До того ж, стосовно права на здоров'я держави-учасниці несуть низку пов'язаних з цим позитивних зобов'язань, відповідно до статей 2 і 8 (*Vasileva проти Болгарії*, §§ 63-69; *Ibrahim Keskin проти Туреччини*, § 61).

8. Суд також сформулював процесуальні зобов'язання за статтею 8, які є особливо важливими для встановлення можливості розсуду, наданої державі-учасниці. Аналіз Суду включає наступні міркування: якщо на державні органи покладається дискреційне повноваження, здатне втручатись у реалізацію передбаченого Конвенцією права, то надані фізичній особі процесуальні гарантії будуть особливо суттєвими для встановлення того, чи держава-відповідач, запроваджуючи нормативно-правову базу, залишалась у межах можливості розсуду. Дійсно, у практиці Суду закріплено, що хоча стаття 8 не містить жодних чітких процесуальних вимог, процес ухвалення рішень, наслідком якого є засоби, що спричиняють втручання, має бути справедливим і таким, що належно поважає інтереси, гарантовані особам відповідно до статті 8 (*Buckleу проти Сполученого Королівства*, § 76; *Tanda-Muzinga проти Франції*, § 68; *M.S. проти України*, § 70). Зокрема, це вимагає належного залучення заявника до участі у цьому процесі (*Lazoriva проти України*, § 63).

С. Чи у випадку негативного зобов'язання втручання відбувалось “згідно із законом”?

9. Суд неодноразово стверджував, що будь-яке втручання державної влади у право особи на повагу до приватного життя і кореспонденції має відбуватись згідно із законом. Цей вислів не лише встановлює вимогу відповідності до національного законодавства, але й вимагає його якості і сумісності із принципом верховенства права (*Halford проти Сполученого Королівства*, § 49).

10. Національне законодавство повинне бути чітким, передбачуваним і належно доступним (*Silver і Інші проти Сполученого Королівства*, § 87). Це включає достатню передбачуваність, аби особи були спроможні діяти згідно із законом, а також чітке розмежування обсягу дискреційних повноважень державних органів. Як постановляв Суд у випадках, наприклад, стеження за особами, закон має бути достатньо чітким у формулюванні, аби надавати громадянам належні вказівки щодо умов і обставин, за яких державні органи уповноважені вживати будь-яких заходів таємного стеження і збору інформації (*Shimovolos проти Росії*, § 68). У справі *Vukota-Bojić проти Швейцарії* Суд встановив порушення статті 8 через відсутність ясності і точності внутрішньо-правових норм, які були правовою підставою стеження за заявницею працівниками страхової компанії після того, як з нею трапився нещасний випадок.

11. Вимога ясності застосовується обсягу дискреційних повноважень, якими наділені державні органи. Національне право повинне розумно ясно визначати обсяг і спосіб реалізації відповідних повноважень, покладених на державні органи, аби гарантувати особам мінімальний рівень захисту, яким вони наділені у демократичному суспільстві відповідно до принципу верховенства права (*Piechowicz проти Польщі*, § 212). Те, що випадок заявника є першим з передбачених чинним законодавством, і що суд звертався за роз'ясненнями до Суду ЄС, аби отримати тлумачення відповідних положень європейського права, не робить тлумачення і застосування законодавства, здійснені національними судами, свавільними або непередбачуваними (*Satakunnan Markkinapörssi Oy і Satamedia Oy проти Фінляндії* [ВП], § 150).

12. Стосовно передбачуваності вислів “згідно із законом” визначає, *inter alia*, що національне право має бути достатньо передбачуваним у формулюваннях, аби надати особам належні вказівки щодо обставин і умов, за яких державні органи уповноважені вдаватись до заходів, що впливають на їхні гарантовані Конвенцією права (*Fernández Martínez проти Іспанії* [ВП], § 117). Передбачуваність не має бути певною. У справі *Slivenko проти Лавнії* [ВП], заявники повинні були мати спроможність розумною мірою передбачити, принаймні за порадою фахівця з права, що їх вважатимуть тими, на кого поширюється дане законодавство (див. також *Dubská і Krejzová проти Республіки Чехія* [ВП], § 171). У такому випадку не можна очікувати абсолютної певності (§ 107). Слід також зазначити, що професія заявника може бути тим чинником, який слід вважати таким, що надає вказівки стосовно його чи її спроможності передбачити правові наслідки відповідних дій (*Versini-Campinchi і Crasnianski проти Франції*, § 55).

13. Законність також вимагає наявності належних гарантій того, що права особи, закріплені у статті 8, поважатимуться. Відповідальність держави за захист приватного і сімейного життя часто включає позитивні зобов'язання, що забезпечують належну увагу на національному рівні до прав, закріплених у статті 8. Наприклад, Суд встановив порушення права на приватне життя через відсутність чітких законодавчих положень з криміналізації діяння, що полягає у прихованому здійсненні відеозапису голих дітей (*Söderman проти Швеції* [ВП], § 117).

14. Той висновок, що даний захід не був “згідно із законом”, є достатнім, аби Суд вирішив, що було порушення статті 8 Конвенції. Тому немає потреби перевіряти, чи згадане втручання переслідувало “законну мету” або було “необхідним у демократичному суспільстві” (*M.M. проти Нідерландів*, § 46).

D. Чи втручання переслідує законну мету?

15. Стаття 8 § 2 перераховує законні цілі, які можуть виправдовувати обмеження прав, захищених статтею 8: “в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб”. Нещодавно Суд зауважив, що його практика цілком консолідована, коли він перевіряє існування законної мети у розумінні другої частини статтей 8 і 11 Конвенції (*S.A.S. проти Франції* [ВП], § 114).

16. Наприклад, Суд вирішив, що імміграційні заходи можуть бути виправдані збереженням економічного добробуту країни у розумінні частини 2 статті 8, а не запобіганням заворушенням, якщо держава, з огляду на густину населення, прагнула врегулювати ринок праці (*Berrehab проти Нідерландів*, § 26). Суд також вирішив, що як економічний добробут, так і захист прав і свобод інших осіб є законною метою широкомасштабних урядових проектів, таких як розширення аеропорту (*Hatton і інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 121).

17. Суд вирішив, що заборона носити у громадських місцях суцільне запинало на обличчі служила законній меті, беручи до уваги аргумент держави-відповідача, що обличчя відіграє важливу роль у суспільному житті. Тому Суд погодився з тим, що бар'єр, який створює щодо інших осіб запинало, яке приховує обличчя, держава-відповідач вважає порушенням права інших осіб жити у просторі соціалізації, що полегшує співжиття (*S.A.S. проти Франції* [ВП], § 122).

18. Проте у справі *Тота проти Румунії* Суд вирішив, що держава не надала правомірного виправдання тому, що дозволила журналістам оприлюднювати фотографії осіб, затриманих в порядку досудового провадження, якщо для того немає підстав громадської безпеки (§ 92).

Е. Чи є втручання “необхідним у демократичному суспільстві”?

19. Аби встановити, чи конкретне втручання у статтю 8 є “необхідним у демократичному суспільстві”, Суд зважає інтереси держави-учасниці супроти права заявника. У перших і провідних справах стосовно статті 8 Суд пояснив, що у даному контексті вислів “необхідний” не має такої гнучкості, як “корисний”, “розумний” або “бажаний”, а натомість передбачає існування “нагальної суспільної потреби” у даному втручанні. Саме державні органи повинні зробити первинну оцінку існування нагальної суспільної потреби у кожному випадку; відповідно, їм надається можливість розсуду. Проте їхнє рішення залишається предметом для перегляду з боку Суду. Обмеження гарантованого Конвенцією права не може вважатись “необхідним у демократичному суспільстві”, підмурками якого є толерантність і терпимість, якщо тільки, поміж іншим, це втручання не буде пропорційним до законної мети, що переслідується (*Dudgeon проти Сполученого Королівства*, §§ 51-53).

20. Тому Суд стверджував, що визначаючи, чи оспорювані заходи були “необхідними у демократичному суспільстві”, він визначатиме, чи у світлі сукупності обставин справи причини, наведені на виправдання таких заходів, були належними і достатніми стосовно переслідуваних цілей (*Z проти Фінляндії*, § 94). Суд роз'яснив цю вимогу, пояснюючи, що поняття “необхідності” у розумінні статті 8 означає, що втручання має відповідати нагальній суспільній потребі і, зокрема, повинне залишатись пропорційним до законної мети, що переслідується. Визначаючи, чи є втручання “необхідним”, Суд розгляне можливість розсуду, залишену за державними органами, але обов'язком саме держави-відповідача є доведення наявності нагальної суспільної потреби, що спричинила втручання (*Piechowicz проти Польщі*, § 212). Суд нагадав керівні принципи визначення можливості розсуду у справі *Paradiso і Campanelli проти Італії* [ВП], §§ 179-184).

21. Стосовно загальних заходів, вжитих державою, практика Суду свідчить, що для встановлення пропорційності загального заходу Суд має перш за все оцінити законодавчий вибір, що був його підставою. У зв'язку з цим якість перегляду з боку парламенту і судової влади необхідності заходів є вкрай важливою, адже якби загальний захід залишився без контролю, це спричинило б ризик зловживання, і саме держава повинна першою оцінити цей ризик (*Animal Defenders International проти Сполученого Королівства* [ВП], § 108).

Ф. Взаємозв'язок між статтею 8 та іншими положеннями Конвенції і Протоколів до неї

1. Приватне і сімейне життя

а. Стаття 2 (право на життя) і стаття 3 (заборона катування)

22. Стосовно захисту фізичної і психологічної недоторканності особи від дій інших осіб, Суд вирішив, що позитивні зобов'язання влади – у деяких випадках відповідно до статей 2 або 3, у інших - за статтею 8 окремо або в сукупності зі статтею 3 Конвенції – може передбачати обов'язок запровадити і застосовувати на практиці належну правову базу, котра уможливила б захист від насильницьких дій з боку приватних осіб (див., *inter alia*, [Söderman проти Швеції](#) [ВП], § 80 і цитовані у ній посилання).

23. Наприклад, у своїй практиці стосовно статей 3 і 8, Суд наголошував на важливості того, щоб діти та інші уразливі члени суспільства користувались захистом держави, якщо існує загроза їхньому фізичному і психічному добробуту ([Wetjen і Інші проти Німеччини](#), § 74, і [Tlapak і Інші проти Німеччини](#), § 87). У двох випадках Суд нагадував, що регулярне побиття своїх дітей може досягти необхідного ступеню тяжкості, аби підпадати під дію статті 3 ([Wetjen і Інші проти Німеччини](#), § 76; [Tlapak і Інші проти Німеччини](#), § 89). Відповідно, аби запобігти будь-якому ризику жорстокого поводження за статтею 3, Суд визнав за рекомендоване для держав-учасниць заборонити на законодавчому рівні усі різновиди тілесних покарань дітей. Проте, аби забезпечити відповідність до статті 8, така заборона має бути імplementована за допомогою пропорційних заходів, аби вона була практичною і ефективною, а не лишалась теоретичною ([Wetjen і Інші проти Німеччини](#), §§ 77-78 ; [Tlapak і Інші проти Німеччини](#), §§ 90-91).

24. Суд постановив, що якщо захід не підпадає під ознаки поводження, вказаного у статті 3, він однак може підпадати під дію статті 8 ([Wainwright проти Сполученого Королівства](#), § 43, стосовно обшуку з роздяганням). Зокрема, умови ув'язнення можуть становити ризик порушення статті 8, якщо вони не досягають ступеню тяжкості, необхідного для порушення статті 3 ([Raninen проти Фінляндії](#), § 63). Суд неодноразово знаходив порушення статті 3 Конвенції у випадку поганих умов ув'язнення, коли відсутність достатнього розподілу між санітарним обладнанням і рештою камери був лише однією зі складових таких умов ([Szafranski проти Польщі](#), §§ 24 і 38). У справі [Szafranski проти Польщі](#) Суд постановив, що державні органи не виконали своє позитивне зобов'язання забезпечити заявнику мінімальний рівень приватності і тому порушили статтю 8, оскільки заявник мав користуватись туалетом у присутності співкамерників і тому у повсякденному житті був позбавлений елементарного рівня приватності (§§ 39-41).

25. Так само, хоча право на здоров'я і не гарантоване Конвенцією і Протоколами до неї, держави-учасниці у цій сфері несуть низку позитивних зобов'язань за статтями 2 і 8. По-перше, вони повинні запровадити нормативно-правові акти, які вимагали б від державних і приватних лікарень вживати належних заходів для захисту фізичної недоторканності своїх пацієнтів, і, по-друге, надати потерпілим від медичної недбалості процедури, які, за потреби, забезпечували б їм відшкодування шкоди. Ці зобов'язання за статтею 8 застосовуються у випадку завдання тілесних ушкоджень, які не підпадають під загрозу для права на життя, гарантованого статтею 2 ([Vasileva проти Болгарії](#), §§ 63-69; [Ibrahim Keskin проти Туреччини](#), § 61).

б. Стаття 6 (право на справедливий суд)

26. Процесуальний аспект статті 8 тісно пов'язаний із правами й інтересами, захищеними статтею 6 Конвенції. Стаття 6 надає процесуальні гарантії, зокрема, “право на суд” задля визначення “цивільних прав і обов'язків”, тоді як процесуальна вимога статті 8 не лише

включає у себе адміністративне провадження як судовий процес, але й являється допоміжним засобом, що застосовується з ширшою метою для гарантування належної поваги до, *inter alia*, сімейного життя (*Tarja Gasca i D. проти Іспанії*, §§ 111-113; *Bianchi проти Швейцарії*, § 112; *McMichael проти Сполученого Королівства*, § 91; *B. проти Сполученого Королівства*, §§ 63-65; *Golder проти Сполученого Королівства*, § 36). Різниця між метою, яку переслідують відповідні гарантії, передбачені статтями 6 і 8, може, у світлі особливих обставин, виправдати вивчення однієї низки фактів з точки зору обох статей (порівняйте *O. проти Сполученого Королівства*, §§ 65-67; *Golder проти Сполученого Королівства*, §§ 41-45; *Macready проти Республіки Чехія*, § 41; *Bianchi проти Швейцарії*, § 113).

27. Суд може на власний розсуд давати правову кваліфікацію фактам у справі і не є зв'язаний кваліфікацією, зробленою заявником або державою (*Soares de Melo проти Португалії*, § 65; *Mitovi проти Колишньої Югославської Республіки Македонія*, § 49; *Macready проти Республіки Чехія*, § 41; *Havelka і Інші проти Республіки Чехія*, § 35). Тому Суд сам вирішуватиме, за якою статтею чи статтями розглядатиме скарги (*Radomilja і Інші проти Хорватії* ВП), § 114).

28. У справах, що стосуються сімейного життя, і заявники посилаються на статті 6 і 8, Суд може вирішити досліджувати факти виключно за статтею 8. Окрім того, Суд постановив, що повага до сімейного життя вимагає, щоб майбутні стосунки між батьком або матір'ю і дитиною визначались виключно у світлі усіх належних міркувань, а не лише самим збігом часу (*Macready проти Республіки Чехія*, § 41). На думку Суду, процесуальний аспект статті 8 вимагає, щоб процес ухвалення рішень, на підставі яких вживаються втручальні заходи, був справедливим і віддавав належну повагу інтересам, гарантованим цією статтею (*Soares de Melo проти Португалії*, § 65; *Santos Nunes проти Португалії*, § 56; *Havelka і Інші проти Республіки Чехія*, §§ 34-35; *Wallová і Walla проти Республіки Чехія*, § 47; *Kutzner проти Німеччини*, § 56; *McMichael проти Сполученого Королівства*, § 87). Тому Суд, за статтею 8, може також брати до уваги форму і тривалість процесу ухвалення рішень (*Macready проти Республіки Чехія*, § 41). Держава повинна також вжити усіх належних заходів для возз'єднання батьків і дітей (*Santos Nunes проти Португалії*, § 56).

29. Наприклад, те, чи справа була розглянена протягом розумного часу, як того вимагає стаття 6 § 1 Конвенції, теж є частиною процесуальних вимог, однозначно передбачених статтею 8 (*Ribić проти Хорватії*, § 92). Суд також розглядав тільки за статтею 8 скаргу на невиконання рішення стосовно права заявника на зустрічі з дитиною (*Mitovi проти Колишньої Югославської Республіки Македонія*, § 49). Так само Суд вирішив розглядати виключно за статтею 8 бездіяльність і недостатню сумлінність держави і надмірну тривалість провадження, пов'язаного із виконанням рішення про надання заявнику права опіки над дитиною (*Santos Nunes проти Португалії*, §§ 54-56).

30. До того ж, у кількох справах, де існував тісний зв'язок між скаргами за статтею 6 і статтею 8, Суд вивчав скаргу, сформульовану за статтею 6, як частину скарги за статтею 8 (*Anghel проти Італії*, § 69; *Diamante і Pelliccioni проти Сан-Марино*, § 151; *Kutzner проти Німеччини*, § 57; *Labita проти Італії* [ВП], § 187). У справі *G.B. проти Литви*, Суд не визнав за необхідне вивчати окремо, чи мало місце порушення статті 6 § 1, оскільки, вивчаючи скарги заявниці за статтею 8, встановив, що її процесуальні права були дотримані (§ 113).

31. У справі *Y. проти Словенії* Суд досліджував, чи національний суд забезпечив дотримання необхідної рівноваги між захистом права заявниці на повагу до приватного життя і на фізичну недоторканність та правом на захист для обвинуваченого, коли заявницю було перехресно допитано обвинуваченим під час кримінального провадження стосовно статевого злочину (§§ 114-116).

32. У справах щодо стосунків особи з її чи його дітьми присутній обов'язок виявити особливу сумлінність, оскільки вплив часу може спричинити *de facto* вирішення питання. Цей обов'язок, вирішальний для оцінки того, чи справу, відповідно до вимог статті 6 § 1 Конвенції, було

розглянено у розумні строки, також становить частину процесуальних вимог, передбачених статтею 8 (*Süß проти Німеччини*, § 100; *Strömblad проти Швеції*, § 80; *Ribić проти Хорватії*, § 92).

с. Стаття 9 (свобода думки, совісті і релігії)

33. Хоча стаття 9 вирішує питання стосовно свободи думки, совісті і релігії, Суд встановив, що розкриття інформації про особисті релігійні чи світоглядні переконання може також стосуватись статті 8, оскільки такі переконання стосуються одного з найінтимніших аспектів приватного життя (*Folgerø і Інші проти Норвегії* [ВП], § 98, у якій накладений на батьків обов'язок надавати керівництву школи детальну інформацію про свої релігійні чи світоглядні переконання міг вважатись таким, що становить порушення статті 8 Конвенції, хоча у самій справі не було зобов'язання як такого для батьків повідомляти про свої власні переконання).

д. Стаття 10 (свобода вираження поглядів)

34. У справах, де потрібно врівноважувати повагу до приватного життя та право на свободу вираження поглядів, Суд вважає, що результат розгляду заяви теоретично не повинен залежати від того, чи її було подано до Суду за статтею 8 Конвенції особою, яка стала об'єктом новини, чи видавцем за статтею 10. Дійсно, в принципі, ці права заслуговують на однакову повагу (*Couderc і Hachette Filipacchi Associés проти Франції* [ВП], § 91; *Satakunnan Markkinapörssi Oy і Satamedia Oy проти Фінляндії* [ВП], § 123; *Medžlis Islamske Zajednice Brčko і Інші проти Боснії і Герцеговіни* [ВП], § 77). Тому теоретично в обох справах можливість розсуду має бути однаковою. Відповідні критерії, визначені у практиці Суду, наступні: важливість для обговорення, що становить громадський інтерес, ступінь знаменитості відповідної особи, предмет новинного повідомлення, попередня поведінка відповідної особи, контекст, форма і наслідки публікації і, за потреби, обставини, за яких було зроблено фотографії (*ibid.*, §§ 90-93; *Von Hannover проти Німеччини (№ 2)* [ВП], §§ 108-113; *Axel Springer AG проти Німеччини* [ВП], §§ 89-95). До того ж, в контексті заяви, поданої за статтею 10, Суд вивчає спосіб, у який було отримано інформацію, і її достовірність, а також тяжкість покарання, накладеного на журналістів або видавців (*Satakunnan Markkinapörssi Oy і Satamedia Oy проти Фінляндії* [ВП], § 165). Деякі з цих критеріїв можуть бути більш або менш важливими з огляду на особливі обставини справи (див. щодо справи стосовно масового збору, обробки і оприлюднення податкової інформації, *ibid.*, § 166), а з урахуванням контексту можуть застосовуватись й інші критерії (*Medžlis Islamske Zajednice Brčko і Інші проти Боснії і Герцеговіни* [ВП], § 88).

35. Суд постановляв рішення щодо обсягу права на повагу до приватного життя, захищеного статтею 8, у зв'язку зі свободою вираження поглядів, закріпленою статтею 10, стосовно провайдерів послуг інформаційного суспільства, таких як Google Inc., у справі *Tamiz проти Сполученого Королівства* (dec.), і стосовно інтернет-архівів, якими управляють ЗМІ, у справі *M.L. і W.W. проти Німеччини*.

е. Стаття 14 (заборона дискримінації)

36. В численних випадках стаття 8 тлумачилась в сукупності зі статтею 14.

37. Наприклад, стосовно одностатевих пар Суд надавав особливої ваги неухильним змінам міжнародного масштабу, спрямованим на правове визнання одностатевих союзів (*Oliari і Інші проти Італії*, §§ 178 і 180-185), проте залишив за державами можливість обмежувати укладення шлюбу тільки у випадку двостатевих пар (*Schalk і Kopf проти Австрії*, § 108).

38. Стосовно гендерної дискримінації Суд зазначав, що просування гендерної рівності наразі є основною метою держав-учасниць Ради Європи, і для того, щоб така різниця у ставленні могла вважатись сумісною із Конвенцією, необхідна наявність дуже вагомих підстав. Зокрема, посилення на традиції, загальні припущення і панівна соціальна поведінка у певній країні не є

достатніми для виправдання різниці у ставленні за ознакою статі. Наприклад, у справі стосовно збереження жінкою дівочого прізвища після одруження, Суд вирішив, що важливість принципу недискримінування не дозволяє державам підтримувати традиції, що походять з панівної ролі чоловіка і підпорядкованої ролі жінки у сім'ї (*Ünal Tekeli проти Туреччини*, § 63). Суд також постановив, що проблема створення стереотипів довкола певної суспільної групи полягає у тому, що у такий спосіб створюються перешкоди для індивідуальної оцінки їхніх можливостей і потреб (*Carvalho Pinto de Sousa Morais проти Португалії*, § 46 з наступними посиланнями).

39. У справі *Alexandru Enache проти Румунії* заявник, засуджений до позбавлення волі строком на сім років, хотів доглядати за своєю дитиною, якій було тільки кілька місяців. Проте його клопотання про відстрочку виконання покарання були залишені судом без задоволення на тій підставі, що такий захід, доступний для засуджених матерів, які мають дитину у віці до одного року, має тлумачитись суворо, і тому заявник не може просити про його застосування за аналогією. Суд вирішив, що заявник міг стверджувати про те, що перебуває у становищі, подібному до жінок-засуджених (§§ 68-69). Проте, посилаючись на міжнародне право, Суд зазначив, що материнство перебуває під особливим захистом, і постановив, що держава не порушила статтю 14 в сукупності зі статтею 8 (§ 77).

40. Стосовно різниці у ставленні за ознакою народження у шлюбі чи поза шлюбом, Суд постановив, що для того, щоб така різниця у ставленні могла вважатись сумісною із Конвенцією, необхідна наявність дуже вагомих підстав (*Sahin проти Німеччини* [ВП], § 94; *Mazurek проти Франції*, § 49; *Самп і Вурімі проти Нідерландів*, §§ 37-38). Те ж стосується різниці у ставленні до батька дитини, народженої у стосунках, коли сторони жили разом не одружуючись, порівняно із батьком дитини, народженої у шлюбних стосунках (*Sahin проти Німеччини* [ВП], § 94).

41. Суд встановив порушення статті 14 в сукупності зі статтею 8 внаслідок дискримінаційного ставлення через відмову державних органів дозволити парі, що складалась з громадян різних країн, після шлюбу зберігати власне прізвище (*Losonci Rose і Rose проти Швейцарії*, § 26). Також було встановлене порушення у випадку заборони на усиновлення російських дітей громадянами США у справі *А.Н. і Інші проти Росії*. Якщо держава виходить поза свої зобов'язання за статтею 8 і передбачає у національному законодавстві право на усиновлення, вона не може, застосовуючи це право, вживати дискримінаційних заходів у розумінні статті 14. На думку Суду, право заявників просити про усиновлення і на справедливий розгляд таких клопотань підпадає під загальні рамки приватного життя за статтею 8.

42. Коли позбавлення батьківських прав ґрунтувалось на розрізненні, породженому переважно релігійними міркуваннями, Суд постановив, що було порушення статті 8 в сукупності зі статтею 14 (*Hoffmann проти Австрії*, § 36, стосовно позбавлення заявниці батьківських прав через те, що вона була Свідком Єгови, після того, як вона розлучилась з батьком двох їхніх дітей).

2. Житло і кореспонденція

а. Стаття 2 (право на життя)

43. Стосовно втручання у житло Суд встановив паралельне існування позитивних зобов'язань держави за статтею 8 Конвенції, статтею 1 Протоколу No. 1 і статтею 2 Конвенції (*Kolyadenko і Інші проти Росії*, § 216).

б. Стаття 10 (свобода вираження поглядів)

44. Хоча спостереження і прослуховування телефонних розмов зазвичай розглядаються окремо за статтею 8, цей захід може бути так тісно пов'язаний із недотриманням статті 10, наприклад, якщо було застосовано спеціальні повноваження, аби обійти захист журналістських

джерел, що Суд вивчає справу одночасно за двома статтями (*Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. і Інші проти Нідерландів*). У цитованій справі Суд встановив порушення обох статей. Він постановив, що законодавство не надавало належних гарантій стосовно стеження за журналістами з метою знайти їхні джерела інформації.

с. Стаття 13 (право на ефективний засіб правового захисту)

45. У справі стосовно домашніх обшуків Суд постановив, що сама можливість дисциплінарного провадження проти поліцейських, які провадили обшук, не становить ефективний засіб правового захисту з точки зору Конвенції. У випадку втручання у право на повагу до житла засіб правового захисту є ефективним, якщо заявник має доступ до провадження, котре дозволяє оскаржити законність обшуку і вилучення, а також, у відповідному випадку, отримати відшкодування (*Posevini проти Болгарії*, § 84).

46. Стосовно перехоплення телефонних розмов, в рішенні у справі *İrfan Güzel проти Туреччини* (§§ 94-99), встановивши, що не було порушення статті 8 щодо прослуховування телефонних дзвінків заявника під час кримінального провадження проти нього, Суд постановив, що було порушення статті 13 в сукупності зі статтею 8 (див. також посилання на рішення у справі *Roman Zakharov проти Росії* [ВП]). У випадках таємного стеження, де зловживань потенційно легко припуститись і вони можуть мати згубні наслідки для демократичного суспільства в цілому, в принципі бажано доручити наглядовий контроль судді, оскільки судовий нагляд надає найліпші гарантії незалежності, безсторонності і належного провадження (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 233; *İrfan Güzel проти Туреччини*, § 96). Рекомендовано повідомляти зацікавлених осіб після завершення заходів стеження, якщо тільки таке повідомлення не перешкоджатиме меті даного обмеження (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], §§ 287 і наступні; *İrfan Güzel проти Туреччини*, § 98). Аби мати можливість оскаржити рішення, яке стало підставою для перехоплення комунікацій, заявникові необхідно надати мінімальний обсяг інформації про це рішення, такої як дата його ухвалення і орган, який його постановив (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], §§ 291 і наступні, *İrfan Güzel проти Туреччини*, § 105). Зрештою “ефективний засіб правового захисту” з точки зору статті 13 в контексті таємного стеження має означати “засіб, який є настільки ефективним, наскільки це можливо з огляду на обмежений допуск, притаманний будь-якій системі таємного стеження.” (*İrfan Güzel проти Туреччини*, § 99).

d. Стаття 14 (заборона дискримінації)

47. У справі *Larkos проти Кіпру* [ВП] Суд дослідив несприятливе становище, у якому перебувають наймачі житла, що перебуває у державній власності, порівняно з наймачами приватного житла, у випадку виселення. У справі *Strunjak і Інші проти Хорватії* (dec.) Суд не вбачав дискримінації у тому, що тільки особи, які винаймають житло, що перебуває у державній власності, могли викупити його, тоді як наймачі приватного житла не мали такої можливості. У справі *Vah проти Сполученого Королівства* Суд дослідив умови доступу до соціального житла. У справі *Karner проти Австрії* він вивчав питання переходу права найму житла в межах гомосексуальної пари (див. також *Kozak проти Польщі* і порівняйте з *Korelc проти Словенії*, у якій чоловік, який щоденно доглядав за особою, разом з якою мешкав, не міг успадкувати після її смерті право найму житла). Інші справи стосуються статей 14 і 8 в сукупності (*Gillow проти Сполученого Королівства*, §§ 64-67; *Moldovan і Інші проти Румунії* (№ 2)).

е. Стаття 34 (індивідуальні заяви)¹

48. У випадках стосовно перехоплення листа, надісланого до Суду чи отриманого ним, також може застосовуватись стаття 34 Конвенції, котра запобігає будь-яким перешкодам у ефективній реалізації права на індивідуальну заяву (*Yefimenko проти Росії*, §§ 152-165; *Kornakovs проти Латвії*, § 157; *Chukayev проти Росії*, § 130). Річ у тім, що для того, аби функціонування системи індивідуальних заяв, встановленої статтею 34 Конвенції, було ефективним, заявники чи потенційні заявники повинні мати можливість вільно спілкуватись із Судом, не зазнаючи жодного тиску з боку влади, спрямованого на те, щоб відкликати чи змінити заяву (*Salman проти Туреччини* [ВП], § 130). Відправлення керівництвом тюрми листів до Суду із затримкою є прикладом перешкоди, забороненої другим реченням статті 34 Конвенції (*Poleshchuk проти Росії*, § 28), як і відмова державних органів надіслати до Суду перший лист від заявника, позбавленого свободи (*Kornakovs проти Латвії*, §§ 165-167).

ф. Стаття 1 Протоколу No. 1 (захист власності)

49. Поняття “житло” і “власність” за статтею 1 Протоколу No. 1 можуть значною мірою перехрещуватись, але існування “житла” не залежить від існування права чи інтересу стосовно нерухомості (*Surugiu проти Румунії*, § 63). Особа може мати право власності на певну будівлю або землю з точки зору статті 1 Протоколу No. 1, але не мати достатнього зв'язку з цією власністю, аби вона вважалась її “житлом” у розумінні статті 8 (*Khamidov проти Росії*, § 128).

50. З огляду на вирішальну важливість прав, передбачених статтею 8 задля ідентичності, самовизначення і фізичної та психічної недоторканності особи, можливість розсуду, надана державам у житловій сфері, є вужчою щодо прав, гарантованих статтею 8, ніж щодо прав, захищених статтею 1 Протоколу No. 1 (*Gladysheva проти Росії*, § 93). Деякі заходи, котрі становлять порушення статті 8, не обов'язково призведуть до висновку про порушення статті 1 Протоколу No. 1 (*Ivanova i Cherkeзов проти Болгарії*, §§ 62-76). Рішення у справі *Ivanova i Cherkeзов проти Болгарії* висвітлює різницю між інтересами, захищеними цими двома статтями, і отже, між відмінністю у обсязі захисту, який вони надають, особливо коли йдеться про застосування вимог пропорційності до фактів у конкретній справі (§ 74).

51. Порушення статті 8 може бути наслідком встановлення порушення статті 1 Протоколу No. 1 (*Doğan i Інші проти Туреччини* [ВП], § 159; *Chiragov i Інші проти Вірменії* [ВП], § 207; *Sargsyan проти Азербайджану* [ВП], §§ 259-260), Суд може також встановити порушення однієї з двох статей (*Kіpr проти Туреччини* [ВП], §§ 175 і 189; *Khamidov проти Росії*, §§ 139 і 146; *Rousk проти Швеції*, §§ 126 і 142; *Kolyadenko i Інші проти Росії*, § 217). Суд може також визнати за необхідне ухвалити окреме рішення щодо однієї з двох скарг (*Öneriyıldız проти Туреччини* [ВП], § 160; *Surugiu проти Румунії*, § 75).

52. Деякі заходи, які торкаються користування житлом, повинні все ж розглядатись за статтею 1 Протоколу No. 1, зокрема у типових справах щодо експропріації (*Mehmet Salih i Abdülsamet Çaktak проти Туреччини*, § 22; *Mutlu проти Туреччини*, § 23).

г. Стаття 2 § 1 Протоколу No. 4 (свобода пересування)

53. Хоча стаття 2 § 1 Протоколу No. 4, яка гарантує право на свободу пересування всередині території держави та свободу обирати місце свого проживання, і стаття 8 певною мірою перегукуються між собою, але в обох випадках застосовуються різні критерії. Стаття 8 не може розглядатись як така, що надає право жити у певному місці (*Ward проти Сполученого Королівства* (dec.); *Codona проти Сполученого Королівства* (dec.)), тоді як стаття 2 § 1 Протоколу No. 4 була би позбавлена будь-якого сенсу, якби в принципі не вимагала від

1. Див. також розділ про кореспонденцію ув'язнених осіб.

держав-учасниць брати до уваги уподобання особи у цьому питанні (*Garib проти Нідерландів* [ВП], §§ 140-141).

II. Приватне життя

A. Сфера приватного життя і відсутність визначення

54. Приватне життя є широким поняттям, якому неможливо надати вичерпне визначення (*Niemietz проти Німеччини*, § 29; *Pretty проти Сполученого Королівства*, § 61; *Peck проти Сполученого Королівства*, § 57) і яке може “охоплювати численні аспекти фізичної і соціальної ідентичності особи” (*S. і Marper проти Сполученого Королівства* [ВП], § 66). Проте, Суд у своїй практиці напрацював вказівки щодо значення і обсягу приватного життя з точки зору статті 8 (*Paradiso і Campanelli проти Італії* [ВП], § 159). До того ж, широкий підхід до визначення особистих інтересів дозволив його практиці розвиватись водночас із суспільним і технологічним прогресом.

55. У деяких справах Суд вживає поняття конфіденційності і кореспонденції, не зазначаючи чітко, про який саме особистий інтерес йдеться (*Klass і Інші проти Німеччини*, § 41; *Корр проти Швейцарії*, § 91).

56. Поняття приватного життя не обмежується “ближнім колом”, всередині якого особа може жити на власний вибір своїм особистим життям і виключати зовнішній світ. Повага до приватного життя має певною мірою включати право встановлювати і розвивати стосунки з іншими людьми (*Von Hannover проти Німеччини (№ 2)* [ВП], § 95; *Niemietz проти Німеччини*, § 29; *Botta проти Італії*, § 32), а також професійну діяльність (*Fernández Martínez проти Іспанії* [ВП], § 110; *Bărbulescu проти Румунії* [ВП], § 71; *Antović і Mirković проти Чорногорії*, § 42) або комерційну діяльність (*Satakunnan Markkinapörssi Oy і Satamedia Oy проти Фінляндії* [ВП], § 130).

57. Будь-яке кримінальне провадження спричиняє певні наслідки для приватного життя особи, яка скоїла злочин. Це є сумісним зі статтею 8 Конвенції за умови, що не перевищує нормальні і неминучі наслідки такого становища (*Jankauskas проти Литви (№ 2)*, §§ 76).

58. З огляду на дуже великий перелік питань, які включає приватне життя, справи, що підпадають під це поняття, з метою певної систематизації були згруповані у три широкі категорії (які іноді перетинаються), а саме: (i) фізична, психологічна і моральна недоторканність особи, (ii) її приватне життя і (iii) її ідентичність. Для кожної категорії наведені підгрупи і приклади.

B. Фізична, психологічна і моральна недоторканність

59. Суд вперше зазначив, що поняття приватного життя включає фізичну, психологічну і моральну недоторканність особи у справі *X і Y проти Нідерландів*, § 22. Ця справа стосувалась сексуального насилля проти шістнадцятирічної дівчини з психічною інвалідністю і відсутності кримінально-правових положень, які надали б їй ефективну і практичну допомогу. Стосовно захисту фізичної і психологічної недоторканності особи від інших осіб, Суд постановив, що позитивні зобов'язання влади – у деяких випадках відповідно до статей 2 і 3, а в інших - за статтею 8 окремо або в сукупності зі статтею 3 Конвенції – можуть включати обов'язок підтримувати і застосовувати на практиці належну правову базу, що надавала б захист від насильницьких дій з боку приватних осіб (*Osman проти Сполученого Королівства*, §§ 128-130; *Bevacqua і S. проти Болгарії*, § 65; *Sandra Janković проти Хорватії*, § 45; *A проти Хорватії*, § 60; *Đorđević проти Хорватії*, §§ 141-143; *Söderman проти Швеції* [ВП], § 80).

60. Суд вирішив, що стаття 8 покладає на держави позитивне зобов'язання захистити право своїх громадян на дієву повагу до їхньої фізичної і психологічної недоторканності (*Nitecki проти Польщі* (dec.); *Sentges проти Нідерландів* (dec.); *Odièvre проти Франції* [ВП], § 42; *Glass проти Сполученого Королівства*, §§ 74-83; *Pentiacova і Інші проти Молдови*). До того ж, це зобов'язання може передбачати вжиття конкретних заходів, включно із наданням ефективних і

доступних засобів захисту права на повагу до приватного життя (*Airey проти Ірландії*, § 33; *McGinley і Egan проти Сполученого Королівства*, § 101; *Roche проти Сполученого Королівства* [ВП], § 162). Такі заходи можуть включати як запровадження нормативно-правової бази для судового і виконавчого механізму захисту прав осіб, так й імплементацію, за потреби, цих заходів за різних обставин (*A, B і C проти Ірландії* [ВП], § 245). Наприклад, у справі *Hadzhieva проти Болгарії*, державні органи заарештували батьків заявниці у її присутності, коли їй було чотирнадцять років, а її саму залишили на самоті. Незважаючи на те, що національне право передбачало вжиття в таких випадках захисних заходів, Суд зазначив, що влада не виконала своє позитивне зобов'язання забезпечити захист заявниці і піклування про неї протягом відсутності батьків, беручи до уваги ризику для її добробуту (§§ 62-66).

а. Потерпілі від насилля

61. Суд вже віддавна вирішив, що держава несе позитивну відповідальність захищати осіб від насилля з боку третіх осіб. Це особливо важливо у справах, що стосуються дітей і жертв домашнього насилля. Хоча у таких справах часто має місце порушення статтей 2 і 3, стаття 8 також застосовується, тому що насилля загрожує тілесній недоторканності і праву на приватне життя. Зокрема, за статтею 8 держави несуть обов'язок захищати фізичну і моральну недоторканність індивіда від інших осіб. Тому вони мають підтримувати і застосовувати на практиці належну нормативно-правову базу, яка надавала б захист від насильницьких дій з боку приватних осіб (*Sandra Janković проти Хорватії*, § 45).

62. Стосовно дітей, які є особливо уразливими, засоби, вжиті державами задля їхнього захисту від насильницьких дій, що підпадають під положення статті 8, також мають бути ефективними. Вони мають включати розумні кроки до запобігання жорстокому поведінню, про яке державні органи знали або повинні були знати, і ефективне стримування від подібних серйозних порушень особистої недоторканності (*Z і інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 73; *M.P. і інші проти Болгарії*, § 108). Такі заходи мають бути спрямовані на забезпечення поваги до людської гідності і захист найвищих інтересів дитини (*Pretty проти Сполученого Королівства*, § 65; *C.A.S. і C.S. проти Румунії*, § 82). У справі *Wetjen і інші проти Німеччини* Суд встановив, що ризик систематичного і регулярного побиття є належною підставою для часткового позбавлення батьківських прав і віддання дитини під опіку (§ 78) (див. також *Tlapak і інші проти Німеччини*, § 91).

63. Стосовно тяжких діянь, таких як зґвалтування і статеві злочини проти дітей, коли під загрозою опиняються основоположні цінності і суттєві аспекти приватного життя, держави-учасниці повинні забезпечити наявність ефективних кримінально-правових положень (*X і Y проти Нідерландів*, § 27; *M.C. проти Болгарії*, § 150, у якій поведінка слідчого і прокурорів у справі не відповідала вимогам, невід'ємним від позитивних зобов'язань держави; *M.G.C. проти Румунії*, § 74), а також ефективне кримінальне розслідування (*C.A.S. і C.S. проти Румунії*, § 72; *M.P. і інші проти Болгарії*, §§ 109-110; *M.C. проти Болгарії*, § 152; *A, B і C проти Латвії*, § 174) і можливість отримати відшкодування шкоди і збитків (*C.A.S. і C.S. проти Румунії*, § 72). Проте, не існує абсолютного права отримати притягнення до кримінальної відповідальності або визнання винною будь-якої конкретної особи, якщо немає протиправної неспроможності притягнути до відповідальності осіб, що скоїли злочини (*Brecknell проти Сполученого Королівства*, § 64; *Szula проти Сполученого Королівства* (dec.)).

64. У випадках домашнього насильства Суд також покладає на держави відповідальність за захист потерпілих. Особливо, коли представникам держави відомо про ризик насильства, і коли посадові особи не втілюють заходи, спрямовані на захист його жертв (*Bevacqua і S. проти Болгарії*; *A проти Хорватії*; *Hajduová проти Словаччини*; *Kalusza проти Угорщини*; *B. проти Молдови*). Держава також несе позитивну відповідальність захищати дітей від того, щоб вони ставали вдома свідками домашнього насильства (*Eremia проти Молдови*). Суд також застосовуватиме свою практику щодо опіки і піклування за дитиною (див. нижче), звертаючи

особливу увагу на рішення забрати дитину з сім'ї через випадки домашнього насильства, що мають місце у неї вдома (*Y.C. проти Сполученого Королівства*).

65. У справі *Y. проти Словенії*, Суд встановив, що у рамках кримінального провадження стосовно стверджуваного сексуального насилля щодо заявниці, держава не забезпечила достатнього захисту її права на повагу до приватного життя, особливо стосовно її особистої недоторканності під час перехресного допиту обвинуваченим (§§ 114-116).

66. Держави повинні також забезпечити належний захист у небезпечних випадках, таких як напад на жінку у неї вдома або коли жінці облили кислотою обличчя (*Sandra Janković проти Хорватії*; *Ebcin проти Туреччини*). Це особливо стосується випадків, коли держава повинна була знати про конкретну загрозу. Наприклад, Суд встановив порушення, коли на жінку напали бродячі собаки у тій місцевості, де ці тварини становили загальну проблему (*Georgel i Georgeta Stoicescu проти Румунії*, § 62).

67. Проте Суд не вимагає наявності зв'язку між державою і завданими тілесними ушкодженнями. Якщо немає чіткого зв'язку між діяльністю (чи бездіяльністю) держави і стверджуваною шкодою, наприклад, бійка між школярами, тоді Суд може визнати заяву неприйнятною (*Đurđević проти Хорватії*).

68. Умови позбавлення свободи можуть становити порушення статті 8, зокрема, коли ці умови не досягають рівня тяжкості, необхідного для порушення статті 3 (*Raninen проти Фінляндії*, § 63; *Szafrański проти Польщі*, § 39). Також вимога пройти обшук із роздяганням зазвичай становитиме втручання за статтею 8 (*Milka проти Польщі*, § 45).

б. Репродуктивні права

69. Суд вирішив, що заборона абортів, який має бути зроблений з огляду на стан здоров'я або добробут, підпадає під сферу дії права на повагу до приватного життя і, відповідно, статті 8 (*A, B і C проти Ірландії* [ВП], §§ 214 і 245). Зокрема, Суд у зв'язку з цим постановив, що зобов'язання держави включають як положення нормативно-правової бази стосовно судового і виконавчого механізмів захисту прав осіб, так й імплементацію, за потребою, конкретних заходів (*ibid.*, § 245; *Tysięc проти Польщі*, § 110; *R.R. проти Польщі*, § 184). Дійсно, якщо держава, діючи в межах належної їй можливості розсуду, ухвалює правові акти, які за певних обставин дозволяють аборт, то нормативно-правова база, напрацьована з цього питання, має бути послідовно укладена, що дозволяло б належно брати до уваги різні залучені законні інтереси, відповідно до зобов'язань, що випливають з положень Конвенції (*A, B і C проти Ірландії* [ВП], § 249; *R.R. проти Польщі*, § 187; *P. і S. проти Польщі*, § 99; *Tysięc проти Польщі*, § 116).

70. У справі *P. і S. проти Польщі*, Суд наголосив, що поняття приватного життя у розумінні статті 8 застосовується як до рішення мати, так і не мати дітей (див. також *Evans проти Сполученого Королівства* [ВП], § 71; *R.R. проти Польщі*, § 180; *Dickson проти Сполученого Королівства* [ВП], § 66; *Paradiso і Campanelli проти Італії* [ВП], §§ 163 і 215). Дійсно, поняття “приватне життя” не виключає емоційних зв'язків, що виникають і підтримуються між дорослим і дитиною у інших випадках, ніж класична спорідненість. Цей різновид зв'язку також стосується життя і соціальної ідентичності осіб. У певних випадках стосовно стосунків між дорослими і дитиною, коли між ними немає біологічного або правового зв'язку, факти можуть, тим не менш, підпадати під поняття “приватне життя” (*Paradiso і Campanelli проти Італії* [ВП], § 161).

71. Обставини народження дитини безсумнівно є частиною приватного життя у розумінні статті 8 (*Ternovszky проти Угорщини*, § 22). Суд вирішив у цій справі, що насправді заявниця не мала свободи вибору народжувати вдома, тому що медичним працівникам загрожувала постійна кримінальна відповідальність, а також було відсутнє специфічне і вичерпне

законодавство з цього питання. Проте, державні органи мають широке поле для маневру у випадках, які стосуються складних питань охорони здоров'я і надання ресурсів. Оскільки на цей час відсутній консенсус поміж державами-учасницями Ради Європи щодо можливості народжувати вдома, політика держави, спрямована на те, щоб на практиці мати, яка народжує вдома, не могла отримати допомогу акушерки, не призводить до порушення статті 8 (*Dubská i Krejzová проти Республіки Чехія* [ВП]).

72. Право пари зачати дитину і для цього вдаватись до репродуктивної медицини захищене статтею 8, оскільки цей вибір є різновидом вияву приватного і сімейного життя (*S.H. i Інші проти Австрії* [ВП], § 82; *Knecht проти Румунії*, § 54). Те ж стосується передімплантаційного діагностування, коли дозволяється штучне зачаття і переривання вагітності з медичних причин (*Costa i Pavan проти Італії*). Остання справа стосується італійського подружжя, які були здоровими носіями кістозного фіброзу і хотіли за допомогою репродуктивної терапії і генетичного моніторингу уникнути передачі цієї хвороби своїм нащадкам. Встановивши порушення статті 8, Суд відзначив непослідовність італійського законодавства, яке забороняло парам доступ до ембріонального моніторингу, але дозволяло медичне переривання вагітності, якщо плід виявляв ознаки цієї хвороби. Суд дійшов висновку, що втручання у право заявників на повагу до їхнього приватного і сімейного життя було непропорційним. У випадку, коли заявники, діючи поза межами стандартної процедури усиновлення, привозили до Італії з-за кордону дитину, яка не мала біологічних зв'язків із жодним із батьків, і котра, на думку національних судів, була зачата за допомогою прийомів репродуктивної медицини, незаконних відповідно до італійського права, Суд вирішив, що між заявниками і дитиною не існувало сімейного життя. Проте він вирішив, що оспорювані заходи втручались у приватне життя заявників, але дійшов висновку про відсутність порушення статті 8, беручи до уваги, що задіяний громадський інтерес при врівноважуванні повинен був отримати більшу вагу, тоді як інтерес заявників, що полягав у їхньому особистому розвитку шляхом продовження стосунків з дитиною, мав порівняно меншу вагу (*Paradiso i Campanelli проти Італії* [ВП], §§ 165 і 215). Факти справи стосувались етично дражливих проблем – усиновлення, опіка над дитиною, репродуктивна медицина і сурогатне материнство – у яких держави-учасниці мають широку можливість розсуду (§§ 182-184 and 194).

73. Стосовно пренатальних медичних тестів Суд встановив порушення процесуального аспекту статті 8, коли національні суди не дослідили повною мірою скаргу заявниці на те, що їй не надали вчасної і належної медичної допомоги у вигляді антенатального скринінгового тесту, який встановив би ризик того, що плід має генетичні відхилення, і вона мала б можливість вирішувати, чи зберігати їй вагітність (*A.K. проти Латвії*, §§ 93-94).

74. Стаття 8 також застосовується до процедури стерилізації. Оскільки йдеться про одну з найважливіших фізіологічних функцій людини, стерилізація втручається у різноманітні аспекти особистої недоторканності індивіда, включно з фізичним і психічним добробутом, а також емоційним, духовним і сімейним життям (*V.C. проти Словаччини*, § 106). Суд постановив, що держави несуть позитивне зобов'язання забезпечити ефективні правові гарантії для захисту жінок від примусової стерилізації, особливо наголошуючи на захисті репродуктивного здоров'я жінок-ромів. У кількох випадках Суд постановив, що жінки-роми потребують захисту від стерилізації, з огляду на історію примусової стерилізації цієї уразливої етнічної меншини (*ibid.*, §§ 154-155; *I.G. i Інші проти Словаччини*, §§ 143-146). Ця практика застосовується також до неумисної стерилізації, коли лікар не здійснює належної перевірки або отримує усвідомлену згоду під час здійснення абортів (*Csoma проти Румунії*, §§ 65-68).

75. Суд також встановив, що здатність заявниці зробити усвідомлений і обміркований вибір щодо долі зачатих нею ембріонів стосувалась інтимного аспекту її особистого життя, її права на самовизначення і, отже, її приватного життя (*Parrillo проти Італії* [ВП], § 159). У цьому питанні можливість розсуду держав-учасниць є широкою, з огляду на відсутність загальноєвропейського консенсусу (§§ 180-183). Тому заборону на законодавчому рівні

віддавати на дослідницькі потреби заморожені ембріони, зачаті внаслідок медичного запліднення заявниці *in vitro*, не можна вважати порушенням її права на приватне життя.

с. Примусове лікування і обов'язкові медичні процедури

76. Суд також досліджував застосування статті 8 до інших випадків, коли мало місце примусове лікування або медичне травмування (окрім стерилізації). У деяких випадках встановлені Конвенцією органи вирішували, що порівняно незначні медичні аналізи, котрі є обов'язковими (*Acmanne і Інші проти Бельгії*, Рішення Комісії; *Boffa і Інші проти Сан-Марино*, Рішення Комісії; *Salveti проти Італії* (dec.)) або дозволені за постановою суду (*X проти Австрії*, Рішення Комісії; *Peters проти Нідерландів*, Рішення Комісії), можуть становити пропорційне втручання у статтю 8 навіть за відсутності згоди пацієнта.

77. Відповідно, Суд постановив, що рішення лікаря лікувати дитину з тяжкою формою інвалідності всупереч висловленій волі батьків і без можливості оскаржити це рішення в судовому порядку, порушувало статтю 8 (*Glass проти Сполученого Королівства*). Подібно Суд встановив, що випадки, коли лікарі робили без згоди батьків аналізи крові і фотографії дитини, у якій були наявні симптоми жорстокого поведіння, порушували права дитини на фізичну недоторканність за статтею 8 (*M.A.K. і R.K. проти Сполученого Королівства*). Суд також встановив, що рішення держави відправити жінку, яку утримували під вартою, на проходження гінекологічного огляду поза закладом позбавлення свободи, не було ухвалене згідно із законом і порушувало статтю 8 (*Y.F. проти Туреччини*, §§ 41-44).

78. Суд окрім того вирішив, що було порушення статті 8 у випадках, коли держава не надала водолазам належної інформації про ризики для здоров'я, пов'язані з декомпресійними таблицями (*Vilnes і Інші проти Норвегії*, § 244), і коли інша держава не надала належних засобів для забезпечення відшкодування за помилки, яких припустились лікарі у державних закладах (*Codarcea проти Румунії*). Суд, однак, вирішив, що справа проти Туреччини стосовно ненадання відшкодування особам, яким було завдані тілесні ушкодження внаслідок необов'язкового щеплення, є неприйнятною (*Baytüre і Інші проти Туреччини* (dec.)).

79. В контексті збирання доказів у рамках кримінального провадження, взяття зразків крові і слини у підозрюваних осіб становить обов'язкову медичну процедуру, котра, хоч і є малозначною, все ж має вважатись втручанням у право на приватне життя (*Jalloh проти Німеччини* [ВП], § 70; *Schmidt проти Німеччини* (dec.)). Проте Конвенція як така не забороняє застосування таких процедур задля отримання доказів причетності до скоєння злочину (*Jalloh проти Німеччини* [ВП], § 70). У справі *Caruana проти Мальти* (dec.), коли аналіз було взято не у правопорушника, а у відповідного свідка, Суд вирішив, що застосування таких медичних процедур, зокрема щодо неповнолітньої особи, також *a priori* не є забороненим задля отримання доказів скоєння злочину (§ 32).

д. Психічні хвороби

80. Стосовно позитивних зобов'язань, покладених на держави щодо уразливих осіб, які страждають на психічні хвороби, Суд підтвердив, що психічне здоров'я також слід вважати вирішальною частиною приватного життя, що асоціюється із аспектом моральної недоторканності. Збереження психічної рівноваги у цьому контексті є необхідною передумовою для ефективної реалізації права на повагу до приватного життя (*Bensaid проти Сполученого Королівства*, § 47).

81. Суд також постановив, що право індивіда відмовитись від лікування підпадає під сферу дії статті 8 (див. вище). Це включає право психічно хворих пацієнтів відмовитись від психіатричних препаратів. Медичне втручання всупереч волі суб'єкта породжує втручання у повагу до приватного життя і, зокрема, у фізичну недоторканність (*X. проти Фінляндії*, § 212). За деяких обставин примусове введення препаратів пацієнтам, які страждають на психічну хворобу,

може бути виправданим метою захистити пацієнта або інших осіб. Проте такі рішення мають ухвалюватись на підставі чітких правових норм і з можливістю здійснення судового нагляду (*ibid.*, § 220; *Storck проти Німеччини*, §§ 164-169; *Shopov проти Болгарії*, § 47).

82. Суд також встановив, що держави несуть позитивне зобов'язання за статтею 8 забезпечити захист приватного і сімейного життя психічно хворої особи, особливо коли її діти віддані під державну опіку. Держави повинні гарантувати особам з психічною хворобою або інвалідністю можливість ефективної участі у провадженні стосовно визначення форми опіки над їхніми дітьми (*B. проти Румунії (№ 2)*, § 117; *K. і T. проти Фінляндії* [ВП]). Ці справи пов'язані також із закріпленим статтею 8 правом на сімейне життя (див. нижче), зокрема, наприклад, коли матері з психічною інвалідністю не повідомили про усиновлення її сина і вона не могла брати участі у процедурі усиновлення або оскаржити її (*A.K. і L. проти Хорватії*).

83. У випадках, коли держава встановлює недієздатність психічно хворих осіб, Суд висловив процесуальні вимоги, необхідні для захисту прав, гарантованих статтею 8. Суд часто розглядав такі порушення статті 8 в сукупності зі статтями 5 і 6. Суд наголошує на якості процедури з ухвалення таких рішень (*Salontaji-Drobnjak проти Сербії*, §§ 144-145). Суд постановив, що позбавлення дієздатності безсумнівно становить тяжке втручання у право на повагу до приватного життя особи, захищене статтею 8. Рішення національного суду про позбавлення заявника здатності незалежно діяти майже в усіх сферах життя – у відповідний час він більше не міг самостійно продавати чи купляти будь-яку власність, працювати, обирати місце проживання, одружуватись або подавати позови до литовських судів – становило втручання у право на повагу до його приватного життя (*A.N. проти Литви*, § 111). У випадках процедури позбавлення дієздатності, рішення про направлення до спеціалізованого закладу, рішення стосовно розпорядження власністю і проваджень стосовно дітей (див. вище), Суд постановив, що держави повинні надати належні гарантії того, щоб особи з психічною інвалідністю були спроможні брати участь у судовому розгляді і щоб цей розгляд був достатньо індивідуалізованим, аби задовольнити їхні особисті потреби (*Zehentner проти Австрії*, § 65; *Shtukurov проти Росії*, §§ 94-96; *Herczegfalvy проти Австрії*, § 91).

84. Стосовно вибору місця проживання особи, яка має розумові вади, Суд відзначив потребу досягнути справедливої рівноваги між повагою до гідності і самовизначення особи та захистом і гарантуванням її інтересів, особливо коли здатності або стан індивіда ставлять його в особливо уразливе становище (*A.-M.V. проти Фінляндії*, § 90). Суд наголосив на важливості існування процесуальних гарантій (§§ 82-84). У цитованих справах він зазначив, що у провадженні на національному рівні були присутні дієві гарантії запобігання зловживанням, як того вимагають стандарти міжнародного права з прав людини. Ці гарантії забезпечили врахування прав, волі і уподобань заявника. Заявник був залучений до провадження на усіх стадіях, був особисто заслуханий і міг висловити свої бажання. Те, що державні органи не виконали його бажання, маючи на меті захистити його здоров'я і добробут, було визнано таким, що не порушувало статтю 8.

е. Охорона здоров'я і лікування

85. Хоча право на здоров'я як таке не належить до переліку прав, гарантованих Конвенцією і Протоколами до неї, Високі Договірні Сторони, водночас із позитивними зобов'язаннями за статтею 2 Конвенції, несуть позитивне зобов'язання за статтею 8, по-перше, запровадити нормативно-правову базу, котра зобов'язувала б державні і приватні лікарні вживати належних заходів з метою захисту фізичної недоторканності своїх пацієнтів і, по-друге, надавати потерпілим від медичної недбалості доступ до провадження, внаслідок якого, у відповідних випадках, вони могли б отримати відшкодування шкоди (*Vasileva проти Болгарії*, § 63). Ці принципи, ґрунтовані на практиці Суду за статтею 2, також застосовуються за статтею 8 у випадку тілесних ушкоджень, котрі не становлять загрозу для права на життя, гарантованого статтею 2 (*Ibrahim Keskin проти Туреччини*, § 61).

86. Завдання Суд полягає у перевірці ефективності правових засобів, вжитих заявниками, і, отже, у визначенні того, чи судова система забезпечила належну імплементацію нормативно-правової бази, спрямованої на захист фізичної недоторканності пацієнта (*Ibrahim Keskin проти Туреччини*, § 68). У випадку медичної недбалості діє вимога невідкладності і розумної сумлінності (*Eryiğit проти Туреччини*, § 49). Наприклад, провадження, що триває понад сім років, є несумісним зі статтею 8 (*Ibrahim Keskin проти Туреччини*, §§ 69-70).

87. Об'єктивність висновків експертизи у випадках медичної недбалості не може автоматично ставитись під сумнів через те, що експерти є практикуючими лікарями, які працюють у національній системі охорони здоров'я. До того ж, сам факт, що експерт працює у державному медичному закладі, заснованому саме для того, щоб робити експертизу з певних питань, і фінансованому державою, саме по собі не виправдовує побоювання, що такі експерти у своїх висновках будуть неспроможні діяти нейтрально і неупереджено. У цьому випадку важливим є те, щоб участь експерта у провадженні супроводжувалась належними процесуальними гарантіями його чи її формальної і *de facto* незалежності і безсторонності (*Jurica проти Хорватії*, § 93).

88. Коли йдеться про доступ до медичних послуг, Суд обережно ставиться до тлумачення статті 8 у спосіб, який вимагатиме значних державних ресурсів, оскільки державні органи, знаючи про попит до системи охорони здоров'я і про кошти, наявні для задоволення такого попиту, перебувають у кращому становищі, аби здійснювати цю оцінку, ніж міжнародний суд (*Pentiacova і Інші проти Молдови* (dec.)).

89. Суд вирішив, що заява стосовно рішення державних органів Сполученого Королівства не запроваджувати програму обміну голок для споживачів наркотиків у тюрмах, є неприйнятною (*Shelley проти Сполученого Королівства* (dec.)). У цій справі Суд постановив, що немає жодних підстав покладати на Державу-учасницю будь-які процесуальні зобов'язання за статтею 8 втілювати будь-яку конкретну превентивну політику у галузі охорони здоров'я. Суд також вирішив про відсутність порушення статті 8 внаслідок відмови Болгарії дозволити пацієнтам у останній стадії хвороби вживати недозволені експериментальні медичні препарати (*Hristozov і Інші проти Болгарії*; *Durissimo проти Італії* (dec.)) і залишив без задоволення заяву, котра оскаржувала законодавство стосовно заборони медичних препаратів із вмістом канабісу (*A.M. і A.K. проти Угорщини* (dec.)), посилаючись на зобов'язання держави у цій сфері (§§ 46-47).

90. Стосовно доступу до медичної допомоги для осіб з інвалідністю, Суд проголосив неприйнятною заяву, у якій чоловік з тяжкою інвалідністю хотів отримати роботизовану руку, яка допомагала б йому бути мобільним (*Sentges проти Нідерландів* (dec.)). Проте Суд постановив, що зменшення рівня допомоги, яка надавалась жінці з обмеженою мобільністю, порушувало статтю 8, але тільки протягом обмеженого часу, коли Сполучене Королівство не виконувало своє законодавство (*McDonald проти Сполученого Королівства*).

91. У справі *Gard і Інші проти Сполученого Королівства* (dec.) Суд відхилив аргументи батьків тяжко хворої дитини стосовно того, що питання про лікування їхнього сина не мало розглядатись у судах, стверджуючи, натомість, що у випадку конфлікту відповідна лікарня правомірно звернулась до суду (§ 117).

f. Проблеми стосовно завершення життя

92. У справі *Pretty проти Сполученого Королівства*, Суд, по-перше, дійшов висновку, що право вирішувати, у який спосіб померати, є складовою приватного життя за статтею 8 (§ 67). У пізнішій практиці зазначалось, що право особи вирішувати, у який спосіб і у який момент припинити життя, за умови, що він чи вона спроможні вільно ухвалити власне судження і відповідно діяти, є одним із аспектів права на повагу до приватного життя у розумінні статті 8 Конвенції (*Haas проти Швейцарії*, § 51).

93. Суд вирішив, що держави-учасниці мають широку можливість розсуду у питаннях самогубства зі сторонньою допомогою. На цей час поміж державами-учасницями Ради Європи не існує консенсусу на користь дозволу припинити лікування, що підтримує життя (*Lambert i Інші проти Франції* [ВП], § 148). Дозвільні закони передбачають вимогу, щоб медичні препарати, що припиняють життя, надавались виключно за рецептом лікаря (*Haas проти Швейцарії*, § 52). Суд вказав на відмінність справ *Haas проти Швейцарії* і *Pretty проти Сполученого Королівства*. На відміну від справи *Pretty*, у справі *Haas проти Швейцарії* Суд зазначив, що заявник стверджував не лише, що його життя було тяжким і болючим, але й що якби він не отримав даний препарат, то акт самогубства був би позбавлений гідності. До того ж, і знову на противагу справі *Pretty*, заявника загалом не можна було вважати безпомічним, оскільки він не перебував у завершальній стадії невиліковної дегенеративної хвороби, котра не дозволяла б йому позбавити себе життя.

94. У справі *Koch проти Німеччини* заявник скаржився, що національні суди відмовились розглядати щодо суті його позов стосовно відмови Федерального інституту дозволити його дружині придбати смертельну дозу пентобарбіталу соди, що порушило його право на повагу до приватного і сімейного життя за статтею 8 Конвенції. Суд встановив порушення статті 8 через відмову національних судів розглянути даний позов щодо суті.

95. Суд не вважає за належне поширювати статтю 8 настільки, щоб накладати на держави-учасниці процесуальне зобов'язання зробити доступним правовий засіб, який вимагав би від національних судів розглядати щодо суті скаргу на те, що заборона самогубства зі сторонньою допомогою порушує право на приватне і сімейне життя (*Nicklinson i Lamb проти Сполученого Королівства* (dec.), § 84).

96. У справі *Gard i Інші проти Сполученого Королівства* (dec.) лікарі хотіли припинити лікування, що підтримувало життя маленької дитини, яка страждала на смертельну генетичну хворобу. Це рішення, ухвалене проти волі батьків, Суд, на підставі ретельного вивчення провадження і мотивування, наведеного державними органами у своїх рішеннях, не визнав таким, що може вважатись свавільним чи непропорційним втручанням всупереч статті 8 (§§ 118-124).

г. Проблеми, пов'язані з інвалідністю

97. У випадку заявниці з інвалідністю Суд постановив, що відсутність доступу до громадських установ і закладів, відкритих для громадськості, впливали на її життя у такий спосіб, що втручались у її право на особистий розвиток та право встановлювати і підтримувати стосунки з іншими людьми і зовнішнім світом, і тому держава може нести зобов'язання надати доступ до громадських установ. Проте Суд зрештою вирішив, що заявниця не довела існування особливого зв'язку між відсутністю доступу до згаданих будівель і особливими потребами її приватного життя (*Zehnalova i Zehnal проти Республіки Чехія* (dec.); *Botta проти Італії*; *Mółka проти Польщі* (dec.)).

98. Суд також встановив, що рішення забрати дитину у незрячих батьків на підставі висновку про неналежний догляд не було виправдане обставинами справи і порушувало право батьків на сімейне життя, гарантоване статтею 8 (*Saviny проти України*). З іншого боку, Суд не встановив порушення статті 8 стосовно нормативно-правового механізму, напрацьованого у Франції для відшкодування батькам витрат на дітей з інвалідністю, навіть тоді, коли батьки вирішили б не мати дитину, якби не помилка державної лікарні у діагностуванні генетичного відхилення (*Maurice проти Франції* [ВП]; *Draon проти Франції* [ВП]). Суд також надає державам широку можливість розсуду визначати обсяг допомоги, що надається батькам дітей з інвалідністю (*La Parola i Інші проти Італії* (dec.)), і постановив, що коли держава надає належні засоби правового захисту у випадку інвалідності, спричиненої неналежною медичною

допомогою у момент народження дитини, тоді немає порушення статті 8 (*Spyra i Kranczkowski проти Польщі*, §§ 99-100).

h. Проблеми стосовно поховання

99. Суд постановив, що захист статтею 8 приватного і сімейного життя поширюється на право поховати членів родини. У низці різноманітних справ особи оскаржували неспроможність держави надати доступ до рештків померлого члена родини.

100. Наприклад, справа *Lozovyye проти Росії*, стосувалась жертви вбивства, котрого поховали до того, як батькам було повідомлено про його смерть. У цій справі Суд нагадав, що кожен має право на доступ до інформації стосовно свого приватного і/або сімейного життя (§ 32), і що право особи бути присутньою на похороні члена своєї сім'ї підпадає під статтю 8. Якщо органам державної влади, але не членам сім'ї, відомо про смерть, то відповідні державні органи мають вжити принаймні розумних кроків для того, щоб повідомити членів родини (§ 38). Суд вирішив, що відповідне національне право і практика були недостатньо зрозумілими, але що це саме по собі не є достатнім для встановлення порушення статті 8 (§ 42). З іншого боку, Суд дійшов висновку, що державні органи не діяли з належною сумлінністю, аби дотриматись згаданого позитивного зобов'язання, з огляду на інформацію, наявну у державних органах, аби ідентифікувати, знайти і повідомити батьків загиблого (§ 46).

101. У справі *Hadri-Vionnet проти Швейцарії*, Суд постановив, що неспроможність міської влади повідомити матері про місце і час поховання її мертвонародженого сина була заборонена законом і порушувала її право на приватне і сімейне життя за статтею 8 (*Pannullo i Forte проти Франції*). Так само у справі *Zorica Jovanović проти Сербії*, Суд постановив, що неспроможність лікарні надати заявниці інформацію щодо смерті її малолітнього сина і наступне зникнення його тіла порушували статтю 8, незважаючи на те, що дитина померла у 1983 році, через те, що держава так і не спромоглась надати інформацію про ту подію. Суд також постановив, що відмова Росії записати мертвонароджену дитину на прізвище біологічного батька через правову презумпцію того, що чоловік матері був батьком, порушувало право матері, передбачене статтею 8, поховати дитину під прізвищем її справжнього батька (*Znamenskaya проти Росії*).

102. Члени сім'ї можуть оскаржувати також тривалість часу між смертю і похованням та обробкою тіла померлого перед поверненням його сім'ї. Наприклад, Суд встановив, що тривалий проміжок часу, протягом якого поліція не повертала зразки, взяті з тіла дочки заявників, через що вони не змогли її вчасно поховати, порушувало їхнє право на приватне і сімейне життя, захищене статтею 8 (*Girard проти Франції*). Суд також встановив, що вилучення у лікарні органів померлого без повідомлення його матері і запиту про її згоду, не було вчинене згідно із законом і порушувало її право на приватне життя за статтею 8 (*Petrova проти Ламвії*, §§ 97-98). Відповідно до цієї практики, Суд встановив порушення статті 8 у випадку взяття тканин від померлого без повідомлення і згоди його дружини через недостатню чіткість національного права і відсутність правових гарантій проти сваволі (*Elberte проти Ламвії*, § 115).

103. Проте у справі *Elli Poluhas Dödsbo проти Швеції*, хоча Суд і визнав, що право заявника на приватне життя за статтею 8 було задіяне, він вирішив, що відмова Швеції перенести поховальну урну з однієї ділянки цвинтаря на іншу, аби рештки померлого були розташовані поруч із родинними похованнями, не порушувала статтю 8, тому що це рішення було ухвалене з належним урахуванням інтересів дружини померлого і підпадало під широку можливість розсуду, наявну у таких справах. Суд також встановив, що представник померлого, який бажав перешкодити державі взяти у померлого проби ДНК в рамках позову про встановлення батьківства, не висловлював скарги, що належала б до сфери приватного життя, а також він не

міг подавати позов від імені померлого (*Estate of Kresten Filtenborg Mortensen проти Данії* (dec.)).

104. Суд також вивчав державну політику, яка полягала у відмові повертати для поховання тіла обвинувачених у тероризмі. Визнаючи, що держава має інтерес у захисті громадської безпеки, особливо коли йдеться про національну безпеку, Суд встановив, що повна заборона повертати тіла осіб, підозрюваних у тероризмі, не забезпечувала належної рівноваги між державою і гарантованими статтею 8 правами членів сім'ї загиблого (*Sabanchiyeva і Інші проти Росії*, § 146).

і. Екологічні проблеми

105. Хоча Конвенція однозначно не передбачає права на здорове довкілля (*Hatton і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 96), Суд, розглядаючи різноманітні справи, у яких порушувалось питання про якість довкілля, у якому перебувала особа, вирішував, що добробут особи може зазнати негативного впливу через небезпечні або руйнівні екологічні умови. Стаття 8 може застосовуватись у справах стосовно довкілля, незалежно від того, чи забруднення безпосередньо спричинене державою, чи відповідальність держави настає через неспроможність належно врегулювати діяльність приватного сектору. Слід брати до уваги забезпечення справедливої рівноваги між конкуруючими інтересами особи і громади в цілому; в обох випадках держава має певну можливість розсуду у вирішенні того, які кроки мають бути вжиті для забезпечення відповідності до Конвенції (*Powell і Rayner проти Сполученого Королівства*; *López Ostra проти Іспанії*, § 51; *Giacomelli проти Італії*, § 78).

106. У справі *López Ostra проти Іспанії*, § 51, Суд вирішив, що тяжке екологічне забруднення могло втручатись у право на повагу до приватного і сімейного життя (і житла)², потенційно впливаючи на добробут осіб і перешкоджаючи їм користуватись своїм житлом, тобто негативно впливаючи на їхнє приватне і сімейне життя. Заявник стверджував, що родинне житло зазнало серйозного забруднення від приватного заводу з переробки шкіри, збудованого за допомогою державних субсидій на муніципальній землі у 12 метрах від квартири заявника. У справі *Giacomelli проти Італії*, §§ 97-98, забруднення від заводу з переробки токсичних відходів, що знаходився у 30 метрах від будинку заявника, було визнано порушенням статті 8, так само як у справі *Fadeyeva проти Росії*, §§ 133-134, у якій державні органи порушили право на житло і на приватне життя жінки через те, що не надали їй жодної ефективної можливості отримати допомогу у переселенні із небезпечної “зони санітарної безпеки” довкола найбільшого у Росії металургійного комбінату, у якій був високий рівень забруднення і небезпечні хімічні викиди.

107. У кількох справах неспроможність надати інформацію про екологічні ризики або аварії була визнана такою, що становить порушення статті 8 (*Tătar проти Румунії*, § 97, у якій державні органи не здійснили належну оцінку ризику екологічної катастрофи, спричиненої вугледобувною компанією; *Guerra і Інші проти Італії*, у якій місцевому населенню не було надано важливу інформацію, яка допомогла б оцінити ризики для них і їхніх сімей, якби вони продовжували жити поблизу хімічного комбінату, доки виробництво добрив не було припинене у 1994 році).

108. Суд також вирішив, що неприємні запахи зі сміттєзвалища біля тюрми, котрі потрапляли до камер ув'язнених, які були їхнім єдиним “життєвим простором” протягом кількох років, підпадають під право на приватне і сімейне життя (*Brândușe проти Румунії*, §§ 64-67), як і тривала неспроможність державних органів забезпечити збір, переробку і утилізацію сміття (*Di Sarno і Інші проти Італії*, § 112).

2. Див. також розділ Житло.

109. Суд встановив, що процес ухвалення рішення, внаслідок якого були вжиті заходи, що спричиняють втручання, має бути справедливим і забезпечувати належну повагу до інтересів особи, гарантованих статтею 8 (*Taşkın i Інші проти Туреччини*, § 118, у якій адміністративні органи не надали заявникам ефективного процесуального захисту стосовно експлуатації золотоносного родовища; *Hardy i Maile проти Сполученого Королівства*, § 217).

110. Суд визнав, що стаття 8 застосовується тоді, коли негативні екологічні умови були наслідком проживання під траєкторією польотів біля аеропорту Хітроу, тому що у кожній справі, хоча і цілком різною мірою, якість приватного життя і обсяг користування зручностями біля будинку зазнавав негативного впливу через шум, спричинений літаками, що користувались аеропортом Хітроу, і погодився з тим, що скарги стосовно екологічних умов за певних обставин можуть підпадати під дію статті 8 (*Powell i Rayner проти Сполученого Королівства*, § 40). Проте, зрештою Суд дійшов висновку, що відмова держави обмежити нічні рейси із аеропорту Хітроу в інтересах економічного добробуту країни не порушувала права за статтею 8 тих осіб, які живуть під траєкторією польотів, беручи до уваги невелику кількість людей, чий сон порушується (див. також *Hatton i Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], §§ 129-130).

111. У кількох останніх справах, котрі стосувались шумового забруднення, Суд постановив, що держава-відповідач не виконала своє позитивне зобов'язання гарантувати право заявника на повагу до житла і приватного життя. Наприклад, відсутність регулювання шумового рівня нічного клубу біля будинку заявника у Валенсії становив порушення статті 8 Конвенції (*Moreno Gómez проти Іспанії*, §§ 62-63), як і невжиття заходів щодо надмірного шумового забруднення від пожвавленого руху внаслідок змін у русі транспорту на вулиці, де жив заявник (*Deés проти Угорщини*, § 23), або стосовно шумових перешкод, спричинених комп'ютерним клубом, розташованим у житловому багатоквартирному будинку (*Mileva i Інші проти Болгарії*, § 97).

ж. Статева орієнтація і статеve життя

112. Суд постановив, що такі чинники, як гендерна ідентичність, ім'я та статева орієнтація і статеve життя є важливими складовими особистої сфери, захищеної статтею 8 (*B. проти Франції*, § 63; *Burghartz проти Швейцарії*, § 24; *Dudgeon проти Сполученого Королівства*, § 41; *Laskey, Jaggard i Brown проти Сполученого Королівства*, § 36; *P.G. i J.H. проти Сполученого Королівства*). Законодавство, що криміналізує статеві стосунки за взаємною згодою між гомосексуалістами, було визнано таким, що порушує статтю 8 (*A.D.T. проти Сполученого Королівства*, §§ 36-39; *Dudgeon проти Сполученого Королівства*, § 41). Окрім того, стосунки одностатевої пари підпадають під поняття “приватне життя” у розумінні статті 8 (*Orlandi i Інші проти Італії*, § 143). Проте стаття 8 не забороняє криміналізацію усієї приватної статевої активності, такої як інцест (*Stübing проти Німеччини*), або садо-мазохістичні статеві стосунки (*Laskey, Jaggard i Brown проти Сполученого Королівства*).

113. У низці справ Суд постановив, що будь-яка заборона прийому на військову службу гомосексуалістів становить порушення права на повагу до приватного життя, захищеного статтею 8 (*Lustig-Prean i Beckett проти Сполученого Королівства*; *Smith i Grady проти Сполученого Королівства*; *Perkins i R. проти Сполученого Королівства*; *Beck i Інші проти Сполученого Королівства*).

к. Професійна і ділова діяльність

114. Поняття “приватне життя” в принципі не виключає діяльність професійного чи ділового характеру (*Jankauskas проти Литви (№ 2)*, § 56-57). Дійсно, приватне життя включає право особи утворювати і розвивати стосунки з іншими людьми, включно зі стосунками професійного чи ділового характеру (*C. проти Бельгії*, § 25; *Oleksandr Volkov проти України*, § 165). Зрештою, саме в рамках професійного життя більшість людей мають найбільшу нагоду розвивати

стосунки із зовнішнім світом (*Niemietz проти Німеччини*, § 29; *Bărbulescu проти Румунії* [ВП], § 71 і цитовані у ній посилання; *Antović i Mirković проти Чорногорії*, § 42).

115. Тому обмеження, що накладаються на доступ до професії, були визнані такими, що впливають на “приватне життя” (*Sidabras i Džiautas проти Литви*, § 47; *Bigaeva проти Греції*, §§ 22-25; див. також *Jankauskas проти Литви (№ 2)*, § 56 і *Lekavičienė проти Литви* § 36, стосовно обмежень на реєстрацію у спілці адвокатів внаслідок обвинувального вироку). Так само звільнення з посади було визнане таким, що втручається у право на повагу до приватного життя (*Özpinar проти Туреччини*, §§ 43-48). У справі *Oleksandr Volkov проти України*, Суд вирішив, що таке звільнення через професійну помилку становить втручання у право на повагу до приватного життя у розумінні статті 8 (§§ 165-167). Суд встановив порушення статті 8, коли заявника перевели на нижчу посаду у місті, яке мало менше адміністративне значення, внаслідок повідомлення про те, що він мав особливі релігійні переконання, і що його дружина носить ісламське завішання (*Sodan проти Туреччини*, §§ 57-60). Ще одне порушення було встановлене у справі, коли заявника звільнили з посади вчителя після зміни правил встановлення еквівалентності наукового ступеню, отриманого за кордоном (*Şahin Kuş проти Туреччини*, §§ 51-52).

116. Суд також зазначив, що хоча заявник не міг довести, що мало місце втручання, в принципі стаття 8 поширюється на приватні комунікації, зроблені у зв'язку з робочим місцем (*Halford проти Сполученого Королівства*). У справі *Fernández Martínez проти Іспанії* [ВП], Суд зазначив, що взаємодія між приватним життям *stricto sensu* і професійним життям була особливо важливою, оскільки характер професійної діяльності заявника і наступне звільнення безпосередньо вплинули на його поведінку у приватному житті (§ 111).

117. Комунікації, зроблені з комерційних приміщень, можуть включатись у поняття “приватне життя” і “кореспонденція” у розумінні статті 8 (*Bărbulescu проти Румунії* [ВП], § 73 *Libert проти Франції*, § 25). Аби переконатись, чи мають застосовуватись ці поняття, Суд кількаразово досліджував, чи особи мали розумне очікування того, що їхнє приватне життя поважатиметься і буде захищене. У зв'язку з цим Суд зазначив, що розумне очікування стосовно приватного життя є значимим, але не обов'язково вирішальним чинником. Зауважте, як у справі *Bărbulescu проти Румунії* [ВП] Суд вирішив залишити відкритим питання щодо того, чи заявник мав розумне очікування стосовно приватного життя, тому що, у будь-якому випадку, “інструкції роботодавця не можуть звести до нуля приватне життя на робочому місці. Повага до приватного життя і конфіденційності кореспонденції продовжують існувати, навіть якщо їх за потреби може бути обмежено”. Тому стаття 8 має застосовуватись. У підсумку, мала чи не мала особа розумне очікування стосовно конфіденційності, комунікації на робочому місці входять до понять приватного життя і кореспонденції (§ 80). У цій справі Суд навів детальний перелік факторів стосовно позитивних зобов'язань держав за статтею 8 Конвенції, коли йдеться про комунікації непрофесійного характеру на робочому місці (§§ 121-122)³.

118. У справі *Antović i Mirković проти Чорногорії* Суд наголосив, що відеоспостереження за працівниками на робочому місці, як приховане, так і відкрите, становить значне втручання у їхнє приватне життя (§ 44). Ця справа стосувалась встановлення камер відеоспостереження в університетських аудиторіях.

С. Приватне життя

119. Як послідовно постановляє Суд, поняття приватного життя поширюється на аспекти особистої ідентичності, такі як ім'я особи, фотографії, фізична і моральна недоторканність; гарантія, надана статтею 8 Конвенції, перш за все мала на меті забезпечити розвиток, без зовнішнього втручання, особистості кожного індивіда у стосунках з іншими людьми. Тому існує

3. Див. також розділ Кореспонденція.

сфера співдії особи з іншими, навіть в публічному контексті, котра може підпадати під обсяг поняття приватного життя (*Von Hannover проти Німеччини (№ 2)* [ВП], § 95). До того ж, термін “приватне життя” є широким поняттям, якому не можна дати вичерпне пояснення, і яке включає в себе фізичну і психологічну недоторканність особи і тому може охоплювати численні аспекти ідентичності особи, такі як гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація, ім’я або складові, що стосуються права особи на своє зображення. Воно включає у себе особисту інформацію, стосовно якої особи можуть законно очікувати, що її не буде оприлюднено без їхньої згоди (*Axel Springer AG проти Німеччини* [ВП], § 83).

120. Спостереження і збір приватної інформації представниками держави, якщо така інформація систематично збирається і зберігається у вигляді досьє представниками держави, підпадає під поняття “приватне життя” з точки зору статті 8 § 1 Конвенції. Тим паче у випадку, коли певну інформацію було названо неправдивою і такою, що може зашкодити репутації заявника (*Rotaru проти Румунії* [ВП], § 44). Застосовуючи цей принцип, Суд пояснив, що існує низка чинників, котрі стосуються вирішення питання про те, чи на приватне життя особи поширюються заходи, вжиті поза її житлом чи приватною територією. Оскільки трапляються випадки, коли особи усвідомлено або умисно ведуть діяльність, котра фіксується або може бути зафіксована або ж про неї може бути публічно повідомлено, то розумні очікування особи щодо приватності можуть бути важливим, але не обов’язково вирішальним фактором (*Benedik проти Словенії*, § 101). Людину, яка йде вулицею, неодмінно побачить будь-хто з присутньої там громадськості. Моніторинг за допомогою технологічних засобів однієї і тієї ж громадської місцини (наприклад, охоронець стежить за системою відеоспостереження) має такий самий характер. Проте питання щодо приватного життя можуть виникати тоді, коли запроваджується будь-яка систематична або постійна фіксація такого матеріалу з громадського місця. З цієї причини досьє, що зберігаються в службах безпеки щодо конкретної особи, підпадають під дію статті 8, навіть якщо ця інформація не збиралась у жодний втручальний або прихований спосіб (*P.G. і J.H. проти Сполученого Королівства*, § 57).

121. Стосовно діяльності он-лайн, інформація, пов’язана з конкретними динамічними IP адресами, котра полегшує ідентифікацію автора такої діяльності, в принципі становить особисті дані, котрі не можуть бути відкритими для загалу. Використання цих даних може, таким чином, підпадати під дію статті 8 (*Benedik проти Словенії*, §§ 107-108). У зв’язку з цим той факт, що заявник не приховав свою динамічну IP адресу, не був вирішальним фактором для оцінки того, чи його очікування щодо приватності були розумними (§ 116). Натомість анонімність, пов’язана з он-лайн діяльністю, є важливим чинником, який слід брати до уваги (§ 117).

а. Право на власне зображення і фотографії; оприлюднення фотографій, зображень і статей

122. Стосовно фотографій Суд постановив, що зображення особи становить один з важливих атрибутів особистості, оскільки розкриває її унікальні риси і відрізняє її від інших. Право на захист свого зображення є, таким чином, однією із суттєвих складових особистого розвитку. Хоча свобода вираження поглядів включає оприлюднення фотографій, Суд, тим не менш, встановив, що захист прав і репутації інших осіб у цій сфері набуває особливої важливості, оскільки фотографії можуть містити дуже особисту і навіть інтимну інформацію про особу або її родину (*Von Hannover проти Німеччини (№ 2)* [ВП], § 103). Суд навіть наступні вирішальні чинники, які необхідно брати до уваги під час врівноваження права на репутацію за статтею 8 та свободи вираження поглядів за статтею 10: внесок до обговорення, що становить загальний інтерес; наскільки відомою є відповідна особа і яким є предмет повідомлення; попередня поведінка відповідної особи; зміст, форма і наслідки публікації; обставини, за яких була зроблена фотографія; і тяжкість накладеного покарання (*ibid.*, §§ 108-113; *Axel Springer AG проти Німеччини* [ВП], §§ 89-95; *Couderc і Hachette Filipacchi Associés проти Франції* [ВП], §§ 90-93).

123. Тому кожен, включно з людьми, відомими широкому загалу, має законне очікування, що його чи її приватне життя буде захищене (*Von Hannover проти Німеччини (№ 2)* [ВП], §§ 50-53 і 95-99; *Sciacca проти Італії*, § 29; *Reklos і Davourlis проти Греції*, § 40; *Alkaya проти Туреччини*, захист приватних адрес відомих актрис). Проте це не обов'язково є вирішальним фактором (*Bărbulescu проти Румунії* [ВП], §§ 73). Практика Суду переважно передбачає право особи контролювати використання свого зображення, включно з відмовою від його оприлюднення (*Reklos і Davourlis проти Греції*, §§ 40 і 43, у якій фотографії новонародженої дитини були зроблені у приватній клініці без попередньої згоди батьків, а негативи були приховані; *Von Hannover проти Німеччини (№ 2)* [ВП], § 96).

124. Держава несе позитивне зобов'язання гарантувати наявність ефективних кримінально-правових положень, які забороняли б відеозйомку без згоди особи, особливо у випадку, коли потерпілим є неповнолітня особа, а інцидент трапився у неї вдома (*Söderman проти Швеції* [ВП], § 117, стосовно спроби вітчима приховано зазняти 14-річну дівчинку, коли вона була гола, і її скарги, що шведська правова система, яка на той час не забороняла відеозйомку без згоди особи, не захистила її від порушення її особистої недоторканності).

125. Суд вирішив, що відеоспостереження у громадських місцях, коли візуальна інформація зберігається і є відкрита для громадськості, підпадає під дію статті 8 (*Peck проти Сполученого Королівства*, §§ 57-63). Зокрема, надання засобу масової інформації для наступного оприлюднення в ефірі відеоматеріалів про заявника, чия спроба самогубства була зафіксована камерами відеоспостереження, було визнано таким, що становить серйозне втручання у приватне життя заявника, незважаючи на те, що на той час він був у громадському місці (*Ibid.*, § 87).

126. У випадку осіб, які заарештовані або притягнені до кримінальної відповідальності, Суд неодноразово постановляв, що відеозапис в рамках правоохоронної діяльності або надання працівниками поліції засобам масової інформації фотографій заявників становить втручання у їхнє право на повагу до приватного життя. Суд встановлював порушення статті 8, коли поліція надавала пресі фотографії заявників, які зберігались у матеріалах кримінальної справи, без їхньої згоди (*Khuzhin і Інші проти Росії*, §§ 115-118; *Sciacca проти Італії*, §§ 29-31; *Khmel проти Росії*, § 40; *Toma проти Румунії*, §§ 90-93), і коли розміщення фотографії заявника на дошці оголошень про розшук не було здійснене згідно із законом (*Giorgi Nikolaishvili проти Грузії*, §§ 129-131).

127. Проте Суд вирішив, що фотографування особи, підозрюваної у тероризмі, і зберігання таких фотографій без її згоди не було непропорційним щодо законної мети демократичного суспільства, що полягала у запобіганні тероризму (*Murray проти Сполученого Королівства*, § 93).

128. Стаття 8 не обов'язково вимагає грошової компенсації для потерпілого, якщо існують інші механізми відшкодування шкоди (*Kahn проти Німеччини*, § 75). У цій справі на видавця не було покладено обов'язок відшкодувати шкоду за порушення заборони на оприлюднення фотографій двох дітей колишнього голкіпера національної збірної Німеччини з футболу (див. також *Egill Einarsson проти Ісландії (№ 2)*, §§ 36-37, і § 39 і цитовані у ній посилання).

b. Захист особистої репутації; наклеп

129. Право на захист репутації захищене статтею 8 Конвенції як частина права на повагу до приватного життя (*Axel Springer AG проти Німеччини* [ВП], § 83; *Chauvy і Інші проти Франції*, § 70; *Pfeifer проти Австрії*, § 35; *Petrina проти Румунії*, § 28; *Polanco Torres і Movilla Polanco проти Іспанії*, § 40).

130. Для того, щоб була задіяна стаття 8, зазіхання на репутацію особи має досягти певного рівня серйозності і повинне бути здійснене у спосіб, що завдає шкоду реалізації особою свого

права на повагу до приватного життя (*Axel Springer AG проти Німеччини* [ВП], § 83; *Bédat проти Швейцарії* [ВП], § 72; *Medžlis Islamske Zajednice Brčko i Inšii проти Боснії Герцеговіни* [ВП], § 76). Повинен також існувати достатній зв'язок між заявником і стверджуваним зазіханням на репутацію (*Putistin проти України*, § 40). Суд не встановив порушення статті 8 у справі стосовно аудіовізуального запису, який було частково відтворено у ефірі без згоди заявника, тому що, поміж іншим, йшлося про критику комерційної практики у певній сфері, а не про самого заявника (*Haldimann i Inšii проти Швейцарії*, § 52). Телевізійне повідомлення, у якому заявника називали “іноземним носієм релігії”, становило порушення статті 8 (*Bremner проти Туреччини*, §§ 72 і 84).

131. У справі *Egill Einarsson проти Ісландії* відома у Ісландії особа стала об'єктом образливого коментаря у Instagram, он-лайн додатку для обміну фотографіями, у якому його під фотографією назвали гвалтівником. Суд постановив, що подібний коментар здатен становити втручання у право заявника на приватне життя, оскільки він досяг певного рівня серйозності (§ 52). Суд вказав, що стаття 8 має тлумачитись так, що навіть якщо публічні особи спричиняють жваву суперечку щодо їхньої поведінки і публічних коментарів, вони не повинні потерпати від публічного звинувачення у насильницьких злочинах без підтвердження таких заяв фактами (§ 52).

132. Стосовно Інтернету Суд наголосив на важливості перевірки ступеню серйозності (*Tamiz проти Сполученого Королівства* (dec.), §§ 80-81). Зрештою, мільйони Інтернет-користувачів щодня розміщують он-лайн коментарі, і багато з-поміж цих користувачів висловлюються у спосіб, який можна вважати образливим і навіть наклепницьким. Проте, більшість коментарів зазвичай мають занадто тривіальний характер і/або обсяг їх поширення зазвичай занадто обмежений, аби вони могли спричинити значну шкоду репутації іншої особи. У цій конкретній справі заявник скаржився, що його репутації було завдано шкоди внаслідок коментаря у блозі. Вирішуючи, чи було досягнуто згаданого порогу, Суд підтримав думку національних судів, що хоча більшість коментарів, на які скаржився заявник, були безсумнівно образливими, проте у переважній більшості вони були не більше, ніж “повсякденна образа”, яка, хоча і написана у невишуканому стилі, є поширеною у спілкуванні на багатьох Інтернет-порталах. До того ж, більшість з оскаржуваних коментарів, у яких наводились точніші і потенційно образливі твердження, з огляду на контекст, у якому вони були написані, швидше за все будуть сприйняті читачами як припущення, до котрого не можна серйозно ставитись.

133. На статтю 8 не можна посилались з метою скарги на втрату репутації, що стала передбачуваним наслідком власних дій. У справі *Gillberg проти Швеції* [ВП], § 67, заявник стверджував, що обвинувальний вирок як такий перешкоджає реалізації його “приватного життя”, завдаючи шкоди його честі і репутації. Проте Суд не погодився з таким міркуванням (див. також, *inter alia*, *Sidabras i Džiautas проти Литви*, § 49; *Mikolajová проти Словаччини*, § 57; *Medžlis Islamske Zajednice Brčko i Inšii проти Боснії Герцеговіни* [ВП], § 76).

134. Вивчаючи необхідність втручання у демократичному суспільстві в інтересах “захисту репутації і прав інших осіб”, Суд може бути змушений перевірити, чи державні органи забезпечили справедливу рівновагу, захищаючи дві гарантовані Конвенцією цінності, які у певних випадках можуть конфліктувати між собою, наприклад, свобода вираження поглядів, захищена статтею 10, і право на повагу до приватного життя, закріплене у статті 8 (*Hachette Filipacchi Associés проти Франції*, § 43; *MGN Limited проти Сполученого Королівства*, § 142).

135. Хоча преса не повинна переходити певні межі, стосовно, зокрема, особливого захисту репутації і прав інших осіб, проте її обов'язок полягає у поширенні – у спосіб, сумісний з її обов'язками і відповідальністю – інформації та ідей з питань, що мають загальний інтерес, котрі громадськість має право отримати, включно з повідомленнями і коментарями стосовно судового розгляду (*Axel Springer AG проти Німеччини* [ВП], § 79). Суд також наголосив на важливості проактивної ролі преси, зокрема, розкривати і доносити до уваги громадськості

інформацію, здатну викликати такий інтерес і спричинити таке обговорення у суспільстві (*Couderc i Hachette Filipacchi Associés проти Франції* [ВП], § 114). Висвітлюючи певні події, журналісти несуть обов'язок виявляти обачність і обережність (*Ibid.*, § 140).

136. Врівноважуючи права стосовно приватного життя за статтею 8 з іншими захищеними Конвенцією правами, Суд вирішив, що держава покликана гарантувати обидва права, і, якщо захист одного призводить до втручання в інше - обирати належні засоби, аби зробити це втручання пропорційним щодо переслідуваної мети (*Fernández Martínez проти Іспанії* [ВП], § 123). У цій справі Суд не встановив порушення статті 8 щодо відмови поновити трудовий договір з учителем католицької релігії і моралі після того, як він публічно висловив свою позицію як "одружений священик" (§ 89). Натомість, стосовно наклепу Суд встановив, що неспроможність провести належне розслідування недозволеного розкриття конфіденційної інформації або захистити репутацію заявника і право на презумпцію невинуватості (батько, підозрюваний у жорстокому поводженні з дитиною) порушили статтю 8 (*Ageyevy проти Росії*, § 155).

137. У справі *Tamiz проти Сполученого Королівства* (dec.) Суд постановив рішення щодо обсягу права на повагу до приватного життя, гарантованого статтею 8, у співвідношенні зі свободою вираження поглядів, захищеною статтею 10, у випадку провайдерів послуг інформаційного суспільства, таких як Google Inc. (§§ 83-84). Суд вирішив, що відповідна держава мала широку можливість розсуду, і наголосив на важливій ролі, яку відіграють провайдери таких послуг у Інтернет, полегшуючи доступ до інформації і обговорення стосовно широкого переліку політичних, соціальних і культурних тем (§ 90). Стосовно коментарів третьої особи у блозі, Суд наголосив, що стаття 8 включає позитивне зобов'язання держав-учасниць гарантувати ефективний захист права на повагу до репутації для осіб, які перебувають під її юрисдикцією (*Pihl проти Швеції* (dec.), § 28). У справі *Egill Einarsson проти Ісландії (№ 2)*, національні суди визнали такими, що не відповідають дійсності, наклепницькі твердження у Facebook, але, з огляду на обставини справи, відмовили заявнику у відшкодуванні шкоди і витрат. На думку Суду, рішення не призначати компенсацію саме по собі не становить порушення статті 8. Поміж іншими чинниками, той факт, що твердження були оприлюднені як коментар у сторінці у Facebook поміж сотнями і тисячами інших коментарів, а також те, що автор зняв їх, як тільки заявник попросив про це, були взяті до уваги під час вивчення достатності захисту права заявника на репутацію (§§ 38-39).

138. У справі *Sousa Goucha проти Португалії*, Суд посилався на критерій "розумного читача", досліджуючи питання стосовно сатиричного матеріалу (§ 50; див. також *Nikowitz i Verlagsgruppe News GmbH проти Австрії*, §§ 24-26). Також особливо широку можливість розсуду слід передбачити у випадку пародії в контексті свободи вираження поглядів (*Sousa Goucha проти Португалії*, § 50). У цій справі дуже відомий чоловік стверджував, що під час телевізійного шоу на нього звели наклеп, невдовзі після того, як було зроблено публічне оголошення про його статеву орієнтацію. Суд вирішив, що оскільки цей жарт не був зроблений у рамках обговорення, що становить громадський інтерес (див., *a contrario*, *Alves da Silva проти Португалії* і *Welsh i Silva Canha проти Португалії*), для держави може виникати зобов'язання за статтею 8 захистити репутацію особи, якщо твердження виходить за рамки того, що є прийнятним за статтею 10 (*Sousa Goucha проти Португалії*, § 51). У справі стосовно використання імені відомого чоловіка без його згоди у рамках кампанії з реклами цигарок, Суд вирішив, що гумористичний і комерційний характер, а також колишня поведінка самого заявника переважили його аргументи за статтею 8 (*Bohlen проти Німеччини*, §§ 58-60; див. також *Ernst August von Hannover проти Німеччини*, § 57).

с. Захист даних

139. Зберігання державним органом інформації про приватне життя особи становить втручання у розумінні статті 8, особливо якщо така інформація стосується давнього минулого

особи (*Rotaru проти Румунії* [ВП], §§ 43-44). Наступне використання збереженої інформації не має впливу на цей висновок (*Amann проти Швейцарії* [ВП], §§ 65-67; *Leander проти Швеції*, § 48; *Kopp проти Швейцарії*, § 53). Вирішуючи, чи особиста інформація, яку утримують державні органи, стосується будь-якого аспекту приватного життя, Суд зверне належну увагу на особливі обставини, за яких дана інформація була зафіксована і збережена, характер записів, спосіб, у який вони використовуються і обробляються, а також на результати, які можуть бути отримані (*S. і Marper проти Сполученого Королівства* [ВП], § 67). Профіль ДНК містить значний обсяг унікальних персональних даних (*Ibid.*, § 75). Банківські документи безсумнівно становлять персональні дані стосовно особи, незважаючи на те, містять вони чи ні конфіденційну інформацію (*M.N. і Інші проти Сан-Марино*, § 51). Проте Суд братиме до уваги характер відповідної інформації, аби визначити надану державі можливість розсуду (*G.S.B. проти Швейцарії*, § 93).

140. Суд встановив, що стаття 8 може бути задіяна у справах, коли досьє або дані персонального або публічного характеру (наприклад, інформація про політичну діяльність особи) збираються і зберігаються службами безпеки або іншими державними органами (*Rotaru проти Румунії* [ВП], §§ 43-44; *Association "21 December 1989" і Інші проти Румунії*, § 115); а також стосовно внесення до бази даних осіб, що скоїли статеві злочини (*Gardel проти Франції*, § 58) і відсутності гарантій щодо збирання, збереження і знищення відбитків пальців осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів, але не визнаних винними (*M.K. проти Франції*, § 26). Суд також вирішив, що стаття 8 застосовується тоді, коли держава вимагає від спортсменів високого рівня кожні три місяці надавати повну інформацію про місце проживання і щоденну діяльність, включно з вихідними днями, і оновлювати цю інформацію в рамках боротьби проти застосування спортивного допінгу (*National federation of Sportspersons' Associations і unions (FNASS) і Інші проти Франції*, §§ 155-159).

141. Суд також бере до уваги особливі обставини, за яких було отримано і збережено інформацію, а також характер цієї інформації. У справах стосовно осіб, підозрюваних у тероризмі, Суд вирішив, що держави мають ширшу можливість розсуду, особливо щодо зберігання інформації про осіб, раніше причетних до терористичної діяльності (*Segerstedt-Wiberg і Інші проти Швеції*, § 88). Суд вирішив, що компетентні державні органи в законних межах розслідування терористичних злочинів можуть фіксувати і накопичувати основні персональні дані стосовно заарештованих осіб або навіть інших осіб, присутніх під час і на місці арешту (*Murray проти Сполученого Королівства*, § 93).

142. Стосовно застосування сучасних наукових технологій у системі кримінального правосуддя, Суд вирішив, що захист, передбачений статтею 8 Конвенції, був би неприпустимо послаблений, якби застосування таких технологій було б дозволене будь-яким коштом і без ретельного врівноваження потенційних переваг їх широкого застосування і важливих інтересів приватного життя (*S. і Marper проти Сполученого Королівства* [ВП], § 112).

143. Невідбірковий і необмежений збір даних про судимість навряд чи узгоджуватиметься з вимогами статті 8 за відсутності чіткого і детального нормативно-правового регулювання, яке роз'яснювало б належні гарантії і запроваджувало би правила стосовно, *inter alia*, обставин, за яких можуть збиратись такі дані, тривалість їх зберігання, способи їх використання і обставини, за яких вони можуть бути знищені (*M.M. проти Сполученого Королівства*, § 199).

144. Відбір і зберігання клітинного матеріалу, а також визначення і збереження профілів ДНК, вилучених з клітинного матеріалу, становить втручання у право на повагу до приватного життя у розумінні статті 8 § 1 Конвенції (*S. і Marper проти Сполученого Королівства* [ВП], §§ 71-77; *Van der Velden проти Нідерландів* (dec.); *W. проти Нідерландів* (dec.)), хоча це не обов'язково поширюється на відбір і збереження профілів ДНК у осіб, засуджених за скоєння злочинів, задля використання у майбутніх кримінальних провадженнях (*Peruzzo і Martens проти Німеччини* (dec.), §§ 42 і 49). Таке втручання суперечитиме статті 8 Конвенції, якщо воно не

буде виправдане відповідно до її частини 2 як таке, що має місце “згідно із законом”, переслідуючи одну із перелічених у ній законних цілей, а також як “необхідне у демократичному суспільстві” для досягнення відповідних цілей чи цілі (*Peruzzo i Martens проти Німеччини* (dec.)). У справі *Ausaguer проти Франції*, Суд встановив порушення стосовно збереження профілів ДНК осіб, засуджених за скоєння злочинів, без будь-якої різниці у тривалості залежно від тяжкості злочину і без будь-якого доступу до процедури їх знищення (§§ 34, 38, 44 і 45).

145. Право не свідчити проти чоловіка/дружини, на відміну від надання усних свідчень, не поширюється на збір матеріальних доказів, таких як клітинний матеріал (*Caruana проти Мальти* (dec.), § 35). Хоча взяття ротового мазка і становить втручання у права, гарантовані статтею 8, проте зазвичай воно не спричиняє тілесних ушкоджень або будь-якого фізичного чи морального страждання, і тому має занадто малу важливість. Отже у випадку, коли взяття цього зразка було необхідним для розслідування злочину, Суд визнав згаданий захід пропорційним (*Ibid.*, § 41).

146. Захист персональних даних має основоположну вагу для реалізації особою свого права на повагу до приватного і сімейного життя, гарантованого статтею 8 Конвенції (*Satakunnan Markkinapörssi Oy i Satamedia Oy проти Фінляндії* [ВП], § 133). Тому використання і розкриття інформації стосовно приватного життя особи, яка зберігається у секретному реєстрі, підпадає під сферу дії статті 8 § 1 (*Leander проти Швеції*, § 48; *Rotaru проти Румунії* [ВП], § 46).

147. Національне право має передбачати належні гарантії, аби запобігти використанню персональних даних, яке може бути несумісним з гарантіями цієї статті (*Z проти Фінляндії*, § 95). Подібно до висновків у справі *S. i Marper проти Сполученого Королівства* [ВП], § 103, Суд визначив, що потреба у таких гарантіях тим більша, коли захист персональних даних зазнає автоматизованої обробки, у тому числі, коли такі дані використовує у своїй діяльності поліція. Національне право має забезпечити, зокрема, щоб такі дані були належними і ефективно захищеними від неправильного вживання або зловживання (*Gardel проти Франції*, § 62). Тим не менш, Суд дійшов висновку, що внесення до національної бази осіб, які скоїли статеві злочини, не становить порушення статті 8 (*B.V. проти Франції*, § 60; *Gardel проти Франції*, § 71; *M.V. проти Франції*, § 62).

148. Суд визнав необмежене зберігання і розкриття даних про покарання у вигляді попередження, а також наслідок цього для можливості працевлаштування заявниці, порушенням статті 8 (*M.M. проти Сполученого Королівства*, § 207).

149. Суд встановив порушення статті 8, коли факт роботи заявника водієм у КДБ був розголошений через 13 років (*Sõro проти Естонії*, §§ 56-64). Так само, люстраційне провадження, в ході якого було розкрито, що заявник був співробітником таємної поліції за колишнього правлячого режиму і, відповідно, не відповідав додатковим вимогам для обіймання державної посади, було визнано таким, що порушує статтю 8 (*Ivanovski проти Колишньої Югославської Республіки Македонія*, § 176). Суд наголосив, що Держави-учасниці, котрі постали на місці недемократичних режимів, мають отримати ширші дискреційні повноваження у виборі того, як подолати спадщину цих режимів. У справі *Anchev проти Болгарії* (dec.), Суд постановив, що система, яка передбачала розкриття тільки імен осіб, які обіймають державні посади, і котрі, як вважалось, співпрацювали з комуністичним режимом, що зафіксовано у реєстрах колишніх служб безпеки, залишалась у межах можливості розсуду, наданої болгарській владі (§§ 103-111, § 113).

150. Стосовно захисту персональних даних, що перебувають у публічному просторі, той факт, що інформація вже перебуває у публічному просторі, не обов'язково усуне захист відповідно до статті 8 (*Satakunnan Markkinapörssi Oy i Satamedia Oy проти Фінляндії* [ВП], § 134). Якщо мав місце збір даних щодо конкретної особи, обробка або використання персональних даних або оприлюднення відповідного матеріалу у спосіб чи у обсязі, вищому за той, який можна

зазвичай передбачити, тоді постають проблеми стосовно приватного життя (§ 136). У цій справі Суд вирішив, що дані, зібрані, оброблені і оприлюднені газетами, котрі наводили подробиці щодо оподаткованого доходу і оподаткованих цінностей великої кількості осіб, вочевидь стосувались їхнього приватного життя, незважаючи на той факт, що відповідно до національного права громадськість мала можливість доступу до цих даних за дотримання певних правил (§ 138). Національне право має надати належні гарантії запобігання будь-якому подібному використанню персональних даних, яке може бути невідповідним до гарантій статті 8. Зокрема, Суд зазначив, що стаття 8 передбачає право на певне інформаційне самовизначення, котре дозволяє особам покладатись на своє право на приватність стосовно даних, хоча й нейтральних, проте зібраних, оброблених і поширених колективно і у такому вигляді чи у такий спосіб, що будуть задіяні гарантовані статтею 8 права відповідних осіб (§ 137, див. також § 198).

151. Справа *M.L. і W.W. проти Німеччини** вперше стосувалась Інтернет-архівів преси, що містили раніше повідомлені новини (§ 90 і § 102), і відмові у проханні заявників зобов'язати ЗМІ анонімізувати матеріали он-лайн архівів стосовно суду над ними і визнання їх винними (§ 116). Цю справу слід відрізнити від випадків, у яких особи реалізують свої права, пов'язані із захистом даних, стосовно особистої інформації, оприлюдненої у Інтернет, і до якої за допомогою пошукових систем (§ 91) можуть отримати доступ треті особи, вилучити її і використати для складання досьє (§ 97).

d. Право на доступ до особистої інформації

152. Питання, що мають відношення до особистого розвитку, включають подробиці про ідентичність особи як людини і про життєво важливий захищений Конвенцією інтерес отримати інформацію, необхідну для встановлення правди стосовно важливих аспектів своєї особистої ідентичності, таких як особа батьків, походження, особливості дитинства і раннього розвитку (*Mikulicь проти Хорватії*, §§ 54 і 64; *Odièvre проти Франції* [ВП], §§ 42 і 44). Народження і, зокрема, обставини, за яких народилась дитина, становлять частину приватного життя дитини, а згодом і дорослої людини, гарантовані статтею 8 Конвенції (*Ibid.*, § 29).

153. Суд вважає, що повинні бути забезпечені інтереси особи у пошуку доступу до записів стосовно свого приватного і сімейного життя, якщо особа, яка здійснювала ці записи, або відсутня, або неналежно відмовляється надати згоду на це. Така система відповідатиме принципу пропорційності тільки якщо передбачає, що незалежний державний орган зрештою вирішує, чи слід надавати доступ у випадках, коли особа, яка здійснювала ці записи, не відповідає або не надає дозволу (*Gaskin проти Сполученого Королівства*, § 49; *M.G. проти Сполученого Королівства*, § 27).

154. Питання доступу до інформації про своє походження і особу біологічних батьків є відмінним від питання доступу до матеріалів справи про дитину, віддану під опіку, або до доказів можливого батьківства (*Odièvre проти Франції* [ВП], § 43).

155. Стосовно отримання доступу до особистої інформації, котру утримують служби безпеки, Суд постановив, що перешкоди для доступу можуть становити порушення статті 8 (*Haralambie проти Румунії*, § 96; *Joanna Szulc проти Польщі*, § 87). Проте, у справах стосовно осіб, підозрюваних у тероризмі, Суд також постановив, що інтереси національної безпеки і боротьба проти тероризму переважають інтерес заявників у отриманні доступу до інформації про них, що міститься у матеріалах поліції безпеки (*Segerstedt-Wiberg і Інші проти Швеції*, § 91). Хоча Суд і визнав, що, особливо у провадженні, пов'язаному з операціями, здійсненими службами державної безпеки, можуть існувати законні підстави для обмеження доступу до певних документів та інших матеріалів, проте вирішив, що це міркування значно втрачає свою чинність у випадку люстраційного провадження (*Turek проти Словаччини*, § 115).

156. Законодавство має передбачати ефективну і доступну процедуру, котра дозволила б заявникам отримати доступ до будь-якої важливої інформації, що стосується їх (*Yonchev проти Болгарії*, §§ 49-53). У цій конкретній справі заявник, офіцер поліції, подався на посаду у міжнародній місії, але внаслідок двох психологічних перевірок був визнаний таким, що не відповідає даній посаді. Він скаржився, що йому відмовили у доступі до його особової справи у міністерстві внутрішніх справ і, зокрема, до результатів перевірки на тій підставі, що деякі документи були засекречені.

е. Інформація про здоров'я особи

157. Повага до конфіденційності даних про здоров'я є життєво важливим принципом правової системи усіх держав-учасниць Конвенції. Необхідно не лише поважати почуття приватності пацієнта, але й зберігати його чи її довіру до медичної професії і до системи охорони здоров'я загалом. Без такого захисту ті, хто потребує медичної допомоги, можуть утримуватись від розкриття інформації особистого та інтимного характеру, яка може бути необхідна для надання належного лікування, і навіть від звернення по таку допомогою. Тому це може створювати небезпеку як для власного життя, так, у випадку заразних хвороб, і для громадськості. Отже, національне право має передбачити належні гарантії запобігання будь-якому подібному повідомленню чи розкриттю персональних даних щодо здоров'я, яке може бути несумісним з гарантіями статті 8 Конвенції (*Z проти Фінляндії*, § 95; *Mockutė проти Литви*, §§ 93-94).

158. Право на приватність та інші міркування також застосовуються на практиці, коли йдеться про захист конфіденційності інформації щодо ВІЛ, оскільки розкриття такої інформації може мати нищівні наслідки для приватного і сімейного життя особи і його чи її соціального і професійного становища, включно зі стигматизуванням і можливим відчуженням (*Z проти Фінляндії*, § 96; *C.C. проти Іспанії*, § 33; *Y проти Туреччини* (dec.), § 68). Інтерес у захисті конфіденційності такої інформації матиме велику вагу у вирішенні того, чи було втручання пропорційним щодо переслідуваної законної мети. Таке втручання не може бути сумісним зі статтею 8, якщо тільки воно не виправдане переважаючою вимогою громадського інтересу (*Z проти Фінляндії*, § 96; *Y проти Туреччини* (dec.), § 78), в інтересах самого заявника або в інтересах безпеки працівників лікарні (*Ibid.*, § 77-78). Розкриття державними лікарнями історій хвороби Свідків Єгови на вимогу прокуратури, після того, як вони відмовились від переливання крові, становить втручання у право заявників на повагу до їхнього приватного життя (*Avilkina i Інші проти Росії*, § 54). Проте, публікація статті щодо стану психічного здоров'я експерта з психології не порушувала статті 8, оскільки вона робила внесок у обговорення, що становило загальний інтерес (*Fürst-Pfeifer проти Австрії*, § 45).

159. Суд вирішив, що збір і зберігання даних про здоров'я особи протягом дуже тривалого часу, водночас із розкриттям і використанням таких даних з метою, не пов'язаною з первинними причинами їх збирання, становила непропорційне втручання у право на повагу до приватного життя (*Surikov проти України*, §§ 70 і 89, стосовно розкриття роботодавцю медичних підстав звільнення заявника від військової служби).

160. Розкриття без згоди пацієнтки історії хвороби, включно з інформацією про аборт, зроблене клінікою для служби соціального страхування, і, отже, для широкого кола державних службовців, становила втручання у право пацієнтки на повагу до приватного життя (*M.S. проти Швеції*, § 35). Розкриття історії хвороби, зроблене медичними установами журналістам і прокуратурі, а також збирання медичних даних щодо пацієнта організацією, відповідальною за моніторинг якості медичної допомоги, були також визнані такими, що становлять втручання у право на повагу до приватного життя (*Mockutė проти Литви*, § 95). У цій справі також було втручання у статтю 8 стосовно інформації, розкритої матері заявниці, оскільки між нею і дочкою були ворожі стосунки (§ 100).

161. Право на ефективний доступ до інформації стосовно здоров'я і репродуктивних прав підпадає під обсяг приватного і сімейного життя у розумінні статті 8 (*К.Н. і Інші проти Словаччини*, § 44). Можуть існувати позитивні зобов'язання, невід'ємні від ефективної поваги до приватного і сімейного життя, котрі вимагають від держави вчасно надати головну інформацію стосовно ризику для здоров'я особи (*Guerra і Інші проти Італії*, §§ 58 і 60). Зокрема, якщо держава розпочинає небезпечну діяльність, яка може мати приховані негативні наслідки для здоров'я причетних до неї осіб, повага до приватного і сімейного життя за статтею 8 вимагає запровадження ефективної і доступної процедури, яка дозволить таким особам віднайти усю необхідну інформацію (*McGinley і Egan проти Сполученого Королівства*, §§ 97 і 101; *Roche проти Сполученого Королівства* [ВП], § 167).

f. Збирання матеріалів або даних службами безпеки або іншими державними органами⁴

162. Суд постановив, що коли держава запроваджує таємне стеження, існування якого лишається невідомим особам, які перебувають під контролем, внаслідок чого стеження лишається неоскаржуваним, особи можуть бути позбавлені своїх прав, гарантованих статтею 8, не знаючи про це і не маючи можливості отримати засіб правового захисту як на національному рівні, так і в інституціях, заснованих відповідно до Конвенції (*Klass і Інші проти Німеччини*, § 36). Це є особливо актуальним за обставин, коли технологічний розвиток удосконалив засоби шпигування і стеження, і коли держава може мати законні інтереси у запобіганні заворушенням, злочинності або тероризму (*Ibid.*, § 48). Заявник може стверджувати, що є потерпілим від порушення, спричиненого самим існуванням засобів таємного стеження або законодавства, що дозволяє такі засоби, якщо буде дотримано певних умов (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], §§ 171-172). У цій справі Суд вирішив, що підхід, застосований у справі *Kennedy*, найліпше пристосований до потреби забезпечити те, щоб таємність заходів стеження не стала причиною того, що згадані заходи неможливо буде ефективно оскаржити і вони опиняться поза наглядом національних судових органів і Суду (*Kennedy проти Сполученого Королівства*, § 124; див. також *Centrum För Rättvisa проти Швеції**, §§ 90-95).

163. Саме існування законодавства, що дозволяє систему таємного моніторингу комунікацій, породжує ризик стеження для всіх, на кого воно може поширюватись (*Weber і Saravia проти Німеччини* (dec.), § 78). Хоча національний законодавець і державні органи мають певну можливість розсуду в оцінці того, якою має бути оптимальна державна політика у цій галузі, держави-учасниці не мають необмежених дискреційних повноважень із встановлення таємного стеження за особами, які перебувають під їхньою юрисдикцією. Суд підтвердив, що Держави-учасниці не можуть в ім'я боротьби проти шпигунства і тероризму вживати будь-яких заходів, котрі здаються їм належними; радше, яка б система стеження не була застосована, повинні існувати належні й ефективні гарантії проти зловживань (*Ibid.*, §§ 49-50). Повноваження з таємного стеження за громадянами є допустимими виключно настільки, наскільки це є суворо необхідним для збереження демократичних інститутів (*Ibid.*, § 42; *Rotaru проти Румунії* [ВП], § 47). Таке втручання має ґрунтуватись на належних і достатніх підставах і повинне бути пропорційним щодо законної мети або цілей, що переслідуються (*Segerstedt-Wiberg і Інші проти Швеції*, § 88).

164. Наприклад, Суд вирішив, що перехоплення і запис розмови через радіо-передавальний пристрій протягом поліцейської операції під прикриттям, без процесуальних гарантій, становить порушення (*Bykov проти Росії* [ВП], §§ 81 і 83; *Oleynik проти Росії*, §§ 75-79). Так само систематичний збір і зберігання даних секретними службами щодо конкретних осіб

4. Див. також розділ щодо кореспонденції (Стеження за телекомунікаціями у рамках кримінального провадження і Особливе таємне стеження за громадянами/організаціями).

становить втручання у приватне життя цих осіб, навіть якщо ці дані були зібрані у громадському місці (*Peck проти Сполученого Королівства*, § 59; *P.G. і J.H. проти Сполученого Королівства*, §§ 57-59) або стосувались виключно професійної або публічної діяльності даної особи (*Amanн проти Швейцарії* [ВП], §§ 65-67; *Rotaru проти Румунії* [ВП], §§ 43-44). Збирання через GPS-прилад, прилаштований до машини, і зберігання даних стосовно місця проживання особи і пересування у громадському просторі також було визнано таким, що становить втручання у приватне життя (*Uzun проти Німеччини*, §§ 51-53). Якщо національне право не визначає з достатньою чіткістю обсяг і спосіб здійснення дискреційних повноважень, покладених на державні органи у випадку збирання і зберігання у базі даних стежень інформації про приватне життя осіб, зокрема, якщо воно не наводить у вигляді, доступному для громадськості, жодних вказівок щодо мінімальних гарантій проти зловживань, то це становить втручання у приватне життя, захищене статтею 8 § 1 Конвенції (*Shimovolos проти Росії*, § 66, у якій ім'я заявника було зареєстроване у базі даних стежень, яка збирала інформацію про його пересування поїздом чи літаком всередині Росії). Національне законодавство має надавати достатньо точні, ефективні і всебічні гарантії стосовно віддання наказу, виконання і потенційного відшкодування щодо заходів стеження (*Szabó і Vissy проти Угорщини*). Відповідно до цієї справи, потреба у тому, щоб втручання було "необхідним у демократичному суспільстві", має тлумачитись як така, що вимагає, аби будь-які вжиті заходи були суворо необхідними як, за загальним міркуванням, для збереження демократичних інституцій так, за особливим міркуванням, для отримання важливих відомостей у конкретній операції. Будь-який захід таємного стеження, який не відповідає критерію суворої необхідності, спричинятиме зловживання з боку влади (§§ 72-73).

165. Суд також встановив, що перевірка банківських повідомлень адвоката становила втручання у її право на повагу до професійної таємниці, котре підпадає під обсяг поняття приватного життя (*Brito Ferrinho Bexiga Villa-Nova проти Португалії*, § 59).

г. Поліцейське стеження⁵

166. Суд постановив, що стеження за допомогою GPS за особою, підозрюваною у тероризмі, а також обробка і використання отриманої у такий спосіб інформації не порушували статтю 8 (*Uzun проти Німеччини*, § 81).

167. Проте Суд встановив порушення статті 8, коли поліція реєструвала у базі даних таємного стеження і відслідковувала пересування заявника через його приналежність до правозахисної організації (*Shimovolos проти Росії*, § 66, база даних, у якій було зареєстроване ім'я заявника, була створена на підставі наказу міністра, який не був оприлюднений і не був доступним для громадськості. Тому громадськість не могла знати, чому в ній були зареєстровані особи, який різновид інформації заносився до неї і на якій строк, як вона зберігалась і використовувалась або хто контролював її).

168. Суд встановив, що стеження за комунікаціями і телефонними розмовами (включно з дзвінками, зробленими з місця роботи, а також з дому) входить до поняття приватного життя і кореспонденції за статтею 8 (*Halford проти Сполученого Королівства*, § 44; *Malone проти Сполученого Королівства*, § 64; *Weber і Saravia проти Німеччини* (dec.), §§ 76-79). Це не обов'язково поширюється на використання таємних агентів (*Lüdi проти Швейцарії*, § 40).

169. Прослуховування та інші форми перехоплення телефонних дзвінків становлять серйозне втручання у приватне життя і кореспонденцію і тому мають ґрунтуватись на точному законодавстві. Вкрай важливо мати чіткі, детальні правила з цього питання, особливо з огляду

5. Цей розділ має бути прочитаний в сукупності з розділом стосовно кореспонденції (стеження за телекомунікаціями у рамках кримінального провадження і Особливе таємне стеження за громадянами/організаціями).

на те, що доступні технології стають все складнішими (*Kruslin проти Франції*, § 33). Врівноважуючи інтерес держави-відповідача захистити національну безпеку за допомогою заходів таємного стеження і серйозність втручання у право заявника на повагу до приватного життя, державні органи мають певну можливість розсуду у виборі засобів для досягнення законної мети захисту національної безпеки. Проте мають існувати належні й ефективні гарантії проти зловживання. Тому Суд бере до уваги обставини справи, такі як характер, обсяг і тривалість можливих заходів, підстави, необхідні для їх вжиття, державні органи, уповноважені дозволяти, здійснювати і наглядати за ними, а також різновид засобу правового захисту, передбачений національним правом (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 232; *İrfan Güzel проти Туреччини*, § 85; див. також резюме практики Суду, включно із масовим перехопленням комунікацій, у справі *Centrum För Rättvisa проти Швеції**, §§ 99-110).

170. Суд також встановив порушення статті 8, коли у рамках кримінального переслідування телефонні розмови заявників перехоплювались, “замірялись” або прослуховувались з порушенням законодавства (*Malone проти Сполученого Королівства*; *Khan проти Сполученого Королівства*). Вислів “згідно із законом” не лише вимагає дотримання національного законодавства, але й стосується якості закону, вимагаючи, щоб він був сумісним із принципом верховенства права (*Halford проти Сполученого Королівства*, § 49). У випадку прихованого стеження з боку державних органів, національне право має передбачити захист від свавільного втручання у права особи за статтею 8 (*Khan проти Сполученого Королівства*, §§ 26-28). Окрім того, закон має бути достатньо чітким у формулюванні, аби надати особам належні вказівки щодо обставин і умов, за яких державні органи уповноважені вдаватись до таких прихованих заходів (*ibid.*). Якщо не існує нормативно-правової системи регулювання застосування прихованих прослуховуючих пристроїв, а правила щодо них не є ані юридично обов’язковими, ані безпосередньо доступними для громадськості, то втручання відбувається не “згідно із законом”, як того вимагає стаття 8 § 2 Конвенції, і тому має місце порушення статті 8 (*Ibid.*, §§ 27-28).

171. Запис приватних (телефонних) розмов учасником розмови і приватне використання таких записів як таке не порушує статтю 8, якщо це було зроблене приватними засобами. Проте цей випадок слід відрізнити від прихованого спостереження і записування комунікацій приватною особою у контексті і для потреби офіційного, кримінального чи іншого розслідування, і за потурання і технічної підтримки державних слідчих органів (*Van Vondel проти Нідерландів*, § 49). Розкриття засобам масової інформації змісту певних розмов, отриманих за допомогою прослуховування, може становити порушення статті 8 залежно від обставин справи (*Drakšas проти Литви*, § 62).

172. Суд вважає, що стеження за юридичними консультаціями, які відбуваються у поліцейському відділку, є ситуацією, аналогічною перехопленню телефонного дзвінка між адвокатом і клієнтом, з огляду на потребу забезпечити високий рівень захисту таких стосунків, особливо конфіденційності спілкування, котра є їхньою характеристикою (*R.E. проти Сполученого Королівства*, § 131).

h. Повноваження поліції із затримання і обшуку

173. Суд постановив, що між особами є зона взаємодії, навіть у громадському місці, котра підпадає під поняття “приватне життя” (*Gillan i Quinton проти Сполученого Королівства*, § 61). Суд постановив, що перепинення і обшук особи у громадському місці без розумної підозри у скоєнні правопорушення є порушенням статті 8 (*Ibid.*, § 87).

174. Суд також постановив, що проникнення працівників поліції у житло за відсутності заявника, коли не було жодного ризику або вкрай малий ризик заворушення або злочину, було непропорційним щодо переслідуваної законної мети і тому становило порушення статті 8 (*McLeod проти Сполученого Королівства*, § 58; *Funke проти Франції*, § 48).

175. Стосовно осіб, підозрюваних у правопорушеннях, пов'язаних із тероризмом, держави мають забезпечити справедливу рівновагу між реалізацією особою права, гарантованого відповідно до частини 1 статті 8, і необхідністю для держави, відповідно до частини 2, вжити дієвих заходів для запобігання терористичним злочинам (*Murray проти Сполученого Королівства*, §§ 90-91).

і. Приватне життя під час ув'язнення

176. У справі *Szafrański проти Польщі*, Суд постановив, що державні органи не виконали позитивне зобов'язання забезпечити для заявника мінімальний рівень приватності і тому порушили статтю 8, оскільки заявник мав користуватись туалетом у присутності співкамерників і, відповідно, був позбавлений у повсякденному житті мінімального рівня приватності (§§ 39-41).

D. Ідентичність і автономія

177. Стаття 8 гарантує особам сферу, в межах якої вони можуть вільно розвивати і реалізовувати свою особистість (*A.-M.V. проти Фінляндії*, § 76; *Brüggemann і Scheuten проти Німеччини*, Рішення Комісії; *National federation of Sportspersons' Associations і unions (FNASS) і Інші проти Франції*, § 153).

а. Право на особистий розвиток і автономію

178. Стаття 8 захищає право на особистий розвиток, а також право встановлювати і розвивати стосунки з іншими людьми і зовнішнім світом (*Niemietz проти Німеччини*, § 29; *Pretty проти Сполученого Королівства*, §§ 61 і 67; *Oleksandr Volkov проти України*, §§ 165-167; *El Masri проти Колишньої Югославської Республіки Македонія* [ВП], §§ 248-250, стосовно таємного і позасудового викрадення і свавільного ув'язнення заявника).

179. Право подати клопотання про усиновлення і отримати справедливий розгляд цього клопотання підпадає під поняття “приватне життя”, беручи до уваги рішення пари стати батьками (*A.H. і Інші проти Росії*, § 383). У справі *Paradiso і Campanelli проти Росії* [ВП] Суд розглянув негайне і незворотне відокремлення подружньої пари від дитини, народженої за кордоном за угодою про сурогатне материнство, і його наслідки для права на повагу до їхнього приватного життя. Суд зважив задіяний загальний інтерес насупротив інтересу заявників забезпечити свій особистий розвиток шляхом продовження стосунків з дитиною (§ 215). У справі *Lazoriva проти України*, Суд постановив, що бажання заявниці підтримувати і розвивати стосунки із п'ятирічним племінником, ставши його законним опікуном, бажання, що мало законні і фактичні підстави, також було частиною приватного життя (§ 66). Відповідно, усиновлення дитини третіми особами, що розірвало правові зв'язки між хлопчиком і заявницею, і стало на перешкоді її проханню взяти його під опіку, становило втручання у її право на повагу до її приватного життя (§ 68).

180. Право на особистий розвиток і особисту автономію стосується не кожної громадської діяльності, яку особа може бажати встановити з іншими людьми (наприклад, полювання з собаками на диких тварин у справі *Friend і Інші проти Сполученого Королівства* (dec.), §§ 40-43). Дійсно, не кожен вид стосунків належить до сфери приватного життя. Тому право мати собаку не підпадає під сферу захисту статті 8 (*X. проти Ісландії*, Рішення Комісії).

б. Право встановити своє походження

181. Суд визнав право отримати інформацію з метою встановити своє походження і особу своїх батьків як невід'ємну частину ідентичності, захищеної відповідно до права на приватне і сімейне життя (*Odièvre проти Франції* [ВП], § 42; *Gaskin проти Сполученого Королівства*, § 39).

182. Суд постановив, що держава не зобов'язана робити ДНК тести для встановлення батьківства, але що правова система має надавати альтернативні засоби, котрі дозволять незалежному органу невідкладно розглянути заяву про встановлення батьківства. Наприклад, у справі *Mikulić проти Хорватії*, §§ 52-55, заявниця, народжена у позашлюбних стосунках, скаржилася, що хорватська судова система виявилась неефективною у вивченні питання про батьківство, залишивши її у непевності щодо її особистості. Тому хорватська влада не змогла забезпечити заявниці “повагу” до її приватного життя, на котре вона мала право відповідно до Конвенції (*Ibid.*, § 68). Суд також постановив, що мають існувати процедури, які дозволяють особливо уразливим дітям, наприклад, з інвалідністю, отримати інформацію про їхніх батьків (*A.M.M. проти Румунії*, §§ 58-65).

183. Суд постановив, що немає порушення статті 8, коли держава забезпечує справедливу рівновагу між громадським інтересом, особистим розвитком дитини і правом знати своє походження, а також правом матері захистити своє здоров'я, народивши дитину у належних медичних умовах, як і захистом інших членів різних причетних сімей, особливо якщо заявниця могла просити повідомити особу її матері за її згодою, могла отримати спадщину від прийомних батьків і не перебувала у такому ж становищі, як інші позашлюбні діти її матері (*Odièvre проти Франції* [ВП], § 29). Заявниця, котра була усиновлена, просила надати інформацію про трьох її біологічних братів, але її клопотання було залишене без задоволення за результатами спеціального провадження, котре дозволяло матері зберігати анонімність; окрім того, вона не могла отримати спадщину від біологічної матері.

184. Проте, якщо національне законодавство не намагається забезпечити рівновагу між конкуруючими правами й інтересами, неспроможність дитини, залишеної при народженні, отримати доступ до неідентифікуючої інформації стосовно його чи її походження або особи матері, було порушенням статті 8 (*Godelli проти Італії*, §§ 57-58).

с. Релігійні і світоглядні переконання

185. Хоча стаття 9 стосується переважно свободи думки, совісті і релігії, Суд встановив, що розкриття інформації про особисті релігійні і філософські переконання може стосуватись також статті 8, оскільки такі переконання стосуються деяких найінтимніших аспектів приватного життя (*Folgerø і Інші проти Норвегії* [ВП], § 98, у якій накладення на батьків обов'язку надати детальну інформацію керівництву школи про свої релігійні і світоглядні переконання може вважатись таким, що становить порушення статті 8 Конвенції).

д. Бажана зовнішність

186. Суд встановив, що особистий вибір щодо зовнішності, яку бажає мати особа як у громадському місці, так і в приватному житті, належить до вираження її особистості і тому підпадає під поняття приватного життя. Суд раніше у зв'язку з цим постановляв рішення щодо зачіски (*Рора проти Румунії* (dec.), §§ 32-33), відмови у допуску до університету через носіння бороди (*Тіґ проти Туреччини* (dec.)), заборони носити у громадських місцях одяг, що приховує обличчя, для жінок, які бажають носити суцільне запинало на обличчі з причин, пов'язаних з їхнім віруванням (*S.A.S. проти Франції* [ВП], §§ 106-107), і появи в оголеному вигляді у громадських місцях (*Gough проти Сполученого Королівства*, §§ 182-184). Проте важливо відзначити, що у кожній з цих справ Суд визнав обмеження на зовнішність особи пропорційними. Повна заборона на відрощування бороди в тюрмі була визнана порушенням статті 8 Конвенції, тому що Уряд не довів існування нагальної суспільної потреби, яка виправдовувала б така повну заборону (*Biržietis проти Лумбу*, §§ 54 і 57-58).

е. Право на ім'я/посвідчення особи

187. Суд встановив, що питання стосовно імені і прізвища особи підпадають під право на приватне життя (*Mentzen проти Латвії* (dec.); *Henry Kismoun проти Франції*). Суд постановив, що прізвище особи, як засіб особистої ідентифікації і зв'язку із родиною, стосується його або її приватного і сімейного життя, і встановив порушення статті 8, коли державні органи відмовились зареєструвати прізвище заявника після того, як його сімейне прізвище було записане як прізвище його дружини (*Burghartz проти Швейцарії*, § 24).

188. Суд постановив, що імена також підпадають під визначення “приватне життя” (*Guillot проти Франції*, §§ 21-22; *Güzel Erdagöz проти Франції*, § 43; *Garnaga проти України*, § 36). Проте Суд встановив, що деякі закони стосовно реєстрації імен забезпечують справедливу рівновагу, а інші – ні (порівняйте *Guillot проти Франції*, і *Johansson проти Фінляндії*).

189. Суд вирішив, що традиція демонструвати єдність сім'ї, зобов'язуючи одружену жінку брати прізвище чоловіка, вже не є сумісною із Конвенцією (*Ünal Tekeli проти Туреччини*, §§ 67-68). Суд встановив порушення статті 14 (заборона дискримінації) в сукупності зі статтею 8 внаслідок дискримінаційного ставлення стосовно відмови з боку органів влади у дозволі для двонаціональної пари зберігати після одруження власні прізвища (*Losonci Rose і Rose проти Швейцарії*, § 26). Сам факт, що прізвище може містити негативний відтінок, не становить порушення статті 8 (*Stjerna проти Фінляндії*, § 42; *Siskina і Siskins проти Латвії* (dec.); *Macalin Mohamed Sed Dahir проти Швейцарії* (dec.), § 31).

190. Стосовно вилучення документів, необхідних для підтвердження своєї особи, Суд встановив втручання у приватне життя внаслідок рішення національного суду забрати у заявниці посвідчення особи після звільнення з-під варти, оскільки ці документи були їй потрібні у повсякденному житті для підтвердження особи (*Smirnova проти Росії*, §§ 95-97). Проте Суд також постановив, що держава може відмовитись видавати новий паспорт громадянину, який мешкає за кордоном, якщо таке рішення ухвалюється з міркувань громадської безпеки, навіть якщо відмова у видачі нового паспорта матиме негативні наслідки для приватного і сімейного життя заявників (*M. проти Швейцарії*, § 67).

ф. Гендерна ідентичність

191. Стаття 8 застосовується до питання правового визнання гендерної ідентичності транссексуалів, які зробили операцію зі зміни статі (*Hämäläinen проти Фінляндії* [ВП]), умов доступу до таких операцій (*Schlumpf проти Швейцарії*; *L. проти Литви*; *Y.Y. проти Туреччини*) і правового визнання гендерної ідентичності трансгендерних осіб, які не зробили чи не бажають робити операцію зі зміни статі (*A.P., Garçon і Nicot проти Франції*, §§ 95-96).

192. Суд розглядав низку справ стосовно офіційного визнання у Сполученому Королівстві транссексуалів після проходження операції зі зміни статі (*Rees проти Сполученого Королівства*; *Cossey проти Сполученого Королівства*; *X, Y і Z проти Сполученого Королівства*; *Sheffield і Horsham проти Сполученого Королівства*; *Christine Goodwin проти Сполученого Королівства* [ВП]; *I. проти Сполученого Королівства* [ВП]). У справі *Christine Goodwin проти Сполученого Королівства* [ВП] і *I. проти Сполученого Королівства* [ВП], Суд встановив порушення статті 8 на тій підставі, що загальноєвропейський і міжнародний консенсус сприяє правовому визнанню нового гендеру транссексуала. У двадцять першому столітті право транссексуалів на особистий розвиток та фізичну і моральну безпеку, котрою повною мірою користуються інші члени суспільства, не може вважатись контроверсійним питанням, яке вимагає спливу певного часу, аби було пролите світло на дану проблему. Коротше кажучи, незадовільна ситуація, коли прооперовані транссексуали жили у перехідному стані, як особи, що не належать до жодного гендеру, вже не може вважатись прийнятною (*Christine Goodwin проти Сполученого Королівства* [ВП], § 90; *Grant проти Сполученого Королівства*, § 40; *L. проти Литви*, § 59).

193. Важливою проблемою є доступ до операції зі зміни статі та іншого лікування трансгендерних людей. Хоча Суд і не встановив загального права на доступ до такого лікування, проте він визнав, що провадження, внаслідок яких було відмовлено у страховому покритті такого лікування, може порушувати статтю 8 (*Schlumpf проти Швейцарії*; *Van Kuck проти Німеччини*). Так само Суд встановив порушення, коли відсутність законодавства, що регулює операції зі зміни статі, перешкоджала лікарняним установам надавати доступ до таких процедур (*L. проти Литви*, § 57). Суд також постановив рішення щодо обсягу наданої державам можливості розсуду у визнанні зміни гендерної ідентичності (*A.P., Garçon i Nicot проти Франції*).

194. У справі *Y.Y. проти Туреччини*, заявник просив про дозвіл на проходження операції зі зміни статі. Йому відмовили, тому що він не відповідав попереднім вимогам щодо перманентної репродуктивної неспроможності (§ 44). Суд вирішив, що відмовляючи протягом багатьох років заявнику у можливості зробити операцію зі зміни статі, держава порушила його право на повагу до приватного життя (§§ 121-122).

195. У справі *A.P., Garçon i Nicot проти Франції* Суд постановив, що висування до визнання гендерної ідентичності трансгендерних осіб умови проходження стерилізаційної операції чи лікування (вимога стерильності), яке вони не бажають проходити, ставило повну реалізацію їхнього права на повагу до приватного життя під умову повної відмови від реалізації їхнього права на повагу до фізичної недоторканності, захищеного не лише статтею 8, але і статтею 3 Конвенції (§ 131), що становить порушення їхнього права на повагу до приватного життя (§ 135). Проте Суд вирішив, що в межах широкої можливості розсуду держава може вимагати попереднього діагностування “синдрому гендерної дисфорії” (§§ 139-143) і проходження медичного огляду, який підтвердив би потребу зміни статі (§ 150-154).

196. У справі *Hämäläinen проти Фінляндії* [ВП], заявниця скаржилась, що повне визнання її нового гендеру залежало від перетворення її шлюбу на зареєстроване партнерство. Суд зазначив, що справа порушувала проблеми, які можуть мати наслідки для сімейного життя заявниці, оскільки відповідно до національного права перетворення зареєстрованого шлюбу на зареєстроване партнерство вимагало згоди її дружини, окрім того заявниця і її дружина мали спільну дитину. Тому стаття 8 Конвенції має застосовуватись як у аспекті приватного, так і сімейного життя (§§ 60-61).

g. Право на етнічну ідентичність

197. Суд вирішив, що етнічна ідентичність, зокрема право членів етнічної меншини зберігати свою ідентичність і організувати приватне і сімейне життя відповідно до своїх традицій, становить частину права на приватне і сімейне життя за статтею 8, з відповідним покладеним на держави зобов'язанням сприяти, замість того, щоб непропорційно перешкоджати, традиційному способу життя меншин. Суд вирішив, що відмова державних органів зареєструвати етнічну приналежність, про яку заявляє особа, становить неспроможність виконати позитивне зобов'язання держави гарантувати заявнику ефективну повагу до свого приватного життя (*Ciubotaru проти Молдови*, § 53). Проведення ретельного розслідування щодо дискримінації, котра стоїть за подією, що була частиною загального ворожого ставлення до ромської спільноти, а також імплементація ефективних кримінально-правових механізмів теж вважаються частиною позитивного зобов'язання держави захищати повагу до етнічної ідентичності (*R.B. проти Угорщини*, §§ 88-91).

198. Щодо специфічних обставин демонстрацій, мотивованих ворожістю до етнічної групи, що полягало переважно у залякуванні, а не фізичному насильстві, Суд відштовхувався від принципів, напрацьованих у справах стосовно статті 10 Конвенції. Тому потрібно було встановити наступні ключові фактори: чи образливі висловлювання були зроблені з огляду на напружену політичну і соціальну ситуацію, чи становили вони прямі чи непрямі заклики до

насилля, ненависті і нетерпимості, а також їх здатність призвести до згубних наслідків (*Király i Dömötör проти Угорщини*, §§ 72 і наступні). Має існувати нормативно-правова база, яка криміналізувала б демонстрації проти меншин і надавала б ефективний захист від переслідування, погроз і словесних образ; у протилежному випадку складатиметься враження, що влада толерує таке словесне залякування і заворушення (§ 80).

199. Володіння жінкою рома будиночком-автоприцепом було визнане невід'ємною частиною її етнічної ідентичності, котру держава має брати до уваги, застосовуючи заходи примусового виселення із земельної ділянки (*Чарпан проти Сполученого Королівства* [ВП], § 73; *McCann проти Сполученого Королівства*, § 55). Суд також встановив порушення статті 8 з процесуальних підстав внаслідок позасудового виселення сім'ї з ділянки для паркування будиночків-автоприцепів, що належала органу місцевого самоврядування, де заявник і його сім'я мешкали протягом більш ніж 13 років; Суд постановив, що таке серйозне втручання вимагало “особливо вагомих підстав, що становлять громадський інтерес” і вузької можливості розсуду (*Connors проти Сполученого Королівства*, § 86). Проте в минулому Суд постановив, що національна політика з планування може передбачати переміщення парковок для будиночків-автоприцепів, якщо забезпечено справедливу рівновагу між індивідуальними правами сімей, які живуть на цій ділянці, і екологічними (та іншими) правами громади (*Jane Smith проти Сполученого Королівства* [ВП], §§ 119-120; *Lee проти Сполученого Королівства* [ВП]; *Beard проти Сполученого Королівства* [ВП]; *Coster проти Сполученого Королівства* [ВП]).

200. Суд вирішив, що тривале зберігання державними органами відбитків пальців заявників, клітинних зразків і профілів ДНК після завершення кримінального провадження проти них, а також використання цих даних для визначення етнічного походження задіявало і порушувало права заявників на етнічну ідентичність за статтею 8 (*S. i Marper проти Сполученого Королівства* [ВП], § 66).

201. Суд також встановив, що будь-які негативні стереотипи стосовно групи осіб, досягнувши певного рівня, здатні впливати на почуття ідентичності цієї групи та на почуття самоцінності і самовпевненості її членів. У цьому сенсі їх можна вважати такими, що впливають на приватне життя членів групи (*Aksu проти Туреччини* [ВП], §§ 58-61 у якій заявник, ром за походженням, відчув себе ображеним певними уривками з книги “Цигани Туреччини”, що стосувалась спільноти ромів; *Király i Dömötör проти Угорщини*, § 43, стосовно антиромської демонстрації, що включала не насилля, а переважно словесне залякування і погрози).

202. Зрештою, соціальні зв'язки між осілими мігрантами і громадою, у якій вони живуть, незважаючи на наявність чи відсутність сімейного життя, становлять частину соціальної ідентичності особи і підпадають під дію статті 8 (*Üner проти Нідерландів* [ВП], § 59).

h. Апатридизм, громадянство і місце проживання

203. Право на громадянство було визнане Судом таким, що за певних обставин підпадає під приватне життя (*Genovese проти Мальти*). Хоча право на набуття громадянства як таке не гарантоване Конвенцією, Суд вирішив, що свавільна відмова у громадянстві може за певних обставин породжувати проблеми за статтею 8, оскільки впливає на приватне життя (*Karassev проти Фінляндії* (dec.); *Slivenko i Інші проти Латвії* (dec.) [ВП]; *Genovese проти Мальти*). Втрата вже набутого громадянства може спричинити подібне, якщо не більше втручання у право особи на повагу до її приватного і сімейного життя (*Ramadan проти Мальти*, § 85; *K2 проти Сполученого Королівства* (dec.), § 49, у контексті діяльності, пов'язаної із тероризмом). Аби встановити, чи таке втручання порушує статтю 8, необхідно дослідити два окремі питання: чи було рішення про відкликання громадянства свавільним (суворіший стандарт, ніж пропорційність); і якими були наслідки для заявника (*Ramadan проти Мальти*, §§ 86-89; *K2 проти Сполученого Королівства* (dec.), § 50).

204. Стаття 8 не може тлумачитись як така, що гарантує право на конкретний різновид дозволу на проживання; вибір такого дозволу в принципі має бути здійснений тільки державними органами (*Kaftailova проти Лаввії* (вилучення з реєстру) [ВП], § 51). Проте запропоноване рішення має допомогти даним особам безперешкодно реалізувати своє право на приватне і/або сімейне життя (*В.А.С. проти Греції*, § 35; *Hoti проти Хорватії*, § 121). Заходи, що обмежують право проживати у країні, у певних випадках можуть спричинити порушення статті 8, якщо це створює непропорційні наслідки для приватного і/або сімейного життя відповідної особи (*Hoti проти Хорватії*, § 122).

205. До того ж, у цьому випадку стаття 8 може включати позитивне зобов'язання гарантувати ефективну реалізацію заявником свого приватного і/або сімейного життя (*Hoti проти Хорватії*, § 122). У такому ж випадку державні органи порушили право іммігранта без громадянства на приватне життя, оскільки протягом кількох років не могли врегулювати його статус резидента і залишали його в умовах відсутності правової визначеності (§ 126). Держава не виконала своє позитивне зобов'язання забезпечити ефективну і доступну процедуру або сукупність процедур, котрі дозволили б заявнику вирішити питання щодо його перебування і статусу у Хорватії, належно враховуючи інтереси його приватного життя за статтею 8 (§ 141).

206. Суд також підтвердив, що вислання осілих мігрантів може становити втручання у їхнє право на повагу до приватного життя. Він постановив, що неспроможність врегулювати місце проживання осіб, “викреслених” з реєстру постійних резидентів після отримання Словенією незалежності, становить порушення статті 8 (*Kurić і Інші проти Словенії* [ВП], § 339).

207. Якщо існує обґрунтована скарга, що вислання створює загрозу втручання у право негромадянина на повагу до його приватного і сімейного життя, тоді стаття 13 в сукупності зі статтею 8 Конвенції вимагають від держав надати відповідним особам ефективну можливість оскаржити депортацію або відмову у наданні статусу резидента, а також отримати розгляд відповідних питань із достатніми процесуальними гарантіями і ретельністю належним національним судом, що втілює належні гарантії незалежності і безсторонності (*De Souza Ribeiro проти Франції* [ВП], § 83; *М. і Інші проти Болгарії*, §§ 122-132; *Al-Nashif проти Болгарії*, § 133).

і. Шлюбний і батьківський статус

208. Суд вирішив, що справи стосовно шлюбного і батьківського статусу осіб підпадають під поняття приватного і сімейного життя. Зокрема, Суд встановив, що реєстрація шлюбу, котра є визнанням цивільно-правового статусу особи, безсумнівно стосується як приватного, так і сімейного життя і входить до сфери дії статті 8 § 1 (*Dadouch проти Мальти*, § 48). Рішення австрійського суду анулювати одруження заявниці мало наслідки для її правового статусу і для приватного життя загалом. Проте, оскільки шлюб був фіктивним, втручання у її приватне життя було пропорційним (*Benes проти Австрії*, Рішення Комісії).

209. Так само провадження стосовно ідентичності особи як батька/матері підпадає під поняття приватного і сімейного життя. Суд вирішив, що справи стосовно визначення правових положень, що регулюють стосунки батька зі своєю ймовірною дитиною, належать до сфери приватного життя (*Rasmussen проти Данії*, § 33; *Yildirim проти Австрії* (dec.); *Krušković проти Хорватії*, § 20; *Ahrens проти Німеччини*, § 60; *Tsvetelin Petkov проти Болгарії*, §§ 49-59; *Marinis проти Греції*, § 58), як і спроба ймовірного батька спростувати батьківство (*R.L. і Інші проти Данії*, § 38; *Shofman проти Росії*, §§ 30-32. До того ж, право просити про всиновлення, аби стати батьками, підпадає під поняття приватного життя (*A.H. і Інші проти Росії*, § 383).

III. Сімейне життя

A. Визначення сімейного життя і значення сім'ї

210. Важливою складовою сімейного життя є право жити разом, щоб сімейні стосунки могли нормально розвиватись (*Marckx проти Бельгії*, § 31), а члени сім'ї могли спілкуватись одне з одним (*Olsson проти Швеції (no. 1)*, § 59). Поняття сімейного життя є автономним (*Marckx проти Бельгії*, § 31). Відповідь на питання, існує чи ні “сімейне життя”, залежить переважно від факту реального існування у дійсності тісних особистих зв'язків (*Paradiso i Campanelli проти Італії* [ВП], § 140). Тому Суд розглядає сімейні зв'язки *de facto*, наприклад, коли заявники живуть разом, за відсутності будь-якого правового визнання сімейного життя (*Johnston i Інші проти Ірландії*, § 56). Інші чинники включають тривалість стосунків і, у випадку пари, чи було доведено відданість одне одному, народивши спільних дітей (*X, Y i Z проти Сполученого Королівства*, § 36). У справі *Ahrens проти Німеччини*, § 59, Суд не встановив *de facto* жодного сімейного життя, оскільки стосунки між матір'ю і заявником припинились приблизно за рік до зачаття дитини, а стосунки, що пов'язували їх, мали виключно сексуальний характер. Відповідність поведінки заявника до закону теж має бути взята до уваги (*Paradiso i Campanelli проти Італії* [ВП], § 156).

211. Дитина, народжена у шлюбних стосунках, є *ipso jure* частиною цієї “сімейної” спільноти від моменту і за самим фактом народження (*Berrehab проти Нідерландів*, § 21). Отже, між дитиною і батьками існує зв'язок, тотожний сімейному життю. Наявність чи відсутність “сімейного життя” у розумінні статті 8 залежить переважно від факту реального існування у дійсності тісних особистих зв'язків, наприклад, очевидного інтересу і відданості з боку батька до дитини як до, так і після народження (*L. Проти Нідерландів*, § 36).

212. Якщо буде встановлене існування сімейного зв'язку, держава має діяти у спосіб, спрямований на те, аби сприяти розвитку цього зв'язку, а також запровадити правові гарантії, що уможливили б з моменту народження, або як тільки це стане можливим, інтегрування дитини у свою сім'ю (*Kroon i Інші проти Нідерландів*, § 32).

213. Незважаючи на відсутність біологічного зв'язку і законно визнаного державою-відповідачем батьківського зв'язку, Суд вирішив, що між прийомними батьками, які тимчасово опікувались дитиною, і самою дитиною існувало сімейне життя, з огляду на встановлені між ними тісні особисті зв'язки, роль, яку дорослі відігравали щодо дитини, і час, який вони прожили разом (*Moretti i Benedetti проти Італії*, § 48; *Kopf i Liberda проти Австрії*, § 37). Окрім того, у справі *Wagner i J.M.W.L. проти Люксембургу*, котра стосувалась неспроможності отримати правове визнання у Люксембурзі перуанського судового рішення про повне усиновлення заявника заявницею, Суд визнав існування сімейного життя за відсутності правового визнання усиновлення. Суд взяв до уваги, що між заявниками протягом більш ніж десяти років існували *de facto* сімейні зв'язки, і що заявниця завжди діяла як мати неповнолітньої дитини. У цих справах проживання дитини із заявниками було згодом визнане і толероване владою. Натомість у справі *Paradiso i Campanelli проти Італії* [ВП], з огляду на відсутність будь-яких біологічних зв'язків між дитиною і особами, які хотіли стати батьками, короткочасну тривалість стосунків з дитиною (приблизно вісім місяців) і непевність цих зв'язків з правової точки зору, незважаючи на існування намірів бути батьками і якість емоційних стосунків, Суд вирішив, що умови, котрі дозволили б зробити висновок про існування *de facto* сімейного життя, не були виконані. (§§ 156-157) (для порівняння і протиставлення *D. I Інші проти Бельгії* (dec.)).

214. Стаття 8 не гарантує ні право заснувати сім'ю, ні право на усиновлення. Право на повагу до “сімейного життя” не захищає саме бажання заснувати сім'ю: воно передбачає існування сім'ї або щонайменше потенційних стосунків між, наприклад, дитиною, народженою поза шлюбом, і її батьком, або стосунків, що виникають на підставі одруження як такого, навіть якщо

сімейне життя не було ще повністю встановлене, або стосунків між батьком і його законною дитиною, навіть якщо через багато років буде доведено, що для того немає біологічних підстав (*Paradiso i Campanelli проти Італії* [ВП], § 141). Намір заявниці розвивати “сімейне життя”, котре доти не існувало, зі своїм племінником, ставши його законним опікуном, перебуває поза межами “сімейного життя”, захищеного статтею 8 (*Lazoriva проти України*, § 65).

215. Проте, якщо сімейне життя не засноване, стаття 8 все ж може застосовуватись у аспекті приватного життя (*Paradiso i Campanelli проти Італії* [ВП], § 165; *Lazoriva проти України*, §§ 61 і 66).

В. Процесуальне зобов’язання

216. Хоча стаття 8 не містить жодних однозначних процесуальних вимог (як зазначалось вище), процедура ухвалення рішення стосовно заходів втручання має бути справедливою і достатньою, аби забезпечити належну повагу до інтересів, захищених статтею 8, зокрема, стосовно взяття дітей під опіку (*W. проти Сполученого Королівства*, §§ 62 і 64; *McMichael проти Сполученого Королівства*, § 92; *Т.Р. і К.М. проти Сполученого Королівства* [ВП], §§ 72-73). Також Суд постановив, що у випадках, коли тривалість провадження безпосередньо впливає на сімейне життя заявника, необхідний ретельніший підхід, а засіб правового захисту, передбачений національним законодавством, має бути як превентивним, так і компенсаторним (*Macready проти Республіки Чехія*, § 48; *Kupringer проти Німеччини*, § 137).

С. Можливість розсуду стосовно сімейного життя

217. Визначаючи обсяг можливості розсуду, котра надається державам при ухваленні рішень за будь-якою справою стосовно статті 8, слід брати до уваги низку чинників. Суд визнає, що державні органи мають широку можливість розсуду, зокрема, оцінюючи необхідність взяття дитини під опіку у надзвичайному порядку (*R.K. і A.K. проти Сполученого Королівства*) або формуючи й імплементуючи у конкретних випадках законодавство щодо розлучення (*Babiarz проти Польщі*, § 47) або визначаючи правовий статус дитини (*Fröhlich проти Німеччини**, § 41).

218. Можливість розсуду є вужчою у питаннях стосовно прав на спілкування і інформацію (*Fröhlich проти Німеччини**). І ще вужчою вона є тоді, коли йдеться про тривале відокремлення дитини і батька. У таких випадках держави несуть зобов’язання вжити заходів для возз’єднання батьків і дітей (*Elsholz проти Німеччини* [ВП]; *K.A. проти Фінляндії*).

Д. Сфера застосування сімейного життя

1. Пари

а. Шлюби, що не відповідають звичаю, *de facto* співмешкання

219. Поняття “сім’я” за статтею 8 Конвенції не обмежується лише стосункам на основі шлюбу і може включати інші *de facto* “сімейні зв’язки”, коли сторони живуть разом не одружуючись (тобто не укладаючи шлюб) (*Johnston і Інші проти Ірландії*, § 56; *Van der Heijden проти Нідерландів* [ВП], § 50, стосовно спроби змусити заявницю свідчити у кримінальному провадженні проти чоловіка, з яким вона співмешкала протягом довгого часу). Навіть за відсутності співмешкання можуть існувати зв’язки, достатні для сімейного життя (*Kroon і Інші проти Нідерландів*, § 30), а існування стійкого союзу може бути незалежним від співмешкання (*Vallianatos і Інші проти Греції* [ВП], §§ 49 and 73). Проте це не означає, що *de facto* сім’ї і стосунки мають отримати своєрідне правове визнання (*Babiarz проти Польщі*, § 54): позитивні зобов’язання держави не передбачають зобов’язання задовольняти клопотання про розлучення, подане заявником, який бажав повторно одружитись після того, як у нього і його

нової партнерки народилась дитина (§§ 56-57). До того ж, хоча зараз співмешкання може і не бути визначальним критерієм для встановлення стабільності тривалих стосунків, воно безсумнівно є фактором, який може допомогти спростувати інші покази, що викликають сумнів щодо правдивості шлюбу (*Concetta Schembri проти Мальти* (dec.), § 52 стосовно шлюбу, який було визнано удаваним).

220. Суд також вирішив, що плановане сімейне життя може винятково підпадати під дію статті 8, зокрема у випадках, коли факт, що сімейне життя ще не було повністю встановлене, стався не з вини заявника (*Pini і Інші проти Румунії*, §§ 143 і 146). Зокрема, коли того вимагають обставини, сімейне життя має поширюватись на потенційні стосунки, котрі можуть складатись між дитиною, народженою поза шлюбом, і біологічним батьком. Відповідні чинники, котрі можуть визначати реальне і фактичне існування тісних особистих зв'язків у цих випадках, включають характер стосунків між неодруженими батьками і явний інтерес і відданість з боку батька до дитини як до, так і після народження (*Nylund проти Фінляндії* (dec.); *L. проти Нідерландів*, § 36; *Anayo проти Німеччини*, § 57).

221. Проте загалом співмешкання не є *sine qua non* сімейного життя між батьками і дітьми (*Berrehab проти Нідерландів*, § 21). Шлюби, що не відповідають національному праву, не є перешкодою для сімейного життя (*Abdulaziz, Cabales і Balkandali проти Сполученого Королівства*, § 63). Пара, яка укладає суто релігійний шлюб, не визнаний національним правом, може потрапляти у сферу сімейного життя у розумінні статті 8. Проте стаття 8 не може тлумачитись як така, що накладає на державу зобов'язання визнавати релігійний шлюб, наприклад, стосовно прав успадкування і пенсії за втратою годувальника (*Şerife Yiğit проти Туреччини* [ВП], §§ 97-98 і 102) або коли шлюб було укладено 14-річною дитиною (*Z.H. і R.H. проти Швейцарії*, § 44).

222. Зрештою, заручини як такі не створюють сімейне життя (*Wakefield проти Сполученого Королівства*, Рішення Комісії).

б. Одностатеві пари

223. Одностатеві пари, які живуть у сталих стосунках, підпадають під поняття і сімейного, і приватного життя, так само, як і гетеросексуальні пари (*Vallianatos і Інші проти Греції* [ВП], § 73-74; *X і Інші проти Австрії* [ВП], § 95; *P.B. і J.S. проти Австрії*, § 30; *Schalk і Kopf проти Австрії*, §§ 92-94). Цей принцип було вперше запроваджено у справі *Schalk і Kopf проти Австрії*, у якій Суд вирішив, що буде штучним підтримувати думку, що на відміну від двостатевої пари, одностатева пара не може користуватись “сімейним життям” у розумінні статті 8. Відповідно, стосунки заявників, одностатевої пари, яка живе разом у стабільних *de facto* партнерських стосунках, підпадають під поняття “сімейне життя”, як це було б зі стосунками двостатевої пари за подібних обставин. Суд також встановив, що стосунки між двома жінками, які жили разом і уклали цивільне партнерство, і дитиною, яку зачала одна з них за допомогою репродуктивної медицини, але виховували вони разом, становили сімейне життя у розумінні статті 8 (*Gas і Dubois проти Франції* (dec.); *X і Інші проти Австрії* [ВП], § 96).

224. У 2010 році Суд зазначив, що у Європі постає і протягом останнього десятиріччя швидко розвивається консенсус щодо правового визнання одностатевих пар (*Schalk і Kopf проти Австрії*, § 105; див. також *Orlandi і Інші проти Італії*, §§ 204-206). У справах *Schalk і Kopf проти Австрії*, § 108, і *Chapin і Charpentier проти Франції*, § 48, Суд встановив, що держави вільні, за статтею 14 в сукупності зі статтею 8, обмежувати доступ до шлюбу для різностатевих пар.

225. Проте Суд встановив порушення статті 14 в сукупності зі статтею 8, коли законодавство забороняло одностатевим парам укладати цивільні союзи, зазначивши, що поміж 19 державами-учасницями Конвенції, які дозволили певні види зареєстрованого партнерства, відмінного від шлюбу, лише дві держави передбачили це виключно для двостатевих пар (*Vallianatos і Інші проти Греції* [ВП], §§ 91-92). Відзначаючи невинний міжнародний рух до

правового визнання і враховуючи особливі обставини у Італії, Суд вирішив, що італійська влада не виконала позитивне зобов'язання за статтею 8 гарантувати, щоб заявникам була доступна особлива правова база, котра дозволяла би визнання і захист одностатевих пар (*Oliari i Inwi проти Італії*, §§ 178 і 180-185). Суд зазначив, що всередині Ради Європи двадцять чотири із сорока семи держав-учасниць вже запровадили законодавство, яке визнає одностатеві пари і надає їм правовий захист (§ 178). Суд зауважив, що в Італії існував конфлікт між суспільними реаліями заявників, які відкрито жили парою, і їхньою спроможністю отримати будь-яке офіційне визнання своїх стосунків. Оскільки гарантування визнання і захисту одностатевих пар не накладатиме на італійську державу жодного особливого тягара, Суд постановив, що за відсутності шлюбу одностатеві пари, як заявники, мали особливий інтерес отримати можливість укласти різновид цивільно-правового союзу або зареєстрованого партнерства, оскільки це буде найвідповіднішим способом, у який вони можуть отримати правове визнання своїх стосунків і гарантії належного захисту – у вигляді засадових прав, притаманних парі, яка перебуває у стабільних і відданих стосунках – без непотрібних перешкод (§ 173-174).

226. Стосовно відмови зареєструвати одностатеві шлюби, укладені за кордоном, у справі *Oliari i Inwi проти Італії* державні органи не забезпечили жодного різновиду захисту одностатєвого союзу заявників внаслідок правового вакууму, що існував у італійському праві (оскільки воно не передбачало жодного союзу, здатного гарантувати стосунки заявників). Неспроможність надати заявникам специфічну правову базу, яка передбачала б визнання і захист одностатєвих союзів, порушувала статтю 8 (§ 201).

227. У двох справах Суд вирішив, що одностатєві пари перебувають у становищі, відмінному від гетеросексуальних пар. У справі *Aldeguer Tomás проти Іспанії*, Суд встановив відсутність порушення статті 14 в сукупності зі статтею 8 Конвенції і статті 1 Протоколу No. 1, у якій партнер померлого члена одностатєвої пари, на протигагу овдовілому партнеру гетеросексуальної пари, не міг отримати пенсію за втратою годувальника, оскільки інший партнер помер до визнання одностатєвих шлюбів у 2005 році (§§ 88-90). У справі *Taddeuci i McCall проти Італії*, Суд встановив порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 8, оскільки одностатєва пара не могла жити разом у Італії внаслідок відмови надати одному із заявників, який не є громадянином ЄС, дозволу на проживання з сімейних підстав (§§ 98-99). Суд вирішив, що одностатєва пара, у якій один із партнерів не є громадянином ЄС, перебувала у становищі, відмінному від неодруженої гетеросексуальної пари, у якій один із партнерів не є громадянином ЄС, і тому до нього потрібно ставитись інакше (§ 85).

228. У іншій справі стосовно правового регулювання дозволів на проживання для возз'єднання сім'ї, Суд, однак, вирішив, що одностатєві і двостатєві пари перебувають у подібному становищі (*Pačić проти Хорватії*, § 73). Суд постановив, що мовчазно виключаючи одностатєві пари з-під його дії, національне законодавство запровадило різницю у ставленні за ознакою статевої орієнтації і тому порушило статтю 8 Конвенції (§§ 79-84).

229. У випадку, коли заявниця просила змінити її особовий номер з чоловічого на жіночий, після того, як їй було зроблено операцію зі зміни статі, було задіяне сімейне життя, оскільки повне визнання її нового ґендеру вимагало перетворення її шлюбу на зареєстроване партнерство (*Hämäläinen проти Фінляндії* [ВП], §§ 60-61). Проте Суд вирішив, що перетворення її шлюбу на зареєстроване партнерство не становитиме порушення сімейного життя за статтею 8 (*Ibid.*, § 86).

2. Батьки

Репродуктивні технології/право стати генетичними батьками

230. Як і поняття приватного життя (див. вище “Репродуктивні права”), поняття сімейного життя включає право на повагу до рішення стати батьками у генетичному розумінні (*Dickson*

проти Сполученого Королівства [ВП], § 66; *Evans проти Сполученого Королівства* [ВП], § 72). Відповідно, право пари вдаватись до репродуктивної медицини підпадає під дію статті 8, як вияв приватного і сімейного життя (*S.H. і Інші проти Австрії* [ВП], § 82). Проте положення статті 8 окремо не гарантують ні право заснувати сім'ю, ні право на усиновлення (*E.V. проти Франції* [ВП], § 41).

231. Суд вважає, що у такій делікатній сфері, як штучне розмноження, слід ставитись серйозно до занепокоєння, заснованого на моральних міркуваннях або на соціальній прийнятності (*S.H. і Інші проти Австрії* [ВП], § 100). Проте ці причини не є самі по собі достатніми для повної заборони конкретних прийомів штучного розмноження, таких як донорство яйцеклітини; незважаючи на широку можливість розсуду, надану державам-учасницям, нормативно-правова база, напрацьована з цією метою, має укладатись послідовно, аби забезпечити врахування різних залучених законних інтересів (*ibid.*).

232. Суд не встановив порушення статті 8, коли національне право дозволяло колишньому партнеру заявниці відкликати згоду на зберігання і використання ембріонів, які вона створила разом з ним, що перешкодило їй мати дитину, з якою вона була б генетично спорідненою (*Evans проти Сполученого Королівства* [ВП], § 82).

233. Стаття 8 також захищає дітей, народжених сурогатною матір'ю поза даною державою-учасницею, чия законна мати, відповідно до іноземних держави, не мала можливості бути зареєстрованою як законна мати відповідно до французького законодавства. Проте Суд не вимагає, аби держави легалізували сурогатне материнство і, тим паче, держави можуть вимагати доказів батьківства для дітей, народжених від сурогатної матері, перед тим, як видати дитині посвідчення особи (*Mennesson проти Франції; Labassee. проти Франції; D. і Інші проти Бельгії; Foulon і Bouvet проти Франції*, §§ 55-58).

234. Справа *Paradiso і Campanelli проти Італії* [ВП] стосувалась відокремлення і віддання для усиновлення дитини, зачатої за кордоном шляхом сурогатного материнства, і привезеної до Італії з порушенням італійського законодавства про усиновлення (§ 215). Суд встановив, що в цій конкретній справі не існувало сімейного життя і розглядав її за поняттям “приватне життя”.

3. Діти

а. Взаємне спілкування

235. Реалізація взаємного спілкування між матір'ю чи батьком і дитиною становить засадову складову сімейного життя у розумінні статті 8 Конвенції (навіть коли стосунки між батьками розірвані), і внутрішньодержавні заходи, що перешкоджають такому спілкуванню, становлять втручання у право, захищене статтею 8 Конвенції (*Monory проти Румунії і Угорщини*, § 70; *Zorica Jovanović проти Сербії*, § 68; *Kutzner проти Німеччини*, § 58; *Elsholz проти Німеччини* [ВП], § 43; *K. і T. Проти Франції* [ВП], § 151).

236. Суд вирішив, що таємне позасудове викрадення заявниці і її свавільне ув'язнення спричинили позбавлення взаємного спілкування між членами родини, і тому було порушення статті 8 (*El-Masri проти Колишньої Югославської Республіки Македонія* [ВП], §§ 248-250). Суд також встановив порушення статті 8, коли заявника тримали у ізоляції протягом більше року, відокремленим від сім'ї, яка не мала жодної інформації про його становище (*Nasr і Ghali проти Італії*, § 305).

237. Суд також встановив, що тривала неспроможність держави надати заявниці достовірну інформацію про долю її сина становила тривале порушення права на взаємне спілкування і повагу до її сімейного життя (*Zorica Jovanović проти Сербії*, §§ 74-75).

238. Відмова дитині у дозволі супроводжувати її матір до іншої країни, де та мала навчатись в університеті, через відсутність згоди обох батьків, має розглядатись у світлі найвищого інтересу дитини, уникаючи формального і механічного підходу (*Penchevi проти Болгарії*, § 75).

б. Зв'язки між біологічною матір'ю і дітьми

239. Статус біологічної матері є достатнім для того, аби надати їй необхідні повноваження звертатись до Суду від імені своєї дитини, аби захистити її чи його інтереси (*M.D. і Інші проти Мальти*, § 27).

240. Суд вважає неодружену жінку і її дитину одним із різновидів сім'ї. Діючи у спосіб, який сприяє нормальному розвитку сімейного життя неодруженої матері і її дитини, держава має уникати будь-якої дискримінації за ознакою народження (*Marckx проти Бельгії*, §§ 31 і 34). Розвиток сімейного життя неодруженої матері і її дитини, яку вона визнала, може зазнати перешкод, якщо дитина не стає членом сім'ї матері, і якщо встановлення спорідненості має наслідки тільки поміж ними двома (*ibid.*, § 45; *Kearns проти Франції*, § 72).

241. Біологічному батьку чи матері, які усвідомлено відмовляються від батьківських прав і погоджуються на усиновлення, пізніше може бути на законних підставах відмовлено в анулюванні такої відмови або ж законно відмовлено у наданні права на зустрічі з дитиною і наданні інформації про неї (*I.S. проти Німеччини*), проте батько чи мати повинні мати достатню дієздатність, аби робити таку відмову від права. Якщо законодавство не є достатнім для захисту батьківських прав, тоді рішення про усиновлення порушує право матері на сімейне життя (*Zhou проти Італії*). Так само, якщо дитину було необґрунтовано віддано під опіку і забрано від матері, а орган місцевого самоврядування не виніс це питання на розгляд суду, то біологічну матір було позбавлено належної участі в ухваленні рішення стосовно опіки над її дочкою і, таким чином, необхідного захисту її інтересів, внаслідок чого не було забезпечено повагу до сімейного життя (*T.P. і К.М. проти Сполученого Королівства* [ВП], § 83).

с. Зв'язки між біологічним батьком і дітьми

242. Суд зазначає, що поняття сімейного життя у статті 8 не обмежуються виключно шлюбними стосунками, а може включати інші *de facto* "сімейні" зв'язки, коли сторони живуть разом без укладення шлюбу (*Keegan проти Ірландії*, § 44; *Kroon і Інші проти Нідерландів*, § 30). Застосування цього принципу було визнано таким, що поширюється однаковою мірою на стосунки між біологічними батьками і їхніми дітьми, народженими поза шлюбом. Суд також вважає, що стаття 8 не може тлумачитись як така, що захищає лише сімейне життя, яке вже було засноване, але, коли того вимагають обставини, вона має поширюватись на потенційні стосунки, котрі можуть постати між біологічним батьком і дитиною, народженою поза шлюбом (*Nylund проти Фінляндії* (dec.); *Shavdarov проти Болгарії*, § 40). В останній справі Суд погодився, що презумпція батьківства означає, що заявник не міг встановити за допомогою закону батьківську спорідненість, але що він міг вжити інших кроків, щоб встановити батьківський зв'язок, і тому не було порушення статті 8.

243. Якщо наявність чи відсутність сімейного життя стосується потенційних стосунків, які можуть постати між дитиною, народженою поза шлюбом, і її біологічним батьком, то відповідні чинники включають характер стосунків між біологічними батьками і явний інтерес та відданість з боку батька до дитини як до, так і після народження (*Nylund проти Фінляндії* (dec.)). Сама біологічна спорідненість, без жодних інших правових або фактичних складових, які вказували б на існування тісних особистих стосунків, не є достатньою, щоб отримати захист статті 8 (*L. проти Нідерландів*, §§ 37-40). З іншого боку, повне і автоматичне виключення заявника з життя його дитини після втрати батьківського статусу, без належного врахування найвищого інтересу дитини, становить відсутність поваги до сімейного життя заявника (*Nazarenko проти Росії*, §§ 65-66; порівняйте *Mandet проти Франції*, § 58). Суд також встановив

порушення статті 8, коли заявники не могли встановити батьківство через суворі строки давності (*Călin i Inuii проти Румунії*, §§ 96-99).

244. У справі *Shofman проти Росії*, стосовно рішення батька подати позов про спростування батьківства, коли він дізнався, що не є біологічним батьком дитини, народженої два роки тому, Суд вирішив, що запровадження строків давності для подання позову про спростування батьківства могло бути виправдане бажанням гарантувати правову визначеність у сімейних стосунках і захистити інтереси дитини (§ 39). Проте Суд постановив, що не було необхідно пропорційним запроваджувати строк позовної давності в один рік після народження дитини без передбачення жодних винятків, особливо якщо відповідна особа не знала про біологічні реалії (§ 43) (див. також *Paulik проти Словаччини*, §§ 45-47).

245. У випадку дітей, народжених поза шлюбом, які бажали подати до національних судів позов про визнання батьківства, існування строку давності *per se* не є несумісним з Конвенцією (*Phinikaridou проти Кіпру*, §§ 51-52). Тим не менш, держави мають забезпечити справедливу рівновагу між залученими конкуруючими правами й інтересами (§§ 53-54). Застосування суворих строків позовної давності для подання позову про визнання батьківства, не беручи до уваги обставини конкретної справи, і, зокрема, знання фактів стосовно батьківства, послаблює саму суть права на повагу до приватного життя за статтею 8 (§ 65).

246. Ситуація, коли правова презумпція домінує над біологічними і соціальними реаліями, не беручи до уваги ні встановлені факти, ні бажання зацікавлених осіб, і котра не приносить нікому користі, не є сумісною, навіть з огляду на надану державі можливість розсуду, із зобов'язанням забезпечити ефективну “повагу” до приватного і сімейного життя (*Kroon i Inuii проти Нідерландів*, § 40).

247. Між дитиною і батьками існує зв'язок, тотожний сімейному життю, навіть якщо на момент народження дитини батьки вже не проживали разом чи їхні стосунки припинились (*Berrehab проти Нідерландів*, § 21). Якщо стосунки між заявником і матір'ю дитини тривали два роки, протягом одного з них вони мешкали разом і планували одружитись, а зачаття дитини було наслідком їх усвідомленого рішення, тоді від моменту народження дитини між заявником і його дочкою існував зв'язок, що становив сімейне життя, незважаючи на статус стосунків між заявником і матір'ю дитини (*Keegan проти Ірландії*, §§ 42-45). Тому надання дозволу на віддання дитини заявника для усиновлення невдовзі після її народження, без повідомлення батька і без його згоди, становило порушення статті 8 (*Ibid.*, § 55).

248. Суд вирішив, що національні суди не перевищили надану їм широку можливість розсуду, коли взяли до уваги відмову заявника пройти призначену постановою суду генетичну експертизу і визнали його батьком дитини, надавши пріоритетної ваги праву дитини на повагу до приватного життя, а не аналогічному праву заявника (*Canonne проти Франції* (dec.), § 34 і § 30 стосовно ДНК-тестів). Суд не встановив порушення статті 8 у справі стосовно відмови, з огляду на найвищий інтерес відповідних дітей, визнати їхнього біологічного батька (*R.L. i Inuii проти Данії*). Суд зазначив, що національні суди взяли до уваги різні задіяні інтереси і надали пріоритетності тому, який визнали найвищим інтересом дітей, зокрема їхньому інтересу у збереженні сімейної єдності. (§§ 47-48). У справі *Fröhlich проти Німеччини**, Суд погодився із важливістю, яку може мати питання батьківства для дитини у майбутньому, коли вона почне розпитувати про своє походження, але постановив, що на той момент найвищий інтерес шестирічної дитини полягав не у тому, щоб не стикатись з проблемами батьківства. Тому відмова судів надати право на спілкування або наказати законним батькам надавати потенційному біологічному батьку інформацію про особисте життя дитини не порушувала статті 8 (§§ 62-64).

d. Соціальна допомога батькам, батьківські права, опіка і право на спілкування

249. Суд постановив, що хоча стаття 8 не передбачає право на відпустку для догляду за дитиною і не накладає на держави жодних позитивних зобов'язань надавати оплачувану відпустку для догляду за дитиною, водночас, дозволяючи одному з батьків лишатись вдома для виховання дітей, відпустка для догляду за дитиною і пов'язані з нею виплати сприяють сімейному життю і неодмінно впливають на спосіб, у який воно організоване; тому відпустка для догляду за дитиною підпадає під дію статті 8 (*Konstantin Markin проти Росії* [ВП], § 130; *Petrovic проти Австрії*, §§ 26-29; *Di Trizio проти Швейцарії*, §§ 60-62).

250. Існує широкий консенсус, в тому числі і у міжнародному праві, на підтримку думки, що в усіх рішеннях стосовно дітей їхні найвищі інтереси повинні мати першорядне значення (*Neulinger i Shuruk проти Швейцарії* [ВП], § 135; *X проти Латвії* [ВП], § 96). Найвищі інтереси дитини можуть, залежно від їхнього характеру і серйозності, переважувати інтереси батьків (*Sahin проти Німеччини* [ВП], § 66). Інтереси батьків, особливо у тому, щоб мати регулярне спілкування зі своєю дитиною, лишаються, тим не менш, чинником, який береться до уваги у врівноваженні різних задіяних інтересів (*Neulinger i Shuruk проти Швейцарії*, § 134). Інтереси дитини вимагають, щоб зв'язок дитини із сім'єю був підтриманий, за винятком випадків, коли сім'я виявила особливу невідповідність. Тому сімейні зв'язки можуть бути розірвані за вкрай виняткових обставин, і має бути зроблене все можливе для збереження особистих стосунків і, за потреби, для "відбудови" сім'ї (*Gnahoré проти Франції*, § 59).

251. Суд вирішив, що неповідомлення батькам про необхідні документи протягом провадження, розпочатого державними органами з метою віддання дітей під опіку, означало, що процес ухвалення рішення стосовно встановлення опіки і умов доступу не надавав необхідного захисту інтересам батьків, захищеним статтею 8 (*T.P. i K.M. проти Сполученого Королівства* [ВП], § 73). Через відмову призначити незалежну психологічну експертизу і відсутність слухань у регіональному суді, заявник був недостатньо залучений до процесу ухвалення рішення про його зустрічі з дітьми, і тому були порушені його права за статтею 8 (*Elsholz проти Німеччини* [ВП], § 53).

252. Відповідно до статті 8, батько чи мати не можуть отримати дозвіл на вжиття таких заходів, які можуть зашкодити здоров'ю і розвитку дитини (*Elsholz проти Німеччини* [ВП], § 50; *T.P. i K.M. проти Сполученого Королівства* [ВП], § 71; *Ignaccolo-Zenide проти Румунії*, § 94; *Nuutinen проти Фінляндії*, § 128). Так коли 13-річна дівчинка висловила однозначне бажання не зустрічатись із батьком, і протягом кількох років не змінила цього рішення, то примушування її до побачень з ним тяжко зашкодило б її емоційній і психологічній рівновазі; рішення про відмову у зустрічах із батьком може бути ухвалене для забезпечення найвищих інтересів дитини (*Sommerfeld проти Німеччини* [ВП], §§ 64-65; *Buscemi проти Італії*, § 55). У випадку ймовірного батька, який просив надати йому інформацію про його ймовірну дитину і дозволити зустрічатись з нею, незважаючи на відмову її законних батьків, Суд погодився, що це з великою ймовірністю спричинило б розірвання шлюбу між законними батьками дитини, тобто, постала б загроза для добробуту дитини, яка втратила б свою сім'ю і стосунки (*Fröhlich проти Німеччини**, §§ 42 і 62-63). Суд вирішив, що право на приватне і сімейне життя дочки розлученої пари було порушене через тривалість процедури взяття під опіку і з огляду на її вік і зрілість, а також відмову національних судів їй у дозволі висловити свою думку щодо того, хто з батьків має піклуватись про неї (*M. i M. проти Хорватії*, §§ 171-172).

253. У справах щодо стосунків батька чи матері зі своєю дитиною існує обов'язок діяти особливо сумлінно, з огляду на ризик того, що сплив часу може призвести до вирішення питання *de facto*. Цей обов'язок, який є вирішальним у оцінці того, чи справу було розглянуто протягом розумного часу, як того вимагає стаття 6 § 1 Конвенції, також є частиною процесуальних вимог, невід'ємних від статті 8 (*Ribić проти Хорватії*, § 92).

254. Держави повинні також забезпечити засоби, котрі гарантували б, що рішення щодо опіки і батьківських прав будуть виконані (*Raw i Inui проти Франції*; *Vorozhba проти Росії*, § 97; *Malec проти Польщі*, § 78). За потреби це може включати розслідування місця перебування дитини, котре приховує один з батьків (*Hromadka i Hromadkova проти Росії*, § 168). Суд також встановив, що покладаючись на низку автоматичних і стереотипних заходів, які гарантували б право батька на зустрічі з дитиною, національні суди не вжили належних заходів для встановлення змістовних стосунків між заявником і дитиною і уможливлення повноцінної реалізації його прав на зустріч із дитиною (*Giorgioni проти Італії*, §§ 75-77; *Macready проти Республіки Чехія*, § 66; *Bondavalli проти Італії*, §§ 81-84). Так само було встановлене порушення, коли стосовно заявника протягом майже 10 років не було нових незалежних психіатричних свідчень (*Cincimo проти Італії*, §§ 73-75). Інше порушення було встановлене у справі, коли протягом більше семи років заявник не міг реалізовувати свої права на зустрічі з дитиною за умов, визначених судами, через супротив матері дитини і відсутність належних заходів, яких мали вжити національні суди (*Strumia проти Італії*, §§ 122-125). Роль національних судів полягає, таким чином, у тому, щоб переконатись, які кроки можна вжити для подолання наявних перешкод і сприяння спілкуванню між дитиною і тим із батьків, хто не здійснює опіку; наприклад, той факт, що національні суди не розглянули жодної можливості, яка допомогла б заявнику подолати перешкоди, спричинені його інвалідністю (глухота і спілкування мовою жестів, тоді як його син теж був глухий, але міг спілкуватись усно), змусили Суд встановити порушення (*Kasper Nowakowski проти Польщі*, § 95).

255. Щодо заходів, які перешкоджали заявникам залишати обмежену територію і ускладнювали реалізацію ними права підтримувати стосунки з членами сім'ї, котрі жили поза цим місцем, Суд встановив порушення статті 8 (*Nada проти Швейцарії* [ВП], §§ 165 і 198; *Agraw проти Швейцарії*, § 51; *Mengsha Kimfe проти Швейцарії*, §§ 69-72).

е. Міжнародне викрадення дитини

256. У випадках міжнародного викрадення дитини зобов'язання, котрі стаття 8 покладає на держави-учасниці, мають бути витлумачені з урахуванням, зокрема, Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року (*Iglesias Gil i A.U.I. проти Іспанії*, § 51; *Ignaccolo-Zenide проти Румунії*, § 95) і Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року (*Maire проти Португалії*, § 72).

257. У цій сфері вирішальним є питання, чи було забезпечено справедливу рівновагу між задіяними конкуруючими інтересами – інтересами дитини, двох батьків і громадського порядку, в межах можливості розсуду, наданої державі у таких питаннях (*Maumousseau i Washington проти Франції*, § 62; *Rouiller проти Швейцарії*), проте, не забуваючи, що найвищі інтереси дитини мають бути першочерговим міркуванням (*Gnahoré проти Франції*, § 59; *X проти Латвії* [ВП], § 95). У останній справі Суд вирішив, що існує широкий консенсус, у тому числі й у міжнародному праві, на користь думки, що усі рішення стосовно дітей мають керуватись їхнім найвищим інтересом (§ 96). Інтереси батьків, особливо у регулярному спілкуванні з дитиною, лишаються, однак, тим чинником, який слід враховувати при врівноважуванні різних задіяних інтересів (*ibid.*, § 95; *Kutzner проти Німеччини*, § 58). Наприклад, батьки повинні мати належну можливість брати участь в процесі ухвалення рішення (*López Guió проти Словаччини*).

258. Аби досягти гармонійного тлумачення Європейської конвенції і Гаазької конвенції, суд, який розглядає справу, має перш за все сумлінно взяти до уваги фактори, здатні становити винятки для негайного повернення дитини відповідно до статей 12, 13 і 20 Гаазької конвенції, і цей суд має постановити рішення, що в цьому питанні є особливо ретельно мотивованим, потім бути оціненим у світлі статті 8 Європейської конвенції. Відповідно, стаття 8 Конвенції покладає на державні органи процесуальне зобов'язання, згідно з яким під час розгляду клопотання про повернення дитини суди мають дослідити обґрунтовані твердження про

“серйозний ризик” для дитини у випадку повернення і постановити рішення з огляду на конкретні підстави. Щодо точного характеру “серйозного ризику, то виняток, передбачений статтею 13 (b) Гаазької конвенції, стосується тільки ситуацій, котрі перевищують те, що, розумно припускаючи, дитина може перенести (*X проти Латвії* [ВП], §§ 106-107).

259. Суд вважає, що значне перевищення необов'язкового шеститижневого строку, передбаченого статтею 11 Гаазької конвенції, за відсутності жодних обставин, здатних звільнити національні суди від обов'язку суворо дотримуватись цього строку, не відповідає позитивному зобов'язанню діяти невідкладно у провадженнях стосовно повернення дитини (*G.S. проти Грузії*, § 63; *G.N. проти Польщі*, § 68; *K.J. проти Польщі*, § 72; *Carlson проти Швейцарії*, § 76; *Karrer проти Румунії*, § 54; *R.S. проти Польщі*, § 70; *Blaga проти Румунії*, § 83; *Мопору проти Румунії і Угорщини*, § 82).

260. Виконання судових рішень стосовно викрадення дитини також має бути належним і ефективним, з огляду на їхній невідкладний характер (*V.P. проти Росії*, § 154).

f. Усиновлення

261. Законне і справжнє усиновлення може становити сімейне життя, навіть за відсутності співмешкання або дійсних зв'язків між усиновленою дитиною і батьками-усиновлювачами (*Pini і Інші проти Румунії*, §§ 143-148; *Торчіć-Rosenberg проти Хорватії*, § 38).

262. Проте положення статті 8 окремо не гарантує ні право заснувати сім'ю, ні право на усиновлення (*Paradiso і Campanelli проти Італії* [ВП], § 141; *E.B. проти Франції* [ВП]). Так само держава-учасниця не зобов'язана надавати визнання усім формам опіки і усиновлення, наприклад такому, як “kafala” (*Harroudj проти Франції*, § 51; *Chbihi Loudoudi і Інші проти Бельгії*). Державні органи мають широку можливість розсуду у сфері усиновлення (*Wagner і J.M.W.L. проти Люксембургу*, § 128).

263. Суд постановив, що зобов'язання, передбачені статтею 8 у сфері усиновлення і щодо наслідків усиновлення для стосунків між усиновлювачами і усиновленими, повинні тлумачитись у світлі Гаазької конвенції від 29 травня 1993 року про захист дітей та співробітництво у галузі міждержавного усиновлення, Конвенції ООН від 20 листопада 1989 року про права дитини і Європейської конвенції про усиновлення дітей (*Pini і Інші проти Румунії*, §§ 139-140).

264. Суд також встановив, що хоча право на усиновлення як таке не належить до прав, гарантованих Конвенцією, проте стосунки між батьками-усиновлювачами і усиновленою дитиною як правило мають такий же характер, як і сімейні стосунки, захищені статтею 8 Конвенції (*Kurochkin проти України*; *Ageyevu проти Росії*; *X. проти Франції*, Рішення Комісії). За статтею 8 немає зобов'язання поширювати право на усиновлення одним із батьків на неодружену пару (*X і Інші проти Австрії* [ВП], § 136; *Gas і Dubois проти Франції*, §§ 66-69; *Etonet і Інші проти Швейцарії*, §§ 79-88). Держава не зобов'язана однаково ставитись до одружених двостатевих пар і неодружених одностатевих пар стосовно умов доступу до усиновлення (*Gas і Dubois проти Франції*, § 68). Проте якщо держава дозволяє усиновлення одностатевим парам, воно має бути доступним як двостатевим, так і одностатевим парам за умови, якщо вони перебувають у відносно подібному становищі (*X і Інші проти Австрії* [ВП], §§ 112 і 130). Стосовно усиновлення дитини одним або двома гомосексуальними батьками, Суд зазначив, що у кожній з країн існують різні думки, і дійшов висновку, що державні органи можуть законно і обґрунтовано вважати, що право на усиновлення, про яке просить заявник, може бути зумовлене інтересами усиновлюваних дітей (*Fretté проти Франції*, § 42).

265. Принципи стосовно усиновлення застосовуються навіть тоді, коли сторони намагаються звернутися до виконання рішення іноземного суду про усиновлення, котре заборонене правом країни їхнього походження (*Negrepontis-Giannisīs проти Греції*).

266. Правовий вакуум у турецькому цивільному праві щодо усиновлення дитини неодруженою особою становить порушення статті 8; на момент подання заявницею клопотання, не існувало нормативно-правової бази для надання дитині прізвища неодруженої жінки, яка її усиновлювала, замість прізвища біологічних батьків (*Gözüm проти Туреччини*, § 53).

267. Оскільки скасування усиновлення дітей заявниками повністю позбавляє їх сімейного життя з дітьми і є незворотнім і несумісним із метою возз'єднати їх, то такий захід може бути вжитий за виняткових обставин і має бути виправданий домінуючою вимогою забезпечити найвищі інтереси дітей (*Ageyevy проти Росії*, § 144; *Johansen проти Норвегії*; *Scozzari i Giunta проти Італії* [ВП], § 148; *Zaietj проти Румунії*, § 50).

268. Справа *Paradiso i Campanelli проти Італії* [ВП] стосувалась відокремлення і віддання для усиновлення дитини, зачатої за кордоном шляхом сурогатного материнства і привезеної до Італії з порушенням італійського законодавства про усиновлення (§ 215). Факти у справі стосувались етично дражливих проблем – усиновлення, взяття дитини під опіку, репродуктивна медицина і сурогатне материнство, у яких держави-учасниці мають широку можливість розсуду (§ 194). Суд вирішив, що у цій конкретній справі не існувало сімейного життя і вивчав її з точки зору поняття “приватне життя”.

г. Прийомні сім'ї

269. Суд може визнати існування *de facto* сімейного життя між прийомними батьками і дитиною, переданою під їхню опіку, з огляду на час, який вони прожили разом, якість стосунків і роль, яку відігравали дорослі щодо дитини (*Moretti i Benedetti проти Італії*, §§ 48-52, у якій Суд встановив порушення позитивного зобов'язання держави, оскільки клопотання заявників про постановлення спеціального судового наказу про усиновлення прийомної дитини, відданої їхній родині під опіку на п'ять місяців одразу ж після народження, не було ретельно вивчене перед тим, як дитину було визнано такою, що може бути вільно усиновлена, і для цього було обрано іншу пару; див. також *Jolie i Inwi проти Бельгії*, Рішення Комісії, стосовно дослідження стосунків між прийомними батьками і дітьми, якими вони опікувались).

270. Суд також постановив (в контексті рішення стосовно того, чи існувало право ознайомлюватись з матеріалами справи про віддання дитини під опіку), що особи, які перебувають у такому ж становищі, що й заявник (колишня дитина під опікою), мають життєво важливий захищений Конвенцією інтерес отримати інформацію, необхідну для того, щоб знати і зрозуміти своє дитинство і ранній розвиток (*Gaskin проти Сполученого Королівства*, § 49).

г. Батьківські права і державна допомога

271. Сімейне життя не завершується, якщо дитину було віддано під опіку держави (*Johansen проти Норвегії*, § 52; *Eriksson проти Швеції*, § 58), або після розлучення батьків (*Mustafa i Artağan Akin проти Туреччини*, § 19). Доведено, що вилучення дітей з-під опіки батьків і віддання їх під опіку держави становить втручання у повагу до сімейного життя, котре вимагає виправдання відповідно до частини 2 статті 8 (*Kutzner проти Німеччини*, §§ 58-60).

272. Суд встановив, що влада має широку можливість розсуду у оцінюванні необхідності взяття дитини під опіку (*B.B. i F.B. проти Німеччини*, § 47; *Johansen проти Норвегії*, § 64). До того ж, не можна забувати, державні органи мають таку перевагу, як безпосереднє спілкування з усіма зацікавленими особами (*Olsson проти Швеції (№ 2)*, § 90), часто вже на тій стадії, коли заходи з піклування плануються або ж негайно після їх застосування. Проте необхідна суворіша ретельність стосовно будь-яких наступних обмежень, таких як обмеження органами державної влади права батьків на зустріч із дітьми (*Elsholz проти Німеччини* [ВП], § 64; *A.D. i O.D. проти Сполученого Королівства*, § 83).

273. В обох справах стосовно систематичного застосування тілесних покарань у вихованні дитини, головна мета полягала у тому, аби встановити, чи процес з ухвалення рішення в цілому надав батькам належний захист їхніх інтересів, і чи обрані заходи були пропорційними (*Wetjen і Інші проти Німеччини*, § 79; *Tlarak і Інші проти Німеччини*, § 92). Так позбавлення батьківських прав, котре могло застосовуватись як крайній захід, має бути обмежене випадками, суворо необхідними для запобігання будь-якого реального і негайного ризику поведження, що принижує гідність, і має застосовуватись виключно щодо дітей, котрі зазнають такого ризику (*Wetjen і Інші проти Німеччини*, § 84; *Tlarak і Інші проти Німеччини*, § 97). До того ж, національні суди мають навести детальне мотивування, чому не існувало інших можливостей для захисту дітей, котрі спричинили б менше порушення сімейних прав (*Wetjen і Інші проти Німеччини*, § 85; *Tlarak і Інші проти Німеччини*, § 98). Процесуальні зобов'язання, передбачені статтею 8, також включають гарантування того, щоб батьки були спроможні навести свої аргументи (*Wetjen і Інші проти Німеччини*, § 80; *Tlarak і Інші проти Німеччини*, § 93). Ці зобов'язання вимагають також, аби висновки національних судів ґрунтувались на належній фактологічній базі і не були свавільними чи нерозумними (*Wetjen і Інші проти Німеччини*, § 81). Наприклад, у справі *Wetjen і Інші проти Німеччини*, державні органи поклались на свідчення самих батьків і дітей, аби встановити, що останні зазнавали, чи дуже ймовірно, що зазнавали побиття.

274. Помилкові рішення або висновки фахівців самі по собі не роблять заходи піклування про дітей несумісними з вимогами статті 8 (*B.V. і F.V. проти Німеччини*, § 48). Державні органи, як медичні, так і соціальні, зобов'язані захищати дітей і не можуть визнаватись винуватими щоразу, коли, щиро і обґрунтовано непокоячись про безпеку дитини щодо інших членів сім'ї, вони, як виявиться пізніше, припускались помилки (*R.K. і A.K. проти Сполученого Королівства*, § 36; *A.D. і O.D. проти Сполученого Королівства*, § 84). Відповідно, внутрішньодержавні рішення можуть вивчатись виключно у світлі обставин, як вони були представлені перед державними органам на момент ухвалення даного рішення (*B.V. і F.V. проти Німеччини*, § 48).

275. Тому якщо державні органи зіткнулись з принаймні *prima facie* вірогідними твердженнями про тяжке фізичне насильство, то позбавлення батьківських прав було достатньо виправданим (*B.V. і F.V. проти Німеччини*, § 49). Проте рішення про незворотне позбавлення батьківських прав у ході основного провадження не було достатньо обґрунтованим, і тому мало місце порушення статті 8 (*Ibid.*, §§ 51-52). У справі *Wetjen і Інші проти Німеччини*, Суд вирішив, що ризик систематичного і регулярного побиття становив належну підставу для позбавлення частини батьківських прав і віддання дітей під опіку (§ 78) (див. також *Tlarak і Інші проти Німеччини*, § 91). Суд оцінював, чи національні суди забезпечили справедливу рівновагу між інтересами батьків і найвищими інтересами дітей (*Wetjen і Інші проти Німеччини*, §§ 79-85).

276. Якщо позбавлення батьківських прав ґрунтувалось на розрізненні, породженому релігійними міркуваннями, Суд постановив, що було порушення статті 8 в сукупності зі статтею 14 (*Hoffmann проти Австрії*, § 36, стосовно позбавлення заявниці батьківських прав після того, як вона розлучилась із батьком двох своїх дітей, тому що була Свідком Єгови). До того ж, якщо здорове немовля віддають під опіку тому, що мати залишила лікарню раніше, ніж було рекомендовано лікарями, то таке рішення було непропорційним і порушувало статтю 8 (*Hanzelkovi проти Республіки Чехія*, § 79).

277. Той факт, що дитина могла опинитись у сприятливіших умовах для її виховання, не може сам по собі виправдати вжиття примусового заходу із вилучення з-під опіки біологічних батьків; повинні бути присутні інші обставини, котрі засвідчували б “необхідність” такого втручання у право батьків за статтею 8 реалізовувати сімейне життя зі своєю дитиною (*K. і T. проти Фінляндії* [ВП], § 173). Фінансове становище матері, без огляду на зміну обставин, не може виправдовувати вилучення дитини з-під її опіки (*R.M.S. проти Іспанії*, § 92). Так само було встановлене порушення, коли державні органи обґрунтували своє рішення виключно

фінансовими і соціальними проблемами заявника, не надавши йому належної соціальної допомоги (*Akinnibosun проти Італії*, §§ 83-84). У справі *Soares De Melo проти Португалії*, Суд встановив порушення статті 8, коли дітей жінки, яка жила у скрутних умовах, віддали під опіку для наступного усиновлення, внаслідок чого було розірвано сімейні зв'язки (§§ 118-123).

278. Постанова про віддання під опіку має вважатись тимчасовим заходом, котрий повинен бути припинений, як тільки це дозволятимуть обставини, і усі заходи, котрі запроваджують тимчасову опіку, мають бути відповідними до головної мети – возз'єднати біологічних батьків і дитину (зокрема, *Olsson проти Швеції (№ 1)*, § 81). Позитивний обов'язок вжити заходів, котрі сприяли б возз'єднанню сім'ї, як тільки це буде розумно можливо, тяжітиме над уповноваженими органами з наростаючою силою від самого початку заходу опіки, і завжди має бути врівноважений із обов'язком дотримуватись найвищих інтересів дитини (*К. і Т. проти Фінляндії* [ВП], § 178). Суд встановив порушення статті 8, коли державні органи, визнавши дітей заявниці такими, що мають бути усиновленими, не вжили усіх необхідних зусиль для збереження стосунків між нею і дитиною (*S.H. проти Італії*, § 58).

279. Стаття 8 вимагає, щоб рішення судів, в принципі спрямовані на сприяння зустрічам між батьками і їхніми дітьми, аби вони могли відновити стосунки задля возз'єднання сім'ї, мають бути втілені ефективно і послідовно. Жодна логічна мета рішення про дозвіл зустрічей не буде досягнена, якщо спосіб, у який воно виконуватиметься, означатиме, що *de facto* дитина незворотно розлучена із біологічним батьком чи матрі'ю. Відповідно, державні органи не забезпечили справедливу рівновагу між інтересами заявниці і її дитини за статтею 8 через відсутність будь-яких часових меж у рішенні про опіку, а також негативну поведінку і ставлення працівників центру опіки, внаслідок чого діти першої заявниці були незворотно розлучені зі своєю матір'ю (*Scozzari і Giunta проти Італії* [ВП], §§ 181 and 215).

280. Терміновий судовий наказ про віддання під державну опіку дитини заявниці, а також неспроможність державних органів вжити достатніх кроків до можливого возз'єднання сім'ї заявників, незважаючи на жодні докази поліпшення становища заявників, також становили порушення права на сімейне життя, на відміну від наступних звичайних постанов про опіку і обмеження у спілкуванні (*К. і Т. проти Фінляндії* [ВП], §§ 170, 174, 179 and 194).

4. Інші сімейні стосунки

а. Стосунки між братами і сестрами; баба і дід

281. Сімейне життя може також існувати між братами і сестрами (*Moustaquim проти Бельгії*, § 36; *Mustafa і Armağan Akin проти Туреччини*, § 19), а також між тітками/дядьками і племінницями/племінниками (*Boyle проти Сполученого Королівства*, §§ 41-47). Проте, традиційний підхід полягає у тому, що тісні стосунки, недостатні для сімейного життя, загалом підпадають під поняття приватного життя (*Znamenskaya проти Росії*, § 27 і цитовані у ній посилання).

282. Суд визнав стосунки між дорослими людьми і їхніми батьками і братами й сестрами такими, що становлять сімейне життя, захищене за статтею 8, навіть якщо доросла особа не живе разом з батьками і братами й сестрами (*Boughanemi проти Франції*, § 35), а сама заснувала власне домогосподарство і сім'ю (*Moustaquim проти Бельгії*, §§ 35 і 45-46; *El Boujaïdi проти Франції*, § 33).

283. Суд постановив, що сімейне життя включає принаймні зв'язки між близькими родичами, наприклад, між бабою і дідом і онуками, оскільки ці родичі можуть відігравати важливу роль у сімейному житті (*Marckx проти Бельгії*, § 45; *Price проти Сполученого Королівства*, Рішення Комісії). Право на повагу до сімейного життя баби і діда стосовно їхніх онуків перш за все передбачає право підтримувати нормальні стосунки між бабою і дідом і онуками завдяки спілкуванню між ними (*Kruškić проти Хорватії* (dec.), § 111; *Mitovi проти Колишньої*

Югославської Республіки Македонія, § 58). Проте Суд вважає, що спілкування між бабою і дідом і онуками зазвичай відбувається за згодою особи, яка несе батьківські обов'язки, тобто, що доступ баби чи діда до онука нормально перебуває у межах розсуду батьків дитини (*Kruškić проти Хорватії* (dec.), § 112).

284. Принцип реалізації взаємного спілкування між матір'ю чи батьком і дитиною також застосовується у справах щодо стосунків між дитиною і бабою й дідом (*L. проти Фінляндії*, § 101). Зокрема, коли біологічні батьки були відсутні, сімейні зв'язки були визнані між дядьками і тітками і племінниками й племінницями (*Butt проти Норвегії*, §§ 4 і 76; *Jucius i Juciuvienė проти Литви*, § 27). Проте, за нормальних обставин стосунки між бабою і дідом і онуками є відмінними за характером і ступенем від стосунків між батьком чи матір'ю і дитиною, і тому в силу свого характеру зазвичай вимагають меншого рівня захисту (*Kruškić проти Хорватії* (dec.), § 110; *Mitovi проти Колишньої Югославської Республіки Македонія*, § 58).

285. У новішій практиці Суд зазначив, що сімейні зв'язки між дорослими і їхніми батьками або братами й сестрами потребують меншого захисту, якщо немає доказів наявності утримання, котре породжує глибші, ніж звичайні емоційні зв'язки (*Benhebba проти Франції*, § 36; *Mokrani проти Франції*, § 33; *Onur проти Сполученого Королівства*, § 45; *Slivenko проти Латвії* [ВП], § 97; *A.H. Khan проти Сполученого Королівства*, § 32).

б. Право ув'язнених осіб на спілкування

286. Основною частиною права ув'язненої особи на повагу до сімейного життя є допомога з боку керівництва тюрми у підтриманні спілкування із близькими родичами (*Messina проти Італії (№ 2)*, § 61; *Kurkowski проти Польщі*, § 95; *Vintman проти України*, § 78). Суд надає особливої ваги рекомендаціям Європейського комітету із запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що порушує людську гідність, поводженню або покаранню (КЗК), котрий зазначив, що режим тривалого позбавлення волі “повинен у позитивний і проактивний спосіб компенсувати десоціалізуючі наслідки позбавлення волі” (*Khoroshenko проти Росії* [ВП], § 144). Обмеження, наприклад, щодо кількості побачень із сім'єю, нагляд за такими побаченнями, а також утримання ув'язненого за спеціальним тюремним режимом або спеціальними умовами здійснення побачень, становить втручання у права за статтею 8 (*Piechowicz проти Польщі*, § 212; *Van der Ven проти Нідерландів*, § 69; *Khoroshenko проти Росії* [ВП], §§ 106 і 146; *Mozer проти Молдови і Росії* [ВП], §§ 193-195; *Vidish проти Росії*, § 40). Так само відмова перевести заявника до тюрми, розташованої ближче до житла його батьків, становить порушення статті 8 (*Rodzevillo проти України*, §§ 85-87; *Khodorkovskiy i Lebedev проти Росії*, §§ 831-851). У справі *Polyakova i Інші проти Росії*, Суд встановив порушення статті 8 через неспроможність чинного національного законодавства надати достатні гарантії проти зловживання у питанні про географічний розподіл ув'язнених (§ 116).

287. В контексті внутрішньодержавного переміщення, хоча державні органи мають широкі дискреційні повноваження у питаннях щодо виконання вироків, таке повноваження не є абсолютним, особливо з огляду на розподіл осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі (*Rodzevillo проти України*, № 38771/05, § 83, 14 січня 2016). Суд також постановляв рішення стосовно клопотань про внутрішньодержавне переміщення. У справі *Serce проти Румунії*, § 56, заявник, громадянин Туреччини, який відбував у Румунії покарання у вигляді 18 років позбавлення волі, скаржився на відмову румунської влади перевести його до іншої держави-учасниці Ради Європи – Туреччини, аби відбувати там залишок покарання, ближче до дружини і дітей. Незважаючи на висновок, що негігієнічні умови, у яких він утримувався в Румунії, недостатня активність і робота, а також перенаселеність тюрми, від яких він страждав, порушували його права за статтею 3, Суд підтвердив, що стаття 8 Конвенції не застосовується до його клопотання про міждержавне передання для відбування покарання. У справі *Palfreeman проти Болгарії* (dec.), стосовно відмови влади перевести ув'язненого до держави,

що не є учасницею Ради Європи, Суд зазначив, що Конвенція не гарантує ув'язненим право обирати місце позбавлення волі (§ 36) і дослідив питання застосовності статті 8 у світлі положень відповідного двостороннього договору про передання засуджених осіб (§§ 33-36).

288. Відмова ув'язненому у дозволі на відвідання похоронів його батьків була визнана такою, що становить втручання у повагу до його приватного і сімейного життя (*Płoski проти Польщі*, § 39). Проте Суд визнав рішення про обмеження права на побачення необхідним і пропорційним з огляду на вимоги чинного на той час особливого тюремного режиму (*Enea проти Італії* [ВП], §§ 131-135).

5. Імміграція і вислання

289. Суд підтвердив, що відповідно до міжнародного права і з огляду на міжнародно-договірні зобов'язання, держава має право контролювати в'їзд іноземців на її територію, а також їх проживання на ній (*Abdulaziz, Cabales і Balkandali проти Сполученого Королівства*, § 67; *Boujlifa проти Франції*, § 42). До того ж, Конвенція не гарантує право громадян іншої держави приїздити до певної держави або проживати у ній. Тому державні органи не зобов'язані дозволяти іноземцю селитись у їхній країні (*Jeunesse проти Нідерландів* [ВП], § 103). Супутнім до права держави на контроль за імміграцією є обов'язок іноземців, таких, як заявник, пройти імміграційний контроль і процедури, а також залишити територію держави-учасниці за відповідним наказом, якщо їм було законно відмовлено у в'їзді або проживанні (*Ibid.*, § 100). Проте Суд встановив порушення статті 8, коли влада не гарантувала право заявника на повагу до його приватного життя, не запровадивши ефективну і доступну процедуру, котра дозволила б протягом розумного часу розглянути клопотання заявника про отримання притулку, зменшивши у такий спосіб, наскільки це можливо, скрутність його становища (*B.A.C. проти Греції*, § 46).

а. Діти у місцях позбавлення свободи

290. Хоча реалізація взаємного спілкування між батьком чи матір'ю і дитиною становить засадовий елемент сімейного життя (*Olsson проти Швеції (№ 1)*, § 59), проте з цього не можна робити висновок, що лише той факт, що єдність сім'ї збережено, неодмінно гарантує повагу до права на сімейне життя, особливо, коли сім'я позбавлена свободи (*Роров проти Франції*, § 134; *Bistieva і Інші проти Польщі*, § 73). Засіб, що становить позбавлення свободи, має бути пропорційним до переслідуваної владою мети; стосовно сімей державні органи, оцінюючи пропорційність, повинні брати до уваги найвищі інтереси дитини (*Роров проти Франції*, § 140). Якщо держава систематично позбавляє свободи дітей-іммігрантів, котрі прибули разом з батьками, за відсутності жодних вказівок на те, що сім'я збирається переховуватись, такий захід, як утримання протягом п'ятнадцяти днів під вартою, був непропорційним щодо переслідуваної мети і становив порушення статті 8 (*Ibid.*, §§ 147-148). Суд також встановив порушення статті 8, коли сім'я перебувала під адміністративним арештом протягом, відповідно, вісімнадцяти і дев'яти днів, тоді як державні органи не вжили усіх необхідних заходів для виконання рішення про вислання, а ризик втечі був відсутній (*A.B. і Інші проти Франції*, §§ 155-156; *R.K. і Інші проти Франції*, §§ 114 і 117). У двох інших справах позбавлення сім'ї свободи протягом восьми і десяти днів було, однак, визнано пропорційним (*A.M. і Інші проти Франції*, § 97; *R.C. і V.C. проти Франції*, § 83).

291. У справі *Bistieva і Інші проти Польщі*, заява була подана сім'єю, яку утримували під вартою протягом п'яти місяців, через двадцять днів після перевезення їх з Німеччини. Вони втекли туди невдовзі після того, як їхнє клопотання про отримання притулку було залишене польською владою без задоволення (§ 79). Суд постановив, що навіть з огляду на ризик, що ця сім'я могла переховуватись, влада не навела достатніх підстав на виправдання позбавлення їх волі протягом настільки тривалого строку (§ 88). Дійсно, позбавлення дітей свободи вимагає швидшого і сумліннішого розгляду з боку державних органів (§ 87).

292. Інтереси держави у запобіганні спробам обійти імміграційні правила, не повинні позбавляти дітей-іноземців, особливо тих, які опинились без батьків, захисту, гарантованого їм їхнім статусом (*Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga проти Бельгії*, § 81). Оскільки ризик того, що друга заявниця намагатиметься втекти з-під нагляду бельгійської влади, був мінімальним, то утримання її у закритому центрі для дорослих не було необхідним (§ 83).

b. Возз'єднання сім'ї

293. Стосовно імміграції стаття 8, окремо, не може вважатись такою, що накладає на державу загальне зобов'язання поважати вибір одруженої пари щодо місця спільного проживання або дозволяти возз'єднання сім'ї на своїй території (*Jeunesse проти Нідерландів* [ВП], § 107; *Biao проти Данії* [ВП], § 117). Тим не менш, у справі стосовно сімейного життя та імміграції, обсяг зобов'язання держави допустити на свою територію родичів осіб, які там проживають, залежатиме від конкретного становища відповідної особи і загального інтересу (*Abdulaziz, Cabales i Balkandali проти Сполученого Королівства*, §§ 67-68; *Gül проти Швейцарії*, § 38; *Ahmut проти Нідерландів*, § 63; *Sen проти Нідерландів*; *Osman проти Данії*, § 54; *Berisha проти Швейцарії*, § 60).

294. У зв'язку з цим слід брати до уваги такі чинники, як обсяг, у якому сімейне життя відносно перерване, обсяг зв'язків всередині держави-учасниці, наявність непереборних перешкод у способі сімейного життя у країні походження для одного чи кількох з них, а також наявність факторів імміграційного контролю (наприклад, зафіксовані порушення імміграційного законодавства) або міркування громадського порядку, котрі схиляють на користь заборони (*Rodrigues da Silva i Hoogkater проти Нідерландів*, § 38; *Ajayi i Інші проти Сполученого Королівства* (dec.); *Solomon проти Нідерландів* (dec.)).

295. Іншим важливим міркуванням є наявність сімейного життя на момент, коли відповідні особи усвідомлювали, що імміграційний статус одного з них був таким, що продовження цього сімейного життя у приймаючій державі від самого початку буде проблематичним (*Sarumi проти Сполученого Королівства* (dec.); *Shebashov проти Латвії* (dec.)). У такому випадку вислання члена сім'ї, іноземного громадянина, буде несумісним зі статтею 8 лише за виняткових обставин (*Abdulaziz, Cabales i Balkandali проти Сполученого Королівства*, § 68; *Mitchell проти Сполученого Королівства* (dec.); *Ajayi i Інші проти Сполученого Королівства* (dec.); *Rodrigues da Silva i Hoogkater проти Нідерландів* [ВП], § 138). Процес возз'єднання сім'ї також має бути достатньо прозорим і відбуватись без неналежного зволікання (*Tanda-Muzinga проти Франції*, § 82).

c. Рішення про депортацію і вислання

296. Повноваження держави контролювати в'їзд іноземців на її територію і їх проживання там застосовується незалежно від того, чи іноземець прибув до приймаючої країни дорослим, чи у дуже молодому віці, або ж навіть народився у ній (*Üner проти Нідерландів* [ВП], § 54). Хоча низка Держав-учасниць запровадили законодавство або такі правила внутрішньої політики, які забороняють висилати довгострокових іммігрантів, які народились у цій державі або прибули до неї у ранньому дитинстві, проте таке абсолютне право не бути висланим не може бути виведене зі статті 8 (*Ibid.*, § 55). Однак необхідні вкрай вагомні підстави для виправдання вислання осілого мігранта, який на законних підставах провів усе чи значну частину дитинства і молодості у приймаючій державі (*Maslov проти Австрії*, § 75). Беручи до уваги сімейне життя заявника і те, що він скоїв лише один тяжкий злочин у 1999 році, Суд вирішив, що вислання заявника до Албанії і довічна заборона на повернення до Греції порушували статтю 8 Конвенції (*Kolonja проти Греції*, §§ 57-58).

297. Оцінюючи такі справи, Суд також вивчає найвищі інтереси дітей і їхній добробут, зокрема серйозність труднощів, з котрими будь-хто з дітей може зіткнутись у країні, до якої заявник має

бути висланий, а також міцність соціальних, культурних і сімейних зв'язків з приймаючою державою і з державою призначення (*Üner проти Нідерландів* [ВП], § 58; *Udeh проти Швейцарії*, § 52). Суд підтвердив, що найвищі інтереси неповнолітніх дітей мають бути взяті до уваги при віднайденні рівноваги з огляду на вислання батьків, включно з труднощами повернення до країни походження батьків (*Jeunesse проти Нідерландів* [ВП], §§ 117-118).

298. У справах стосовно імміграції наявність сімейного життя між батьками і дітьми буде можлива тільки тоді, коли вони наведуть додаткові докази залежності, інші ніж звичайні емоційні зв'язки (*Kwakyé-Nti і Dufie проти Нідерландів* (dec.); *Slivenko проти Латвії* [ВП], § 97; *A.S. проти Швейцарії*, § 49). Проте, такі зв'язки можуть бути взяті до уваги як поняття “приватне життя” (*Slivenko проти Латвії* [ВП]). У низці справ стосовно молодих дорослих осіб, які ще не заснували власну сім'ю, Суд погодився, що стосунки з їхніми батьками або іншими близькими родичами становлять сімейне життя (*Maslov проти Австрії*, § 62).

299. Якщо вислання оскаржується на підставі стверджуваного втручання у приватне і сімейне життя, то для того, аби засіб був ефективним, не обов'язково, щоб він мав автоматичний призупиняючий наслідок (*De Souza Ribeiro проти Франції* [ВП], § 83). Тим не менш, у питаннях стосовно імміграції, якщо є обґрунтована скарга, що вислання загрожує втручанням у право іноземця на повагу до його чи її приватного і сімейного життя, стаття 13 в сукупності зі статтею 8 Конвенції вимагає, аби держава зробила доступною для зацікавленої особи ефективну можливість оскаржити депортацію або відмову у дозволі на проживання, а також отримати розгляд відповідних питань з достатніми процесуальними гарантіями і сумлінністю уповноваженим національним судовим органом, який надає належні гарантії незалежності і безсторонності (*M. і Інші проти Болгарії*, §§ 122-132; *Al-Nashif проти Болгарії*, § 133).

300. Суд встановив порушення права заявника на повагу до приватного і сімейного життя, коли зобов'язання не переховуватись і вилучення його паспорта перешкодили йому подорожувати до Німеччини, де він мешкав протягом кількох років, і де продовжувала жити його сім'я (*Kotiy проти України*, § 76).

301. Пропонована депортація до країни походження особи, яка страждала на тяжку хворобу, з огляду на сумнів щодо наявності у ній належного лікування, становить порушення статті 8 (*Paposhvili проти Бельгії* [ВП], §§ 221-226).

d. Дозволи на проживання

302. Ні стаття 8, ні жодне інше положення Конвенції не може вважатись таким, що гарантує, як таке, право на отримання певного різновиду дозволу на проживання, за умови, що рішення, запропоноване владою, дозволяє відповідній особі безперешкодно реалізовувати своє право на повагу до приватного і/або сімейного життя (*B.A.C. проти Греції*, § 35). Зокрема, якщо дозвіл на проживання дозволяє його власнику жити на території приймаючої країни і вільно реалізовувати своє право на повагу до приватного і сімейного життя, то надання такого дозволу в принципі є достатнім заходом для дотримання вимог статті 8. У таких справах Суд не уповноважений вирішувати, чи відповідна особа має отримати той чи інший правовий статус, оскільки це питання мають вирішувати тільки державні органи (*Hoti проти Хорватії*, § 121).

6. Майнові інтереси

303. “Сімейне життя” включає не тільки соціальні, моральні або культурні стосунки; воно включає також інтереси майнового характеру, про що свідчить, поміж іншим, зобов'язання з утримання і місце, котре займає у національних правових системах більшості держав-учасниць інститут обов'язкової частки у спадщині (французькою “*réserve héréditaire*”). Тому Суд погодився, що право успадкування між дітьми і батьками, а також бабою і дідом і онуками, так тісно пов'язане із сімейним життям, що підпадає під дію статті 8 (*Marckx проти Бельгії*, § 52; *Pla і Puncernau проти Андорри*, § 26). Проте стаття 8 не вимагає, аби дитина мала право бути

визнаною спадкоємцем померлого з метою прийняття спадщини (*Haas проти Нідерландів*, § 43).

304. Суд постановив, що надання соціальної допомоги сім'ї допомагає державам “виявити повагу до сімейного життя” у розумінні статті 8; тому така допомога підпадає під сферу дії цього положення (*Fawsie проти Греції*, § 28).

305. Проте Суд вирішив, що поняття сімейного життя не застосовується до вимог відшкодування шкоди проти третьої особи після загибелі нареченої заявника (*Hofmann проти Німеччини* (dec.)).

IV. Житло⁶

А. Загальні питання

1. Обсяг поняття “житло”

306. Поняття “житло” є автономним і не залежить від кваліфікації за національним правом (*Chiragov і Інші проти Вірменії* [ВП], § 206). Відповідно, відповідь на питання, чи помешкання становить “житло” з точки зору захисту статті 8 § 1, залежить від фактичних обставин, зокрема існування достатніх і тривалих зв'язків з конкретним місцем (*Winterstein і Інші проти Франції*, § 141 і цитовані у ній посилання; *Prokopovich проти Росії*, § 36; *McKay-Korecka проти Польщі* (dec.)); щодо справи про примусове переселення, див. *Chiragov і Інші проти Вірменії* [ВП], §§ 206-207, і *Sargsyan проти Азербайджану* [ВП], § 260). До того ж, слово “житло” у статті 8 є терміном, який не обов'язково відповідає “помешканню”, а має ширше значення (*Niemietz проти Німеччини*, § 30).

307. “Житло” не обмежується власністю, власником чи наймачем якої є заявник. Воно може поширюватись на тривале проживання, на річній основі і протягом тривалого часу, в будинку, який належить родичеві (*Menteş і Інші проти Туреччини*, § 73). “Житло” не обмежується тим, яке є законно визнаним (*Buckley проти Сполученого Королівства*, § 54), і про нього може заявляти особа, яка живе у квартирі, договір найму якої укладений не на її ім'я (*Prokopovich проти Росії*, § 36). Воно може належати житлу, що перебуває у власності місцевої громади, і у якому власник проживає як наймач, навіть якщо, відповідно до національного права, право на проживання вже завершилось (*McCann проти Сполученого Королівства*, § 46), або ж до винайму протягом кількох років (*Brežec проти Хорватії*, § 36).

308. “Житло” не обмежується традиційним помешканням. Воно включає, поміж іншим, будиночки-причепи та інші нефіксовані місця проживання (*Charpan проти Сполученого Королівства* [ВП], §§ 71-74). Воно включає хатини і курені, розташовані на земельній ділянці, незалежно від законності її займання відповідно до національного права (*Winterstein і Інші проти Франції*, § 141; *Yordanova і Інші проти Болгарії*, § 103). Стаття 8 може також застосовуватись до другорядного житла або тимчасового житла під час канікул (*Demades проти Туреччини*, §§ 32-34; *Fägerskiöld проти Швеції* (dec.)).

309. Це поняття поширюється на комерційне приміщення особи, таке як офіс представника певної професії (*Buck проти Німеччини*, § 31; *Niemietz проти Німеччини*, §§ 29-31), приміщення газети (*Saint-Paul Luxembourg S.A. проти Люксембургу*, § 37), кабінет нотаріуса (*Ророві проти Болгарії*, § 103), або кабінет професора університету (*Steeg проти Німеччини* (dec.)). Воно застосовується до зареєстрованого офісу, а також до відділень та інших ділових приміщень компанії (*Société Colas Est і Інші проти Франції*, § 41; *Kent Pharmaceuticals Limited і Інші проти Сполученого Королівства* (dec.)).

6. Див. також розділ Екологічні проблеми.

310. До того ж, Суд не виключає можливості, що тренувальні центри і приміщення для спортивних заходів і змагань, а також їхні додатки, такі як готельні кімнати у випадку виїздних заходів, можна вважати еквівалентом “житла” у розумінні статті 8 (*National federation of Sportspersons' Associations i unions (FNASS) i Інші проти Франції*, § 158).

311. Хоча Суд визнав існування “житла” на користь громадських організацій, які скаржились на заходи стеження (*Association for European Integration and Human Rights i Ekimdzhiiev проти Болгарії*), громадська організація не може сама стверджувати, що є потерпілою від порушення права на повагу до житла у випадку забруднення (*Asselbourg i Інші проти Люксембургу* (dec.)).

312. Суд запровадив певні обмеження на поширення захисту статті 8. Вона не застосовується до власності, на якій планується спорудити дім, або на факт походження з певної місцевості (*Loizidou проти Туреччини (щодо сумі)*, § 66); не поширюється воно і на пральню, котрою спільно володів колишній власник багатоквартирного будинка, призначену для тимчасового використання (*Chelu проти Румунії*, § 45); на гримерну артиста (*Hartung проти Франції* (dec.)); на земельну ділянку, котру власник використовує для занять спортом, або на якій власник дозволяє спортивні заняття (наприклад, полювання, *Friend i Інші проти Сполученого Королівства* (dec.), § 45); на промислові споруди і обладнання, такі як млин, пекарня або склад, що використовуються виключно для професійних цілей (*Khamidov проти Росії*, § 131) або як житло для тварин (*Leveau i Fillon проти Франції* (dec.)).

313. Окрім того, якщо про “житло” стверджується стосовно власності, котра ніколи чи майже ніколи не займалась заявником, або яка не займалась протягом досить довгого часу, то може статись, що зв'язки з цією власністю послаблюються настільки, що перестають порушувати питання за статтею 8 (*Andreou Papi проти Туреччини*, § 54). Можливість успадкування права власності не є достатньо конкретним зв'язком, аби, на думку Суду, дійти висновку, що це “житло” (*Demopoulos i Інші проти Туреччини* (dec.) [ВП], §§ 136-137). До того ж, стаття 8 не поширюється на гарантування права купити будинок (*Strunjak i Інші проти Хорватії* (dec.)) або на накладення на владу загального обов'язку поважати вибір місця спільного проживання одруженою парою (*Mengesha Kimfe проти Швейцарії*, § 61). Стаття 8 дослівно не вимагає визнавати право на отримання житла (*Ward проти Сполученого Королівства* (dec.); *Codona проти Сполученого Королівства* (dec.)).

2. Приклади “втручання”

314. Наступні приклади можна процитувати як можливе “втручання” у право на повагу до житла:

- Умисне знищення державою житла (*Selçuk i Asker проти Туреччини*, § 86; *Akdivar i Інші проти Туреччини* [ВП], § 88; *Menteş i Інші проти Туреччини*, § 73) або конфіскація (*Aboufadda проти Франції* (dec.));
- Відмова переміщеним особам у дозволі повернутись до свого житла (*Кіпр проти Туреччини* [ВП], § 174), що може становити “тривале порушення” статті 8;
- Переміщення мешканців села за рішенням влади (*Noack i Інші проти Німеччини* (dec.));
- Проникнення поліції до житла особи (*Gutsanovi проти Болгарії*, § 217) і обшук (*Murray проти Сполученого Королівства*, § 86);
- Обшуки і вилучення (*Chappell проти Сполученого Королівства*, §§ 50-51; *Funke проти Франції*, § 48), не забуваючи, що співпраця з поліцією не може вважатись такою, що виключає наявність “втручання” (*Saint-Paul Luxembourg S.A. проти Люксембургу*, § 38), і те, що правопорушення, котре спричинило обшук, було скоєне третьою особою, є неналежним (*Buck проти Німеччини*);

- Займання або пошкодження власності (*Khamidov проти Росії*, § 138) або виселення з житла (*Orlić проти Хорватії*, § 56 і цитовані посилання), включно із наказом про виселення, який ще не було виконано (*Gladysheva проти Росії*, § 91; *Ćosić проти Хорватії*, § 22).

315. Іншими прикладами “втручання” є:

- Зміни умов договору найму (*Berger-Krall і Інші проти Словенії*, § 264);
- Втрата житла внаслідок постанови про депортацію (*Slivenko проти Латвії* [ВП], § 96);
- Неможливість для пари, відповідно до імміграційних правил, заснувати житло разом і жити разом як сім'я (*Hode і Abdi проти Сполученого Королівства*, § 43);
- Рішення стосовно дозволу на будівництво (*Buckley проти Сполученого Королівства*, § 60);
- Накази про обов'язкове придбання (*Howard проти Сполученого Королівства*, Рішення Комісії) і наказ для компаній надати податковим аудиторам доступ до приміщень і дозволити їм знімати копії даних із сервера (*Bernh Larsen Holding AS і Інші проти Норвегії*, § 106).

316. Суд також визнав інші випадки “втручання” у право на повагу до житла, наприклад:

- Наказ звільнити земельну ділянку від будиночків-причепів, хатин і куренів, які незаконно знаходились на ній протягом багатьох років (*Winterstein і Інші проти Франції*, § 143), або від незаконних тимчасових будинків (*Yordanova і Інші проти Болгарії*, § 104);
- Неспроможність особи вилучити своє ім'я з реєстру постійних мешканців (*Babylonová проти Словаччини*, § 52);
- Зобов'язання отримати дозвіл на проживання у власному будинку і накладення штрафу за незаконне займання своєї власності (*Gillow проти Сполученого Королівства*, § 47).

Суд також вирішив, що неспроможність осіб, переміщених внаслідок воєнного конфлікту, повернутись до свого житла, становить “втручання” у реалізацію їхніх прав за статтею 8 (*Chiragov і Інші проти Вірменії* [ВП], § 207; *Sargsyan проти Азербайджану* [ВП], § 260).

3. Можливість розсуду

317. Оскільки у цій сфері порушені питання можуть залежати від безлічі місцевих чинників і від вибору політики містобудування чи розвитку країни, держави-учасниці в принципі мають широку можливість розсуду (*Noack і Інші проти Німеччини* (dec.)). Проте, Суд лишається вільним робити висновок, що у здійсненні оцінки було припущено явної помилки (*Chapman проти Сполученого Королівства* [ВП], § 92). Втілення таких рішень може порушувати право на повагу до житла особи, однак не становлячи проблему за Конвенцією, якщо буде дотримано певних умов і буде запроваджено супутні заходи (*Noack і Інші проти Німеччини* (dec.)). Проте, якщо згадане право є вирішальним для ефективної реалізації інтимних або ключових прав, то можливість розсуду буде значно вужчою (*Connors проти Сполученого Королівства*, § 82).

В. Помешкання

318. Стаття 8 не може вважатись такою, що визнає право на отримання житла (*Chapman проти Сполученого Королівства* [ВП], § 99), або такою, що дає право жити у певному помешканні (*Garib проти Нідерландів*, [ВП], § 141). Право на повагу до житла особи означає не лише право на конкретну фізичну місцевість, але й на спокійне користування нею. Це може передбачати заходи, котрі влада може бути зобов'язана вжити, зокрема стосовно виконання судових рішень (*Cvijetić проти Хорватії*, §§ 51-53). Втручання може бути як фізичним,

наприклад, недозволене проникнення у житло особи (*Кіпр проти Туреччини* [ВП], § 294), або нефізичним, наприклад, шум, запахи тощо (*Moreno Gómez проти Іспанії*, § 53).

319. Хоча стаття 8 захищає осіб від втручання з боку державних органів, вона може також вимагати від держави вжиття заходів для гарантування права на повагу до їхнього “житла” (*Novoseletskiy проти України*, § 68), навіть у сфері стосунків між індивідами (*Surugiu проти Румунії*, § 59). Суд встановив порушення державою позитивних зобов'язань у випадку неспроможності влади вжити заходів внаслідок неодноразових скарг заявника, що люди заходять до його двору і викидають візки з гноєм біля його дверей і вікон (*Ibid.*, §§ 67-68; щодо справи, коли було встановлено, що влада не виконала позитивне зобов'язання, див. *Osman проти Сполученого Королівства*, §§ 129-130). Неспроможність державних органів виконати наказ про виселення з квартири на користь її власника, було визнано такою, що становить неспроможність держави виконати свої позитивні зобов'язання за статтею 8 (*Pibernik проти Хорватії*, § 70). Занадто пізнє повернення державними органами квартири у стані, непридатному для проживання, було визнано таким, що порушує право на повагу до житла заявника (*Novoseletskiy проти України*, §§ 84-88).

320. Суд вимагає від держав-учасниць зважувати задіяні конкуруючі інтереси (*Hatton і Inwi проти Сполученого Королівства* [ВП], § 98), незважаючи на те, чи справа вивчається з точки зору втручання влади, яке має бути виправдане відповідно до частини 2 статті 8, чи з точки зору позитивних зобов'язань, що вимагають від держави запровадити нормативно-правову базу для захисту права на повагу до житла особи відповідно до частини 1.

321. Щодо обсягу можливості розсуду держави у цій галузі, особливої ваги слід надати ступеню втручання у приватну сферу заявника (*Connors проти Сполученого Королівства*, § 82; *Gladysheva проти Росії*, §§ 91-96). З огляду на вирішальну важливість прав, гарантованих за статтею 8 щодо ідентичності особи, її самовизначення і психічної та моральної недоторканності, можливість розсуду у житлових питаннях є вужчою, коли йдеться про права, гарантовані статтею 8, порівняно з правами, передбаченими статтею 1 Протоколу No. 1 (*Ibid.*, § 93).

322. Суд звертатиме особливу увагу на процесуальні гарантії, вирішуючи, чи держава перевищила можливість розсуду, визначаючи чинну нормативно-правову базу (*Connors проти Сполученого Королівства*, § 92). Суд постановив, *inter alia*, що втрата особою житла є найвищою формою втручання у право на повагу до житла. Будь-яка особа, якій загрожує втручання такого обсягу, в принципі має бути спроможною отримати оцінку пропорційності заходу з боку незалежного суду у світлі відповідних принципів за статтею 8 Конвенції, незважаючи на те, що згідно національного права, її право на проживання завершилось (*McCann проти Сполученого Королівства*, § 50).

1. Власники нерухомості

323. Якщо державний орган розглядає справу добросовісного набувача майна, яке було у шахрайський спосіб набуто попереднім власником, національні суди не можуть автоматично постановити рішення про виселення, не дослідивши ретельно пропорційність заходу або особливі обставини справи. Той факт, що будинок був наново набутий державою, а не іншою приватною стороною, чий інтереси до цієї конкретної квартири були задіяні, також є дуже важливим (*Gladysheva проти Росії*, §§ 90-97).

324. Іноді державі-учасниці буває необхідно описати і продати житло особи, аби забезпечити сплату податків на користь держави. Проте ці заходи мають виконуватись у спосіб, який гарантував би, що право особи на житло було дотримане. У справі стосовно умов примусового продажу будинка з аукціону для сплати податкового боргу, Суд встановив порушення, тому що інтереси власника не були належно захищені (*Rousk проти Швеції*, §§ 137-142). З огляду,

загалом, на узгодження права на повагу до житла із примусовим продажем будинка з метою сплати боргів, див. [Vrzić проти Хорватії](#), § 13.

325. Зобов'язання отримати ліцензію для зайняття належного особі будинку на острові, аби перешкодити надмірному забрудненню острова, саме по собі не суперечить статті 8, проте вимоги пропорційності не буде дотримано, якщо державні органи не нададуть належної ваги, *inter alia*, особливим обставинам власників цієї нерухомості ([Gillow проти Сполученого Королівства](#), §§ 56-58).

326. Суд дослідив питання щодо неминучої втрати будинка внаслідок рішення знести його на тій підставі, що він був збудований без дозволу, з порушенням чинних правил будівництва ([Ivanova і Cherkeзов проти Болгарії](#)). Суд переважно вивчав, чи знесення було “необхідним у демократичному суспільстві”. Він посилався на рішення, раніше постановлені у справах, у яких було встановлено, що провадження із виселення з будинка мають узгоджуватись з інтересами, захищеними статтею 8, оскільки втрата житла є найвищою формою втручання у право на повагу до житла, незалежно від того, чи відповідна особа належить до уразливої групи. Постановляючи рішення про порушення у справі статті 8, Суд ґрунтувався на висновку, що питання, котре розглядалось національними судами, стосувалось виключно незаконності, і суди обмежились дослідженням тільки цього питання, не дослідивши потенційно непропорційні наслідки для особистого становища заявника від виконання рішення про знесення (*Ibid.*, §§ 49-62).

327. Суд також постановив, що у випадку, коли держава запроваджує нормативно-правову базу, котра зобов'язує приватну особу ділити житло з особами, сторонніми щодо її родини, вона має запровадити ретельне регулювання і необхідні процесуальні гарантії, аби усі зацікавлені сторони могли захистити свої інтереси, гарантовані Конвенцією ([Irina Smirnova проти України](#), § 94).

2. Наймачі

328. Суд постановляв рішення щодо низки спорів стосовно виселення наймачів (див. посилання, цитовані у справі [Ivanova і Cherkeзов проти Болгарії](#), § 52). Повідомлення про добровільне виселення, постановлене державними органами, має бути необхідним і відповідним до процесуальних гарантій як частини справедливого процесу ухвалення рішення у незалежному суді, згідно з вимогами статті 8 ([Connors проти Сполученого Королівства](#), §§ 81-84; [Bjedov проти Хорватії](#), §§ 70-71). Недостатньо просто вказати, що захід був постановлений національним судом, не беручи до уваги особливі обставини справи ([Ćosić проти Хорватії](#), § 21). Цей захід має також переслідувати законну ціль, а втрата житла має бути доведена як така, що є пропорційною до переслідуваної законної мети, відповідно до статті 8 § 2. Тому необхідно звернути увагу на фактичні обставини наймача, чиї законні інтереси мають бути захищені ([Orlić проти Хорватії](#), § 64; [Gladysheva проти Росії](#), §§ 94-95; [Kryvitska і Kryvitskyu проти України](#), § 50; [Andrey Medvedev проти Росії](#), § 55).

329. Тому Суд вирішив, що *позасудове провадження* із виселення наймача, котре не надає належних процесуальних гарантій, спричинить порушення Конвенції, навіть якщо цей захід переслідував законну мету гарантувати застосування житлового права ([McCann проти Сполученого Королівства](#), § 55). Завершення договору найму без жодної можливості визначення пропорційності цього заходу незалежним судом було визнано порушенням статті 8 ([Kaу і Інші проти Сполученого Королівства](#), § 74). До того ж, тривале захоплення власності особи всупереч постанові про виселення, що набула законної сили, після того, як суд визнав згадане захоплення незаконним, порушує статтю 8 ([Khamidov проти Росії](#), § 145).

330. В рішенні у справі [Larkos проти Кіпру](#) [ВП], Суд постановив, що надання наймачам диференційованого захисту від виселення, залежно від того, займають вони державну власність чи винаймають житло у приватного власника, спричиняє порушення статті 14 в

сукупності зі статтею 8 (§§ 31-32). Проте не є дискримінаційним передбачати положення лише для наймачів державної власності викупувати свої квартири, тоді як наймачі приватних квартир не можуть викупувати квартир, у яких мешкають (*Strunjak i Inші проти Хорватії* (dec.)). До того ж, є законним запровадження критеріїв, відповідно до яких може надаватись *соціальне житло*, якщо пропозиція недостатня для того, щоб задовольнити попит, якщо ці критерії не є свавільними чи дискримінаційними (*Vah проти Сполученого Королівства*, § 49; див., загалом щодо наймачів соціального житла *Paulić проти Хорватії*; *Kau i Inші проти Сполученого Королівства*).

331. Суд не встановив порушення статті 8 у випадку реформи житлового сектору внаслідок переходу від соціалістичного режиму до ринкової економіки, що призвело до загального послаблення правового захисту користувачів “особливо захищеної оренди житла”. Незважаючи на збільшення орендної плати і зменшення гарантій щодо права залишатись у своїх квартирах, наймачі продовжували користуватись особливим захистом на рівні, вищому, ніж зазвичай дозволений для наймачів (*Berger-Krall i Inші проти Словенії*, § 273 і цитовані у ній посилання; проте порівняйте, *Galović проти Хорватії* (dec.), § 65).

3. Партнери наймачів/незаконне заволодіння

332. Захист, наданий статтею 8 Конвенції, не обмежується законним/дозволим займанням будівлі, із дотриманням національного права (*McCann проти Сполученого Королівства*, § 46; *Bjedov проти Хорватії*, § 58; *Ivanova i Cherkezov проти Болгарії*, § 49). Насправді Суд поширив захист статті 8 на мешканку квартири, на яку лише її партнер мав право найму (*Prokopovich проти Росії*, § 37; див. також *Korelc проти Словенії*, § 82), і на особу, котра незаконно проживала у своїй квартирі протягом майже 40 років (*Brežec проти Хорватії*, § 36). З іншого боку, вирішуючи, чи вимога, щоб особа залишила своє житло, є пропорційною до переслідуваної законної мети, вкрай важливо знати, законно чи ні було розпочате проживання (*Charpan проти Сполученого Королівства* [ВП], § 102).

333. Суд встановив порушення статті 14 в сукупності зі статтею 8, коли мешканцеві заборонили успадкувати право найму після смерті його одностатевого партнера (*Karner проти Австрії*, §§ 41-43; *Kozak проти Польщі*, § 99).

4. Меншини і уразливі особи

334. Суд також брав до уваги уразливість мешканця і напрацював практику із захисту способу життя меншин. Зокрема він наголосив на уразливості ромів і мандрівних осіб, а також на потребі звертати особливу увагу на їхні специфічні проблеми і спосіб життя (*Connors проти Сполученого Королівства*, § 84). Це може накладати на державні органи позитивні зобов'язання (*Charpan проти Сполученого Королівства* [ВП], § 96; *Yordanova i Inші проти Болгарії*, §§ 129-130 і 133), і водночас певні обмеження (*Codona проти Сполученого Королівства* (dec.)). Заходи, що стосуються паркування будиночків-причепів ромів, мають наслідки для їхнього права на повагу до “житла” (*Charpan проти Сполученого Королівства* [ВП], § 73). Якщо постають проблеми, Суд робить наголос на діях, яких мають вжити державні органи, аби знайти їх рішення (*Stenegry i Adam проти Франції* (dec.)).

335. У зв'язку з цим Суд нагадав про критерії для оцінки відповідності до вимог статті 8 в рішенні у справі *Winterstein i Inші проти Франції* (§ 148 і цитовані посилання). Суд не встановив порушення, оскільки скрутне становище заявника було належно враховане, мотивування, на яке покладались державні органи планування, були належними і достатніми, а вжиті заходи не були непропорційними (*Buckleу проти Сполученого Королівства*, § 84; *Charpan проти Сполученого Королівства* [ВП], § 114). Стосовно заходів із видворення осіб із місця їхнього проживання, Суд встановив порушення у справах *Connors проти Сполученого Королівства*, § 95; *Yordanova i Inші проти Болгарії*, § 144; *Winterstein i Inші проти Франції*, §§ 156 і 167;

Buckland проти Сполученого Королівства, § 70; *Bagdonavicius і Інші проти Росії*, § 107 (стосовно примусового виселення і знесення будинків, без жодних планів надання іншого житла).

336. Суд також постановив, що загальний підхід державних органів, котрий викликає почуття постійної небезпеки у ромів, чиї будинки і власність були знищені, а також неодноразова неспроможність влади припинити втручання у їхнє житло, зокрема, становили серйозне порушення статті 8 (*Moldovan і Інші проти Румунії (№ 2)*, §§ 108-109).

337. Захід, який має негативні наслідки для меншини, не становить як такий порушення статті 8 (*Noack і Інші проти Німеччини* (dec.)). У цій справі Суд вирішував, чи аргументи, наведені на виправдання переселення мешканців муніципалітету, деякі з них належали до національної меншини, до іншого муніципалітету, було потрібним, і чи це втручання було пропорційним до переслідуваної мети, беручи до уваги те, що воно мало негативні наслідки для меншини.

338. Особи, які мають обмежену дієздатність, також є найбільш уразливими. Тому стаття 8 накладає на державу позитивне зобов'язання надавати їм особливий захист. Отже, той факт, що особа, яка має обмежену дієздатність, була позбавлена житла, не маючи можливості дієво брати участь у провадженні або не отримавши оцінку пропорційності цього заходу з боку суду, становив порушення статті 8 (*Zehentner проти Австрії*, §§ 63 і 65). Слід згадати про гарантії, які існують у національному праві (*A.-M.V. проти Фінляндії*, §§ 82-84 і 90). У цитованій справі Суд не встановив порушення статті 8 щодо відмови задовольнити побажання дорослої особи з психічною інвалідністю стосовно навчання і місця проживання.

339. Суд постановив, що той факт, що діти були психологічно травмовані, постійно спостерігаючи за насильством батька над матір'ю у сімейному житті, становив втручання у їхнє право на повагу до їхнього житла (*Eremia проти Молдови*, § 74). Суд встановив порушення статті 8 у цій справі через неспроможність судової системи діяти рішуче у відповідь на скоєне тяжке домашнє насильство (§§ 78-79).

340. Відмова органів соціального забезпечення надати житлову допомогу особі, яка страждала на тяжку хворобу, може за певних обставин порушувати питання за статтею 8 з огляду на наслідки такої відмови для приватного життя згаданої особи (*O'Rourke проти Сполученого Королівства* (dec.)).

341. У своїй практиці Суд бере до уваги відповідні міжнародно-правові положення і визначає обсяг можливості розсуду держав учасниць (*A.-M.V. проти Фінляндії*, §§ 73-74 і 90).

5. Проникнення у житло, обшуки і вилучення

342. Задля збереження матеріальних доказів певних правопорушень, державні органи можуть вирішити за необхідне вжити заходів, що спричиняють проникнення у приватне житло. Дії поліції з проникнення у житло повинні бути пропорційними до переслідуваної мети (*McLeod проти Сполученого Королівства*, §§ 53-57), як і будь-яка дія, вжита всередині приватного житла (*Vasylchuk проти України*, § 83, стосовно обшуків на приватній території).

343. Рішення у справі *National federation of Sportspersons' Associations і unions (FNASS) і Інші проти Франції* стосувалось обов'язку, покладеного на спортсменів високого рівня, котрі підпадали під "цільову групу", надавати поглиблені відомості про своє місце перебування, аби можливо було робити неоголошені антидопінгові тести. Суд наголосив, що проникнення у житло з метою здійснення таких тестів було цілком відмінним від проникнення, що здійснюється під наглядом суду і спрямоване на розслідування злочинів або вилучення предметів, що перебувають у приватній власності. Такі обшуки за визначенням б'ють у саме осердя поваги до житла і не можуть вважатись рівноцінними до проникнення у житло спортсменів (§ 186). Суд вирішив, що зменшення або скасування зобов'язань, на які скаржився заявник, може посилити небезпеку допінгу для їхнього здоров'я і для всієї спортивної

громадськості, а також суперечитиме європейському і міжнародному консенсусу щодо потреби здійснювати неоголошені тести (§ 190).

344. Громадяни мають бути захищеними від ризику неналежного проникнення поліції у їхнє житло. Суд встановив порушення статті 8, коли члени загону особливого призначення, вдягнені у балаклави і озброєні автоматами, на світанку зайшло до приватного житла, аби пред'явити заявнику обвинувачення і доставити його до відділку поліції. Суд зазначив, що мають бути запроваджені гарантії для уникнення будь-якого можливого зловживання і захисту людської гідності за таких обставин (*Кицера проти Словаччини*, §§ 119 і 122; див. також *Rachwalski i Ferenc проти Польщі*, § 73). Ці гарантії можуть містити навіть обов'язок держави провести ефективне розслідування, якщо це є єдиним правовим засобом, здатним пролити світло на незаконний обшук в межах приватної власності (*Н.М. проти Туреччини*, §§ 26-27 і 29: порушення процесуального аспекту статті 8 через неналежне розслідування; щодо важливості такого процесуального захисту, див. *Vasylychuk проти України*, § 84).

345. Заходи, що передбачають проникнення у приватне житло, повинні відбуватись “згідно із законом”, що передбачає відповідність до законної процедури (*L.M. проти Італії*, §§ 29 і 31) і до чинних гарантій (*Panteleyenko проти України*, §§ 50-51; *Kilyen проти Румунії*, § 34), має переслідувати одну із законних цілей, перелічених у статті 8 § 2 (*Smirnov проти Росії*, § 40), і має бути “необхідним у демократичному суспільстві” для досягнення такої мети (*Camenzind проти Швейцарії*, § 47).

346. Далі наведено приклади заходів, що переслідують законні цілі: дії антимонопольного органу, спрямовані на захист економічної конкуренції (*DELTA PEKÁRNY a.s. проти Республіки Чехія*, § 81); запобігання ухиленню від оподаткування (*Keslassy проти Франції* (dec.), і *K.S. і M.S. проти Німеччини*, § 48); пошук фактологічних і матеріальних доказів у кримінальному провадженні, наприклад, стосовно підробки, шахрайства і видання непокритих чеків (*Van Rossem проти Бельгії*, § 40), торгівлі наркотиками (*Işıldak проти Туреччини*, § 50), незаконної торгівлі медичними препаратами (*Wieser і Bicos Beteiligungen GmbH проти Австрії*, § 55); і захист здоров'я та “права і свободи інших осіб” в контексті боротьби проти вживання допінгу у спорті (*National federation of Sportpersons' Associations і unions (FNASS) і Інші проти Франції*, §§ 165-166).

347. Суд також оцінює відповідність і належність аргументів, наведених на виправдання таких заходів, а також дотримання принципу пропорційності за конкретних обставин справи (*Buck проти Німеччини*, § 45), а також те, чи відповідне законодавство і практика надають належні і відповідні гарантії проти вжиття державними органами свавільних дій (*Gutsanovi проти Болгарії*, § 220; щодо критеріїв, які застосовуються, див. *Iliya Stefanov проти Болгарії*, §§ 38-39; *Smirnov проти Росії*, § 44). Наприклад, судді не можуть просто підписувати принесений папір, ставити офіційну печатку суду і записувати дату і час рішення, поставивши на документі слово «погоджено», не виносячи окрему постанову, у якій наводилися б підстави для такого погодження (*Gutsanovi проти Болгарії*, § 223). Стосовно обшуків житла, здійснених за постановою, котра, ймовірно, була ухвалена із порушенням національного і міжнародного права, див. *K.S. і M.S. проти Німеччини*, §§ 49-53.

348. Суд виявляє особливу увагу, коли національне право дозволяє обшуки без судового дозволу. Він погоджується з такими обшуками, якщо відсутність дозволу була компенсована наступним ефективним судовим контролем законності і необхідності цього заходу (*Işıldak проти Туреччини*, § 51; *Gutsanovi проти Болгарії*, § 222). Це вимагає від зацікавлених осіб бути спроможними гарантувати ефективний *de facto* і *de jure* судовий контроль за законністю заходу і надання відшкодування, якщо цей захід буде визнано незаконним (*DELTA PEKÁRNY a.s. проти Республіки Чехія*, § 87). Обшуки помешкання за постановою прокурора без контролю з боку судового органу становлять порушення статті 8 (*Varga проти Румунії*, §§ 70-74).

349. Суд вважає, що постанова про обшук має супроводжуватись певними обмеженнями, аби дозволене втручання не було потенційно необмеженим і, відповідно, непропорційним. Формулювання постанови має уточнювати її обсяг (аби забезпечити, щоб обсяг стосувався виключно злочинів, що розслідуються) і критерії його проведення (аби полегшити контроль за обсягом операції). Постанова, що містить загальні формулювання і не надає інформації про дане розслідування або предмети, які мають бути вилучені, не може забезпечити справедливу рівновагу між правами залучених сторін, з огляду на широкі повноваження, які вона надає слідчим (*Van Rossem проти Бельгії*, §§ 44-50 і цитовані посилання; *Bagiyeva проти України*, § 52).

350. Обшук, проведений поліцією, може вважатись непропорційним, якщо йому не передували розумні та доступні запобіжні заходи (*Keegan проти Сполученого Королівства*, §§ 33-36: відсутність належної попередньої перевірки особи мешканців приміщення, де провадився обшук), або якщо вжиті дії були надмірними (*Vasylchuk проти України*, §§ 80 і 84). Поліцейський рейд о шостій ранку, без належних підстав, у житлі відсутньої особи, котра була не переслідуваною особою, а потерпілим, було визнано таким, що не є “необхідним” у демократичному суспільстві (*Zubaľ проти Словаччини*, §§ 41-45, у якій Суд також відзначив наслідки для репутації відповідної особи). Суд також встановив порушення статті 8 у випадку обшуку і вилучення у приватному житлі у зв’язку із правопорушенням, ймовірно скоєним, до того ж, іншою особою (*Buck проти Німеччини*, § 52).

351. Суд може взяти до уваги присутність заявника та інших свідків протягом домашнього обшуку (*Bagiyeva проти України*, § 53), як чинник, що дозволяє заявникові ефективно контролювати обсяг обшуку, що провадиться (*Maslák i Micháľková проти Республіки Чехія*, § 79). З іншого боку, обшук, проведений у присутності відповідної особи, її адвоката, двох інших свідків і експерта, але за відсутності попереднього судового дозволу і ефективного наступного контролю, є недостатнім для запобігання ризику зловживання владою з боку слідчих органів (*Gutsanovi проти Болгарії*, § 225).

352. Мають також існувати належні і достатні гарантії, якщо обшук здійснюється на такій ранній стадії кримінального провадження, як попереднє поліцейське розслідування, котре передує досудовому слідству (*Modestou проти Греції*, § 44). Суд вирішив, що на цій стадії обшук був непропорційним через неточне формулювання постанови, відсутність попереднього судового контролю, фізичну відсутність заявника під час обшуку і відсутність негайного ретроспективного судового нагляду (§§ 52-54).

353. Натомість, гарантії, встановлені національним правом, а також фактичні обставини проведення обшуку можуть призвести до висновку про відсутність порушення статті 8 (*Samenzind проти Швейцарії*, § 46, і *Paulić проти Хорватії* стосовно проведення обмеженого обшуку, спрямованого на вилучення недозволених телефонів; *Cronin проти Сполученого Королівства* (dec.) і *Ratushna проти України*, § 82, щодо існування належних гарантій).

354. Стосовно проникнення у житло і проведення вилучень працівниками митниці, Суд визнав непропорційними широкі повноваження, надані митним органам в сукупності з відсутністю судової постанови (*Miailhe проти Франції (№ 1)*; *Funke проти Франції*; *Crétieux проти Франції*).

355. Суд розглядає захист громадян та інституцій від загрози тероризму, а також специфічні проблеми, пов’язані з арештом і взяттям під варту осіб, підозрюваних у скоєнні терористичних злочинів, коли вивчає сумісність втручання зі статтею 8 § 2 Конвенції (*Murray проти Сполученого Королівства*, § 91; *Н.Е. проти Туреччини*, §§ 48-49). Антитерористичне законодавство має надавати належний захист від зловживань, а державні органи мають дотримуватись його (*Khamidov проти Росії*, § 143). Стосовно антитерористичної операції, див. також *Menteş i Інші проти Туреччини*, § 73.

356. У справі *Sher і Інші проти Сполученого Королівства*, державні органи підозрювали підготовку терористичного акту і розпочали дуже складне розслідування, аби запобігти цьому акту. Суд погодився, що постанова про проведення обшуку була сформульована у дуже загальний спосіб. Проте Суд вирішив, що боротьба проти тероризму і невідкладність ситуації можуть виправдати обшук, що ґрунтувався на формулюваннях, які були загальнішими, ніж було б дозволено за інших обставин. У справах такого характеру поліція повинна мати певну гнучкість, аби на підставі того, що було виявлене під час обшуку, оцінити, які предмети можуть бути пов'язані із терористичною діяльністю, а також вилучити їх для наступного дослідження (§§ 174-176).

С. Комерційні приміщення

357. Права, гарантовані статтею 8 Конвенції, можуть включати право на повагу до зареєстрованого офісу компанії, її відділень або ділових приміщень (*Société Colas Est і Інші проти Франції*, § 41). Стосовно належного фізичній особі приміщення, яке також було юридичною адресою компанії, котру він контролював, див. *Chappell проти Сполученого Королівства*, § 63.

358. Надана державі можливість розсуду для оцінки необхідності втручання є ширшою, коли обшук стосується юридичних, а не фізичних осіб (*DELTA PEKÁRNY a.s. проти Республіки Чехія*, § 82; *Bernh Larsen Holding AS і Інші проти Норвегії*, § 159).

359. Обшуки приміщень і перевірки або вилучення у комерційних приміщеннях можуть відповідати вимогам статті 8 (*Keslassy проти Франції* (dec.); *Société Canal Plus і Інші проти Франції*, §§ 55-57). Такі заходи є непропорційними щодо переслідуваних законних цілей і тому суперечать правам, захищеним статтею 8, якщо немає “відповідних і достатніх” підстав для їх виправдання, а також відсутні належні і достатні гарантії від зловживань (*Société Colas Est і Інші проти Франції*, §§ 48-49).

360. Щодо обсягу слідчих повноважень податкових органів стосовно, наприклад, комп'ютерних серверів, Суд наголосив на присутності громадського інтересу, що полягає у забезпеченні ефективності перевірки інформації, наданої компаніями-заявниками з метою нарахування податків, а також на важливості існування ефективних і належних гарантій від зловживань з боку податкових органів (*Bernh Larsen Holding AS і Інші проти Норвегії*, §§ 172-174, немає порушення).

361. Стосовно проведення перевірок приміщень в контексті антимонопольної діяльності, Суд встановив порушення статті 8, коли до суду не подавалось і не задовольнялось клопотання про проведення перевірки, не було здійснено жодного наступного контролю щодо необхідності такого втручання, а також не існувало нормативно-правового регулювання можливого знищення копій, вилучених під час перевірки (*DELTA PEKÁRNY a.s. проти Республіки Чехія*, § 92).

Д. Юридичні компанії

362. Поняття “житло” у статті 8 § 1 Конвенції охоплює не лише житло приватних осіб, але й офіси адвокатів і юридичних компаній (*Buck проти Німеччини*, §§ 31-32; *Niemietz проти Німеччини*, §§ 30-33). Обшуки в адвокатському бюро можуть порушувати професійну таємницю, котра є основою довірчих стосунків між адвокатом і його клієнтом (*André і Інший проти Франції*, § 41). Відповідно, такі заходи мають супроводжуватись “спеціальними процесуальними гарантіями”, а адвокат повинен мати доступ до “ефективного контролю” задля їх оскарження. Це не поширюється на випадок, коли засіб правового захисту не дозволяє скасувати оскаржуваний обшук (*Xavier Da Silveira проти Франції*, §§ 37, 42 і 48).

363. З огляду на наслідки таких заходів, їх ухвалення і втілення мають бути предметом дуже чіткого і точного регулювання (*Petri Sallinen і Інші проти Фінляндії*, § 90; *Wolland проти Норвегії*, § 62). Роль, яку відіграють адвокати у захисті прав людини, є іншою причиною, чому обшуки у належних їм приміщеннях мають бути предметом особливо суворого контролю (*Heino проти Фінляндії*, § 43; *Kolesnichenko проти Росії*, § 31).

364. Такі заходи можуть стосуватись правопорушень, до яких адвокат є безпосередньо причетним, або, навпаки, зовсім його чи її не стосуються. У деяких випадках згаданий обшук планувався для того, аби обійти труднощі, з якими зіткнулись державні органи під час збирання доказів про причетність до скоєння злочину (*André і Інший проти Франції*, § 47), всупереч адвокатській професійній таємниці (*Smirnov проти Росії*, §§ 46 і 49). Важливість адвокатської професійної таємниці завжди підкреслювалась у стосунку до статті 6 Конвенції (права сторони захисту), починаючи зі справи *Niemietz проти Німеччини* (§ 37). Суд також посилається на захист адвокатської репутації (*ibid.*, § 37; *Buck проти Німеччини*, § 45).

365. Конвенція не забороняє накладання на адвокатів певних зобов'язань, котрі можуть стосуватись їхніх стосунків з клієнтами. Це стосується, зокрема, наявності достовірного доказу причетності адвоката до скоєння злочину, або стосовно намагань подолати певні незаконні практики. Суд наголосив, що вкрай важливо забезпечити суворі рамки для таких заходів (*André і Інший проти Франції*, § 42). Щодо прикладів обшуку, проведеного у юридичній компанії відповідно до вимог Конвенції, див. *Jacquier проти Франції* (dec.) і *Wolland проти Норвегії*.

366. Те, що проникнення у житло відбулось у присутності голови спілки адвокатів, є “спеціальною процесуальною гарантією” (*Roemen і Schmit проти Люксембургу*, § 69; *André і Інший проти Франції*, §§ 42-43), але сама присутність голови є недостатньою (*ibid.*, §§ 44-46). Суд встановив порушення на підставі відсутності судової постанови і ефективного наступного судового контролю (*Heino проти Фінляндії*, § 45).

367. Існування постанови про проведення обшуку, у якій наведене відповідне і достатнє мотивування для видання судового запиту, не обов'язково надає гарантії від усіх ризиків зловживання, оскільки потрібно також врахувати її обсяг і повноваження, покладені на інспекторів. Тому Суд встановив порушення у випадках, коли постанови про проведення обшуку мали занадто широкий обсяг і надавали слідчим занадто великі повноваження, і коли не брався до уваги статус особи як адвоката і не було вжито дій для захисту його чи її професійної таємниці (*Kolesnichenko проти Росії*, §§ 32-35; *Iliya Stefanov проти Болгарії*, §§ 39-44; *Smirnov проти Росії*, § 48; *Aleksanyan проти Росії*, § 216).

368. Суд також розглядав питання щодо вилучень і обшуків, котрі, хоч і супроводжувались особливими процесуальними гарантіями, проте були непропорційними щодо переслідуваної законної мети (*Roemen і Schmit проти Люксембургу*, §§ 69-72). Оцінюючи, чи обсяг втручання був пропорційним і, відповідно, “необхідним у демократичному суспільстві”, Суд брав до уваги обсяг документів, котрі мали дослідити державні органи, час, який вони на це витратили, а також ступінь незручностей, які довелось пережити заявнику (*Wolland проти Норвегії*, § 80).

369. Слід зазначити, що за статтею 8 обшук може становити проблему з точки зору поваги до “житла”, “кореспонденції” і “приватного життя” (*Golovan проти України*, § 51 ; *Wolland проти Норвегії*, § 52).

Е. Житло журналістів

370. Обшук у приміщеннях, що належать ЗМІ, з метою отримати інформацію про журналістські джерела, може становити проблему за статтею 8 (і тому має оцінюватись не тільки за статтею 10 Конвенції). Обшуки у адвокатських бюро можуть бути спрямовані на розкриття журналістських джерел (*Roemen і Schmit проти Люксембургу*, §§ 64-72).

371. Суд визнав непропорційними низку обшуків, проведених у професійних і приватних приміщеннях, що належать журналістам, хоча і визнав, що їм було надано певні процесуальні гарантії. Насправді проти журналіста не було висунуто жодних обвинувачень у скоєнні злочинів, а постанова про проведення обшуку була складена у загальних виразах і не містила жодної інформації щодо даного розслідування, приміщень, які мали оглядатись, і предметів, які мали бути вилучені. Тому ці постанови надавали слідчим забагато повноважень, дозволяючи їм копіювати і вилучати великий обсяг даних. Окрім того, журналістам не повідомили про причини обшуків (*Ernst i Інші проти Бельгії*, §§ 115-116).

372. Суд досліджував обшук за місцем розташування юридичної адреси компанії, яка видавала газету, з метою встановити особу автора статті, оприлюдненої у пресі. Суд постановив, що той факт, що журналісти і працівники компанії співпрацювали з поліцією, не робить обшук і наступне вилучення менш втручальним. Уповноважені органи повинні виявляти стриманість у втіленні таких заходів, з огляду на фактичні вимоги справи (*Saint-Paul Luxembourg S.A. проти Люксембургу*, §§ 38 і 44).

Ф. Життєве довкілля

1. Загальний підхід

373. Конвенція не гарантує однозначно право на здорове і спокійне довкілля (*Kyrtatos проти Греції*, § 52), але якщо особа зазнає безпосередніх і серйозних наслідків від шуму або забруднення, то може поставати проблема за статтею 8 (*Hatton i Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 96; *Moreno Gómez проти Іспанії*, § 53). Стаття 8 може застосовуватись незалежно від того, чи забруднення безпосередньо спричинене державою, чи вона відповідає за відсутність належної нормативно-правової бази, котра регулює діяльність даного приватного сектору.

374. Проте, аби становити проблему за статтею 8, екологічне забруднення повинне мати прямі і негайні наслідки для права на повагу до житла (*Hatton i Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 96). Наприклад, посилання на ризик забруднення від майбутньої промислової діяльності сам по собі є недостатнім, аби надати заявникові статус потерпілого (*Asselbourg i Інші проти Люксембургу* (dec.)).

375. Наслідки екологічного забруднення повинні досягнути певного ступеню тяжкості, не обов'язково становлячи серйозну загрозу для здоров'я особи (*López Ostra проти Іспанії*, § 51). Оцінка цього ступеню залежить від обставин справи, таких як інтенсивність і тривалість незручностей (*Udovičić проти Хорватії*, § 139), і їхні фізичні та психічні наслідки (*Fadeyeva проти Росії*, § 69).

376. Відповідно, стаття 8 не поширюється ні на “загальне погіршення довкілля” (*Martínez Martínez i Pino Manzano проти Іспанії*, § 42), ні на шкоду, котра може вважатись незначною, порівняно із екологічними небезпеками, притаманними життю у будь-якому сучасному місті (*Hardy i Maile проти Сполученого Королівства*, § 188).

377. Необхідного ступеню тяжкості не буде досягнуто, якщо пульсуючий шум від вітрових турбін (*Fägerskiöld проти Швеції* (dec.)) або шум від стоматологічного кабінету (*Galev i Інші проти Болгарії* (dec.)) є недостатніми, аби завдати мешканцям серйозної шкоди або перешкодити їм користуватись зручностями свого житла (див. також, стосовно м'ясокомбінату, *Koceniak проти Польщі* (dec.)). З іншого боку, рівень шуму від запуску феєрверків біля сільського житла може досягти необхідного ступеню тяжкості (*Zammit Maempel прот Мальту*, § 38).

378. Сам факт, що діяльність, котра спричиняє стверджувані незручності, є незаконною, ще не є достатнім, аби порушувати проблему з точки зору статті 8. Суд має вирішити, чи незручності

досягли необхідного ступеню тяжкості (*Furlepa проти Польщі* (dec.)). Справа *Dzemyuk проти України* стосувалась кладовища поблизу будинку заявника і водопостачальної станції. Високий рівень бактерій, виявлений у питній воді із криниці заявника, у поєднанні із грубим порушенням правил охорони навколишнього середовища, підтвердили існування екологічних ризиків, зокрема серйозного забруднення води, що досяг достатнього ступеню тяжкості, аби спричинити застосування статті 8. Незаконність розміщення кладовища була встановлена рішеннями різних національних судів, проте уповноважені місцеві органи не виконали остаточне судове рішення, котре наказувало закрити кладовище. Суд постановив, що втручання у право заявника на повагу до його житла та його приватного і сімейного життя не відбувалось “згідно із законом” (§§ 77-84 і 87-92).

379. Суд допускає певну гнучкість у формулюванні, що доводить згубні наслідки забруднення для права на повагу до житла (*Fadeyeva проти Росії*, § 79). Те, що заявник не був спроможний надати офіційний документ від державних органів, котрий засвідчував би небезпеку, не обов'язково робить заяву непринятною (*Tătar проти Румунії*, § 96).

380. Розглядаючи скарги на екологічне забруднення, що має негативні наслідки для права на “житло”, Суд застосовує двостадійний підхід. По-перше, він досліджує щодо суті рішення державних органів, а по-друге, він контролює процес ухвалення рішення (*Hatton і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 99). Порушення може включати свавільне втручання державних органів або неспроможність виконати їхні позитивні зобов'язання. Суд нагадує, що в обох випадках необхідно брати до уваги на забезпечення справедливої рівноваги між конкуруючими інтересами індивіда і громади в цілому (*Moreno Gómez проти Іспанії*, § 55).

381. Ефективна реалізація права на повагу до свого житла вимагає, щоб держава вживала розумних і належних заходів, необхідних для захисту осіб від серйозної шкоди для їхнього довкілля (*Tătar проти Румунії*, § 88). Це передбачає запровадження законодавчої і адміністративної бази задля запобігання такій шкоді. Держава має у цій сфері широку можливість розсуду, тому що Суд не визнає жодного особливого статусу за екологічними правами людини (*Hatton і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], §§ 100 і 122).

382. Держава має забезпечити справедливу рівновагу між задіяними конкуруючими інтересами (*Fadeyeva проти Росії*, § 93; *Hardy і Maile проти Сполученого Королівства*, § 218). У сфері шумового забруднення Суд погодився з аргументом стосовно економічних інтересів у діяльності великих міжнародних аеропортів поблизу житлових кварталів (*Powell і Rayner проти Сполученого Королівства*, § 42), включно з нічними польотами (*Hatton і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 126). Проте Суд вирішив, що така справедлива рівновага не була забезпечена у справі, коли влада не запропонувала ефективного рішення, котре передбачало б виселення мешканців із небезпечного району довкола великого металургійного комбінату або вжиття дій зі зменшення промислового забруднення до прийнятного рівня (*Fadeyeva проти Росії*, § 133).

383. Суд бере до уваги заходи, імплементовані державними органами. Він встановив порушення права на повагу до житла у справі *López Ostra проти Іспанії*, §§ 56-58, у якій влада перешкождала закриттю заводу з переробки небезпечних стічних вод. Інертність місцевої влади щодо постійного шумового забруднення від нічного клубу, коли шум перевищував встановлений рівень, призвела до встановлення порушення у справі *Moreno Gómez проти Іспанії*, § 61. Суд також встановив порушення права на повагу до житла стосовно тривалої нездатності італійської влади забезпечити належне функціонування служби збору, обробки та утилізації відходів у справі *Di Sarno і Інші проти Італії*, § 112).

384. Процес ухвалення рішення обов'язково має передбачати належне розслідування і дослідження, аби оцінити наслідки завдання шкоди довкіллю від оскаржуваної діяльності (*Hatton і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 128). Проте у цитованій справі Суд зазначив, що це не означає, що державні органи можуть ухвалювати рішення тільки тоді, коли

наявні комплексні і вимірювані дані щодо кожного аспекту проблеми, яка має бути вирішена. Розслідування має забезпечити справедливу рівновагу між задіяними конкуруючими інтересами (*ibid.*).

385. Суд наголосив на важливості доступу громадськості до висновків проведених розслідування і досліджень, а також до інформації, котра дозволила б оцінити небезпеку, яка загрожує громадськості (*Giacomelli проти Італії*, § 83). Тому Суд критикував той факт, що людям, які живуть біля видобувного комбінату, котрий використовує ціанід соди, не дозволили брати участь у процесі ухвалення рішення. На відміну від справи *Hutton і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП] (§ 120), місцеві мешканці не мали доступу до висновків дослідження, котре стало підставою для надання комбінату експлуатаційного дозволу, і їм не надали жодної офіційної інформації з цього питання. Положеннями національного права щодо проведення публічного обговорення було знехтувано (*Tătar проти Румунії*, §§ 115-124). Проте у іншій справі Суд зазначив, що громадськість мала доступ до інформації, необхідної для встановлення і оцінки загрози, пов'язаної із діяльністю двох терміналів із зрідження природного газу (*Hardy і Maile проти Сполученого Королівства*, §§ 247-250).

386. Усі особи повинні також бути спроможні звертатись до суду, якщо вважають, що їхні інтереси не були достатньо враховані під час ухвалення рішення (*Tătar проти Румунії*, § 88). Це передбачає, що відповідні державні органи повинні виконати остаточні рішення, що набули законної сили. Суд встановив порушення статті 8 у справі, коли місцеві органи влади не забезпечили виконання остаточного судового рішення закрити кладовище, близькість якого до житла заявника спричинила бактеріологічне забруднення його колодязя (*Dzemyuk проти України*, § 92).

387. Вибір засобів вирішення екологічних проблем залишається дискреційним повноваженням держав, котрі не зобов'язані запроваджувати жодні конкретні заходи, про які просять особи (стосовно, зокрема, захисту їхнього здоров'я від викидів мікрочасток від двигунів автомобілів: *Greenpeace e.V. і Інші проти Німеччини* (dec.)). У цій складній сфері стаття 8 не вимагає від державних органів гарантувати, щоб кожен індивід користувався житлом, що відповідає певним екологічним стандартам (*Grimkovskaya прот Україну*, § 65).

2. Шумові незручності, проблеми з сусідами та інші незручності

388. Якщо такі незручності перевищують звичайні труднощі співмешкання з сусідами (*Apanasewicz проти Польщі*, § 98), вони можуть перешкоджати мирному користуванню житлом, незалежно від того, спричинені вони приватними особами, діловою діяльністю чи державними установами (*Martínez Martínez проти Іспанії*, §§ 42 і 51). Якщо необхідний ступінь тяжкості буде досягнений, державні органи, отримавши належну інформацію про незручності, зобов'язані вжити ефективних заходів для гарантування поваги до права на мирне користування житлом (*Mileva і Інші проти Болгарії*, § 97, порушення через неспроможність запобігти незаконній діяльності комп'ютерного клубу, котрий створював незручності у багатоквартирному будинку). Суд також встановив порушення статті 8 через нічні незручності, створені дискотекою (*Martínez Martínez проти Іспанії*, §§ 47-54 і цитовані посилання) або баром (*Udovičić проти Хорватії*, § 159), або відсутністю ефективної відповіді державних органів на скарги щодо постійних проблем, створених сусідами (*Surugiu проти Румунії*, §§ 67-69). Порушення матиме місце і тоді, коли держава вжила неналежних дій для зменшення надмірного рівня шуму від вуличного руху у житлі (*Deés проти Угорщини*, §§ 21-24). Запровадження системи санкцій, котра вимагає спорудження протишумової стіни, не є достатнім, якщо ця система не запроваджується вчасно і ефективно (*Bor проти Угорщини*, § 27).

389. Суд розглядає практичні наслідки стверджуваних незручностей і ситуацію в цілому (*Zammit Maempel проти Мальти*, § 73, немає порушення). Наприклад, він не встановив

проблем за статтею 8, коли не було зроблено належні технічні вимірювання (*Oluić проти Хорватії*, § 51), або коли заявники не довели, що їм було завдано певну шкоду від цих незручностей (*Borysiewicz проти Польщі*, стосовно кравецької майстерні; *Frankowski проти Польщі* (dec.), стосовно дорожнього руху; *Chiş проти Румунії* (dec.), стосовно роботи бару). Не було порушення і тоді, коли державні органи вжили заходів з обмеження наслідків незручностей, а процес ухвалення рішення був належним (*Flamenbaum і Інші проти Франції*, §§ 141-160; див. також нагадування про застосування загальних принципів у §§ 133-138).

3. Забруднююча і потенційно небезпечна діяльність

390. Небезпека, спричинена навколишньому середовищу, повинна мати прямий вплив на право на повагу до житла та має досягнути мінімального ступеню тяжкості. Одна зі справ стосується серйозного забруднення води (*Dubetska і Інші проти України*, §§ 110 і 113). Необґрунтовані страхи і скарги є недостатніми (*Ivan Atanasov проти Болгарії*, § 78; див. також *Furlepa проти Польщі* (dec.) стосовно діяльності магазину автодеталей і авторемонтної майстерні; *Walkuska проти Польщі* (dec.) стосовно свиноферми). До того ж, заявники можуть бути частково відповідальними за оскаржувану ситуацію (*Martínez Martínez проти Іспанії*, §§ 48-50, немає порушення).

391. Суд, зокрема, встановив порушення статті 8 через недоліки, допущені з вини державних органів, у справі стосовно застосування небезпечних промислових технологій (*Tătar проти Румунії*) і токсичних викидів (*Fadeyeva проти Росії*), а також затоплення будинків, розташованих нижче за течією, через недбалість влади (*Kolyadenko і Інші проти Росії*). У справі *Giacomelli проти Італії*, Суд встановив порушення через відсутність попередньої оцінки наслідків для навколишнього середовища і неспроможність припинити діяльність заводу, що спричиняв токсичні викиди біля житлового кварталу. З іншого боку, Суд не встановив порушення, коли уповноважені державні органи виконали свої зобов'язання захистити і поінформувати мешканців (*Hardy і Maile проти Сполученого Королівства*). Іноді влада має вжити розумних і належних дій, навіть у випадках, коли вона не є безпосередньо відповідальною за забруднення, спричинене фабрикою, якщо цього вимагає захист прав індивідів. Наприклад, відповідно до статті 8, державні органи повинні забезпечити справедливу рівновагу між економічним інтересом місцевої громади, котрий полягає у підтриманні діяльності головного роботодавця – заводу, який викидає у атмосферу небезпечні хімічні речовини, та інтересом мешканців, котрий полягає у захисті їхнього житла (*Băcilă проти Румунії*, §§ 66-72, порушення).

V. Кореспонденція

A. Загальні питання

1. Обсяг поняття “кореспонденція”

392. Право на повагу до “кореспонденції” у розумінні статті 8 § 1 має на меті захистити конфіденційність спілкування у широкому переліку різних ситуацій. Це поняття вочевидь стосується листів приватного і професійного характеру (*Niemietz проти Німеччини*, § 32 *in fine*), навіть тоді, коли відправляч чи отримувач перебуває в ув'язненні (*Silver і Інші проти Сполученого Королівства*, § 84; *Mehmet Nuri Özen і Інші проти Туреччини*, § 41), а також посилок, вилучених митними службами (*X проти Сполученого Королівства*, Рішення Комісії). Воно також поширюється на телефонні розмови між членами сім'ї (*Margareta і Roger Andersson проти Швеції*, § 72), або іншими особами (*Lüdi проти Швейцарії*, §§ 38-39; *Klass і Інші проти Німеччини*, §§ 21 і 41; *Malone проти Сполученого Королівства*, § 64), на телефонні дзвінки з приватних чи комерційних приміщень (*Amann проти Швейцарії* [ВП], § 44; *Halford проти Сполученого Королівства*, §§ 44-46; *Copland проти Сполученого Королівства*, § 41; *Kopp проти Швейцарії*, § 50) і з тюрми (*Petrov проти Болгарії*, § 51), а також на “перехоплення” інформації стосовно таких розмов (дата, тривалість, набрані номери) (*P.G. і J.H. проти Сполученого Королівства*, § 42).

393. Нові технології також підпадають під дію статті 8, зокрема електронні повідомлення (імейли) (*Copland проти Сполученого Королівства*, § 41; *Vărbulescu проти Румунії* [ВП], № 61496/08, § 72, ECHR 2017 (витяги)), використання Інтернету (*Copland проти Сполученого Королівства*, §§ 41-42), і дані, що зберігаються на комп'ютерних серверах (*Wieser і Bicos Beteiligungen GmbH проти Австрії*, § 45), включно з жорсткими дисками (*Petri Sallinen і Інші проти Фінляндії*, § 71) і гнучкими дисками (*Iliya Stefanov проти Болгарії*, § 42).

394. Поширюється вона, звичайно ж, і на давніші різновиди електронних комунікацій, такі як телекси (*Christie проти Сполученого Королівства*, Рішення Комісії), повідомлення на пейджери (*Taylor-Sabori проти Сполученого Королівства*), і приватну радіотрансляцію (*X і Y проти Бельгії*, Рішення Комісії), окрім трансляції на публічних хвилях, котрі є доступними для інших (*B.C. проти Швейцарії*, Рішення Комісії).

Приклади “втручання”

395. Зміст і форма кореспонденції не мають значення у питанні щодо втручання (*A. проти Франції*, §§ 35-37; *Frérot проти Франції*, § 54). Наприклад, розгортання і прочитування згорненого аркуша паперу, на якому адвокат написав записку і передав її своєму клієнту, вважається “втручанням” (*Laurent проти Франції*, § 36). Немає жодного *de minimis* принципу стосовно того, коли починається втручання: достатньо відкрити чужий лист (*Narinen проти Фінляндії*, § 32; *Idalov проти Росії* [ВП], § 197).

396. Усі форми цензури, перехоплення, моніторингу і вилучення, а також інші перешкоди підпадають під дію статті 8. Перешкоджання комусь навіть у тому, щоб розпочати кореспонденцію, становить найдалекосяжнішу форму “втручання” у реалізацію “права на повагу до кореспонденції” (*Golder проти Сполученого Королівства*, § 43).

397. Інші різновиди втручання у право на повагу до кореспонденції можуть включати наступні дії, за які несуть відповідальність органи державної влади:

- Перегляд кореспонденції (*Campbell проти Сполученого Королівства*, § 33), знімання копій (*Foxley проти Сполученого Королівства*, § 30) або знищення певних абзаців (*Pfeifer і Plankl проти Австрії*, § 43);

- перехоплення за допомогою різноманітних засобів і запис особистих чи ділових розмов (*Amann проти Швейцарії* [ВП], § 45), наприклад, за допомогою прослуховування телефонів (*Malone проти Сполученого Королівства*, § 64, і, стосовно замірювання §§ 83-84; див. також *P.G. і J.H. проти Сполученого Королівства*, § 42), навіть якщо воно здійснюється третьою особою (*Lambert проти Франції*, § 21); і
- зберігання перехоплених даних стосовно використання телефону, імейлу і Інтернету (*Copland проти Сполученого Королівства*, § 44).

Те, що такі дані можуть бути отримані у законний спосіб, наприклад, з рахунків за телефон, не є перешкодою для встановлення “втручання”; те, що ця інформація не розкривалась третім особам або використовувалась у дисциплінарному чи іншому провадженні проти відповідної особи, найчастіше не має значення (*Ibid.*, § 43).

Це може стосуватись також:

- пересилання листів третій особі (*Luordo проти Італії*, §§ 72 і 75, стосовно керуючого у справі про банкрутство; *Herczegfalvy проти Австрії*, §§ 87-88, стосовно охоронця психічно хворого ув'язненого);
- копіювання електронних файлів, включно з тими, що належать компаніям (*Bernh Larsen Holding AS і Інші проти Норвегії*, § 106);
- копіювання документів, які містять банківську інформацію, і її наступне зберігання державними органами (*M.N. і Інші проти Сан-Марино*, § 52); і
- заходи таємного стеження (*Kennedy проти Сполученого Королівства*, §§ 122-124; *Roman Zakharov проти Росії* [ВП] і цитовані у ній посилання; *Centrum För Rättvisa проти Швеції**).

398. “Вирішальний внесок” з боку державних органів у здійсненні запису приватною особою становить втручання з боку “органу державної влади” (*A. проти Франції*, § 36; *Van Vondel проти Нідерландів*, § 49; *M.M. проти Нідерландів*, § 39, стосовно здійснення запису приватною особою за попередньою згодою прокурора).

2. Позитивні зобов'язання

399. На цей час Суд визначив кілька позитивних зобов'язань держави у зв'язку із правом на повагу до кореспонденції, наприклад:

- позитивне зобов'язання держави стосовно комунікацій непрофесійного характеру на робочому місці (*Bărbulescu проти Румунії* [ВП], §§ 113 і 115-120).
- зобов'язання запобігти розкриттю у публічній сфері приватних розмов (*Craxi проти Італії (№ 2)*, §§ 68-76);
- зобов'язання надати ув'язненим необхідні знаряддя для листування із Європейським Судом (*Cotleț проти Румунії*, §§ 60-65; *Gagiu проти Румунії*, §§ 91-92);
- зобов'язання виконати рішення Конституційного суду, яким було наказано знищити аудіокасету, що містила запис телефонної розмови між адвокатом і його клієнтом (*Chadimová проти Республіки Чехія*, § 146); і
- зобов'язання забезпечити справедливу рівновагу між правом на повагу до кореспонденції і правом на свободу вираження поглядів (*Benediktsdóttir проти Ісландії* (dec.)).
- зобов'язання забезпечити ефективне і доступне провадження, котре дозволило б заявникам, які займають державні посади, отримати доступ до важливої інформації стосовно їх, навіть якщо справа була засекречена (*Yonchev проти Болгарії*, §§ 49-53).

3. Загальний підхід

400. Ситуація, стосовно якої надійшла скарга, може підпадати під дію статті 8 § 1 як з точки зору поваги до кореспонденції, так і з точки зору інших галузей, захищених статтею 8 (право на повагу до житла, приватне життя і сімейне життя) (*Chadimová проти Республіки Чехія*, § 143 і цитовані у ній посилання).

401. Втручання може бути виправдане тільки тоді, якщо умови, передбачені у другій частині статті 8, виконані. Тож аби не суперечити статті 8, втручання має бути “згідно із законом”, переслідувати одну чи кілька “законних цілей” і бути “необхідним у демократичному суспільстві” для їх досягнення.

402. Поняття “закон” у статті 8 § 2 включає як звичаєве право, так і право “континентальних” країн (*Kruslin проти Франції*, § 29). Якщо Суд вважає, що втручання відбулось “згідно із законом”, то він зазвичай утримуватиметься від перевірки того, чи було виконано інші вимоги статті 8 § 2 (*Messina проти Італії (№ 2)*, § 83; *Enea проти Італії* [ВП], § 144; *Meimanis проти Латвії*, § 66).

403. Суд також надає державам-учасникам можливість розсуду за статтею 8 в регулюванні питань у цій сфері, але ця можливість залишається предметом контролю з боку Суду відповідно до Конвенції (*Szuluk проти Сполученого Королівства*, § 45 і цитовані у ній посилання).

404. Суд наголосив на важливості належних міжнародних документів у цій галузі, включно із Європейськими тюремними правилами (*Nusret Kaya і Інші проти Туреччини*, §§ 26-28 і 55).

В. Кореспонденція ув'язнених осіб⁷

1. Загальні принципи

405. Деякі заходи контролю за кореспонденцією ув'язнених осіб не є самі по собі несумісними з Конвенцією, з огляду на звичайні і розумні вимоги ув'язнення (*Silver і Інші проти Сполученого Королівства*, § 98; *Golder проти Сполученого Королівства*, § 45). Проте такий контроль не має перевищувати того, що вимагає переслідувана законна мета відповідно до статті 8 § 2 Конвенції. Хоча може бути необхідно стежити за контактами осіб, які перебувають під вартою, із зовнішнім світом, включно із телефонним спілкуванням, чинні правила мають надавати ув'язненій особі належний захист від свавільного втручання з боку державних органів (*Doerga проти Нідерландів*, § 53).

406. Розкриття (*Demirtepe проти Франції*, § 26), моніторинг (*Kornakovs проти Латвії*, § 158) і вилучення (*Birznieks проти Латвії*, § 124) кореспонденції ув'язнених осіб з Судом підпадає під дію статті 8. Так само, як і відмова надати ув'язненій особі знаряддя, необхідні для листування з Судом (*Coteletz проти Румунії*, § 65).

407. Оцінюючи дозволений обсяг такого контролю, слід пам'ятати, що можливість писати і отримувати листи для ув'язнених осіб часто є єдиним зв'язком із зовнішнім світом (*Campbell проти Сполученого Королівства*, § 45). Загальний і систематичний моніторинг усієї кореспонденції ув'язнених осіб, без правил щодо імплементації такої практики і без наведення підстав державними органами, становитиме порушення Конвенції (*Petrov проти Болгарії*, § 44).

408. Приклади “втручання” у розумінні статті 8 § 1 включають:

7. Див. також розділ за Статтею 34 (індивідуальні заяви)

- перехоплення листа керівництвом тюрми (*McCallum проти Сполученого Королівства*, § 31) або відмова відправити лист (*William Faulkner проти Сполученого Королівства*, § 11; *Mehmet Nuri Özen і Інші проти Туреччини*, § 42);
- обмеження (*Campbell і Fell проти Сполученого Королівства*, § 110) або знищення листування (*Fazil Ahmet Tamer проти Туреччини*, §§ 52 і 54 стосовно фільтрувальної системи);
- відкривання листа (*Narinen проти Фінляндії*, § 32) – включно із випадком недоліків у функціонуванні тюремної поштової служби (*Demirtepe проти Франції*, § 26) або коли листування просто відкривається перед тим, як бути переданим далі (*Faulkner проти Сполученого Королівства* (dec.)); і;
- зволікання у доставці листів (*Cotleț проти Румунії*, § 34) або відмова переслати електронні листи, надіслані на адресу тюрми для конкретного в'язня (*Helander проти Фінляндії* (dec.), § 48).

Спілкування між двома в'язнями теж підпадає під її дію (*Pfeifer і Plankl проти Австрії*, § 43), як і відмова передати в'язню книгу (*Ospina Vargas проти Італії*, § 44).

409. “Втручання” може також бути спричинене:

- знищенням певних абзаців (*Fazil Ahmet Tamer проти Туреччини*, §§ 10 і 53; *Pfeifer і Plankl проти Австрії*, § 47);
- обмеженням кількості посилок і пакетів, які в'язень може отримувати (*Aliiev проти України*, § 180); і
- записом і зберіганням телефонних розмов в'язня (*Doerga проти Нідерландів*, § 43) або розмов між в'язнем і його родичами протягом побачень (*Wisse проти Франції*, § 29).

Те ж стосується накладення дисциплінарного покарання, котре спричиняє повну заборону надсилати або отримувати листи протягом 28 днів (*McCallum проти Сполученого Королівства*, § 31), як і обмеження щодо використання в'язнями рідної мови під час телефонних розмов (*Nusret Kaya і Інші проти Туреччини*, § 36).

410. Втручання має відповідати вимогам законності, передбаченим у статті 8 § 2. Закон має бути достатньо чітким у формулюванні, аби надати кожному вказівки щодо обставин і умов, за яких органи державної влади уповноважені вдаватися до таких заходів (*Lavents проти Латвії*, § 135). Уряд-відповідач має навести Суду нормативно-правові акти, якими державні органи обґрунтовували стеження за кореспонденцією в'язнів (*Di Giovine проти Італії*, § 25).

411. Вимога законності стосується не лише існування у національному праві нормативно-правової бази, але і якості закону, котрий має бути чітким, передбачуваним щодо наслідків і доступним для зацікавленої особи, котра має бути спроможна передбачити наслідки своїх дій (*Silver і Інші проти Сполученого Королівства*, § 88).

412. Законодавство є несумісним із Конвенцією, якщо воно не регулює або тривалість заходів з нагляду за кореспонденцією в'язнів, або підстави, які можуть його виправдати. Якщо воно не вказує з достатньою чіткістю обсяг і спосіб реалізації дискреційних повноважень, покладених на державні органи у відповідній галузі, або якщо воно надає їм занадто широку можливість розсуду (*Labita проти Італії* [ВП], §§ 176 і 180-184; *Niedbala проти Польщі*, §§ 81-82; *Lavents проти Латвії*, § 136).

413. Наступні заходи, поміж іншими, не відбувались “згідно із законом”:

- цензурування, здійснене з порушенням положень, що однозначно його забороняють (*Idalov проти Росії* [ВП], § 201) або за відсутності положень, які його забороняють (*Demirtepe проти Франції*, § 27), або здійснене державним органом, який, згідно із

чинним законодавством, перевищив свої повноваження (*Labita проти Італії* [ВП], § 182);

- цензурування на підставі неоприлюдненого нормативно-правового акту, недоступного для громадськості (*Poltoratskiy проти України*, §§ 158-160);
- правила моніторингу телефонних дзвінків в'язнів не є достатньо чіткими і детальними, аби надати заявнику належний захист (*Doerga проти Нідерландів*, § 53).

414. Суд також встановив порушення статті 8 стосовно відмови передати лист від одного в'язня іншому, на підставі внутрішньої інструкції, котра не мала обов'язкової сили (*Frérot проти Франції*, § 59).

415. Якщо національне право дозволяє втручання, то воно має передбачати гарантії запобігання зловживанню владою з боку керівництва тюрми. Закон, який лише визначає категорію осіб, чия кореспонденція “може бути цензурована”, і компетентний суд, нічого не кажучи ні про тривалість заходу, ні про причини його застосування, не є достатнім (*Calogero Diana проти Італії*, §§ 32-33).

416. Суд встановлює порушення, якщо національні нормативно-правові положення стосовно моніторингу кореспонденції в'язнів надають державним органам зовелику свободу дій і надають керівництву тюрми повноваження затримувати будь-яке листування, що “не стосується процесу реабілітації в'язня”, внаслідок чого “моніторинг кореспонденції стає автоматичним, незалежним від жодних рішень судових органів і неоскаржуваним” (*Petra проти Румунії*, § 37). Проте, хоча законодавство, яке надає дискреційні повноваження, має вказувати їх обсяг (*Domenichini проти Італії*, § 32), Суд погоджується, що неможливо досягти абсолютної певності у створенні законодавчої бази (*Calogero Diana проти Італії*, § 32).

417. Поправки до оскаржуваного закону не є способом виправлення шкоди, завданої порушенням, котре мало місце до набрання ними чинності (*Enea проти Італії* [ВП], § 147; *Argenti проти Італії*, § 38).

418. Втручання у право в'язня на повагу до його чи її кореспонденції також має бути необхідним у демократичному суспільстві (*Yefimenko проти Росії*, § 142). Така “необхідність” має оцінюватись з огляду на звичайні і розумні вимоги ув'язнення. “Запобігання заворушенням або злочинам” (*Kwiek проти Польщі*, § 47; *Jankauskas проти Литви*, § 21), зокрема, можуть виправдовувати більший обсяг втручання у випадку в'язня, ніж особи, яка перебуває на свободі. Тому у зв'язку з цим, і виключно у зв'язку з цим, законне позбавлення свободи у розумінні статті 5 впливатиме на застосування статті 8 до осіб, позбавлених свободи (*Golder проти Сполученого Королівства*, § 45). У будь-якому випадку, згаданий захід має бути пропорційним у розумінні статті 8 § 2. Обсяг нагляду та існування належних гарантій від зловживань є основоположними критеріями такого оцінювання (*Tsonyo Tsonev проти Болгарії*, § 42).

419. Характер кореспонденції, котра може підпадати під нагляд, також може бути взятий до уваги. Певні різновиди кореспонденції, наприклад, з адвокатом, мають користуватись підвищеним рівнем конфіденційності, особливо коли вона містить скарги на керівництво тюрми (*Yefimenko проти Росії*, § 144). Стосовно обсягу і характеру втручання, моніторинг усієї кореспонденції в'язня, без здійснення жодного розрізнення між різними видами кореспонденції, руйнує баланс між задіяними інтересами (*Petrov проти Болгарії*, § 44). Саме побоювання, що в'язень переховуватиметься від суду або впливатиме на свідків, не може як таке виправдати неприхований наказ постійної перевірки усієї кореспонденції даного в'язня (*Jankauskas проти Литви*, § 22).

420. Перехоплення приватних листів через те, що вони містять “матеріал, навмисно розрахований на те, щоб виявити презирство до керівництва тюрми”, було визнано таким, що

не є “необхідним у демократичному суспільстві” у справі *Silver і Інші проти Сполученого Королівства* (§§ 64, 91 і 99).

421. До того ж, здійснюючи оцінку обмежень кореспонденції і телефонного спілкування, важливо робити розрізнення між неповнолітніми, до яких застосовуються заходи виховного характеру, і в'язнями. У першому випадку можливість розсуду державних органів є вужчою (*D.L. проти Болгарії*, §§ 104-109).

2. Коли втручання у кореспонденцію в'язнів може бути необхідним

422. Починаючи з рішення у справі *Silver і Інші проти Сполученого Королівства* практика Суду визнає, що деякі заходи контролю за кореспонденцією в'язнів є потрібними і тому самі по собі не є несумісними з Конвенцією. Суд, зокрема, постановив, що:

- Моніторинг кореспонденції в'язнів може бути законним з огляду на потребу підтримувати порядок у тюрмі (*Керенклиоğlu проти Туреччини*, § 31; *Silver і Інші проти Сполученого Королівства*, § 101);
- деякі заходи контролю, котрі, на відміну від автоматичного і повсякденного втручання, спрямовані на запобігання заворушенням і злочинам, можуть бути виправдані, наприклад, у випадку кореспонденції з небезпечними особами або стосовно незаконних сюжетів (*Jankauskas проти Литви*, §§ 21-22; *Faulkner проти Сполученого Королівства* (dec.));
- якщо дозволено користуватись телефоном, це може бути предметом законних обмежень, з огляду на звичайні і розумні умови тюремного життя, наприклад, з огляду на потребу спільного користування обладнанням разом з іншими ув'язненими, а також на необхідність запобігати заворушенням і злочинам (*A.B. проти Нідерландів*, § 93; *Coşcodar проти Румунії* (dec.), § 30);
- заборона надсилати лист, написаний не на офіційному формулярі, не становить проблеми, за умови, що такі формуляри завжди доступні (*Faulkner проти Сполученого Королівства* (dec.));
- заборона в'язню-іноземцю надсилати листа родичам мовою, яку не розуміють тюремні органи, не становить проблеми, оскільки заявник не навів переконливого пояснення, чому він відмовився від пропозиції безкоштовного перекладу і йому дозволили надіслати два інші листи (*Chishti проти Португалії* (dec.));
- обмеження кількості передач і посилок може бути виправдане наміром підтримати тюремну безпеку і уникнути логістичних проблем, за умови підтримання рівноваги між задіяними інтересами (*Aliiev проти України*, §§ 181-182);
- нетяжке дисциплінарне покарання у вигляді затримки посилки, надісланої в'язню, за порушення вимоги надсилати кореспонденцію через тюремні органи, не було визнане непропорційним (*Puzinas проти Литви (№ 2)*, § 34; проте порівняйте зі справою *Buglov проти України*, § 137);
- тритижнева затримка із надсиланням нетермінового листа через потребу отримати вказівки від керівництва, теж не була визнана такою, що становить порушення (*Silver і Інші проти Сполученого Королівства*, § 104).

3. Письмова кореспонденція

423. Стаття 8 не гарантує в'язням право обирати знаряддя для письма. Вимога до в'язнів користуватись офіційним тюремним папером для листування не становить втручання у їхнє право на повагу до кореспонденції, за умови, що такий папір завжди доступний (*Cotlet проти Румунії*, § 61).

424. Стаття 8 не вимагає від держав сплачувати вартість поштових відправлень всієї кореспонденції, надісланої в'язнями (*Boyle i Rice проти Сполученого Королівства*, §§ 56-58). Проте це питання має оцінюватись окремо у кожній справі, оскільки може виникати проблема тоді, коли листування ув'язненого серйозно ускладнювалося через брак фінансових ресурсів. Так Суд постановив, що:

- Відмова керівництва тюрми надати заявнику, котрому бракувало коштів для придбання, конверти, марки і папір для письма, необхідні для листування з Європейським Судом, може становити неспроможність з боку держави-відповідача виконати свої позитивні зобов'язання гарантувати ефективно право на повагу до кореспонденції (*Cotleț проти Румунії*, §§ 59 і 65);
- У випадку ув'язненого, якому бракує фінансових ресурсів, який не отримує жодної допомоги і повністю залежить від тюремних органів, ці органи повинні надати йому необхідні знаряддя, зокрема марки, для листування з Європейським Судом (*Gagiu проти Румунії*, §§ 91-92).

425. Втручання у право на кореспонденцію, котре, як виявилось, трапилось випадково внаслідок помилки з боку тюремних органів, яку було однозначно визнано і належно виправлено (наприклад, вжиття керівництвом тюрми заходів, спрямованих на те, щоб подібна помилка більше не повторювалась), не становить проблему за Конвенцією (*Armstrong проти Сполученого Королівства* (dec.); *Tsonyo Tsonnev проти Болгарії*, § 29).

426. Доказування фактичного отримання листа ув'язненим є відповідальністю держави; у випадку незгоди у Суді між заявником і Урядом-відповідачем щодо того, чи лист було дійсно передано, Уряд не може просто навести запис вхідних листів, адресованих даному ув'язненому, не довівши, що згаданий лист був дійсно переданий адресату. (*Messina проти Італії*, § 31).

427. Органи, відповідальні за відсилання вихідних листів і отримання вхідної пошти, повинні повідомляти ув'язненим про будь-які проблеми поштової служби (*Grace проти Сполученого Королівства*, Звіт Комісії, § 97).

4. Телефонні розмови

428. Стаття 8 Конвенції не надає ув'язненим право робити телефонні дзвінки, зокрема якщо можливості листування наявні і належні (*A.B. проти Нідерландів*, § 92; *Ciszewski проти Польщі* (dec.)). Проте, якщо національне право дозволяє ув'язненим говорити по телефону, наприклад, з родичами, під наглядом тюремних органів, обмеження, накладене на їхнє телефонне спілкування, може становити "втручання" у реалізацію їхнього права на повагу до їхньої кореспонденції у розумінні статті 8 § 1 Конвенції (*Nusret Kaya i Інші проти Туреччини*, § 36). На практиці слід врахувати те, що ув'язнені повинні спільно користуватись обмеженою кількістю телефонів, і що керівництво тюрми має запобігати заворушенням і злочинам (*Daniliuc проти Румунії* (dec.); див. також *Davison проти Сполученого Королівства* (dec.), стосовно плати за телефонні дзвінки, зроблені з тюрми).

429. Заборона ув'язненому користуватись тюремним телефоном протягом певного часу, аби дзвонити жінці, з якою він жив протягом чотирьох років і з якою мав дитину, на тій підставі, що вони не були одружені, було визнано порушенням статей 8 і 14 в сукупності (*Petrov проти Болгарії*, § 54).

430. У тюрмах з підвищеним рівнем безпеки зберігання номерів, на які ув'язнений бажав дзвонити, і про цей захід йому було повідомлено, було визнано необхідним з міркувань безпеки і для запобігання скоєнню інших злочинів (ув'язнений мав інші можливості підтримувати спілкування з рідними, такі як листування і побачення) (*Coşcodar проти Румунії* (dec.), § 30).

5. Кореспонденція між ув'язненими і їхніми адвокатами

431. Стаття 8 застосовується без розрізнення до кореспонденції як з адвокатом, котрий вже був уповноважений клієнтом, так і з потенційним адвокатом (*Schönenberger i Durmaz проти Швейцарії*, § 29).

432. Кореспонденція між ув'язненими і їхніми адвокатами є "привілейованою за статтею 8 Конвенції" (*Campbell проти Сполученого Королівства*, § 48; *Piechowicz проти Польщі*, § 239). Вона може бути попереднім кроком до реалізації права на оскарження, наприклад, стосовно поведінки під час позбавлення свободи (*Ekinici i Akalin проти Туреччини*, § 47), а також може мати наслідки для підготовки захисту, інакше кажучи, для реалізації інших захищених Конвенцією прав, закріплених у статті 6 (*Golder проти Сполученого Королівства*, § 45 *in fine*).

433. Суд вважає основоположним дотримання принципу конфіденційності між адвокатом і клієнтом (*Helander проти Фінляндії* (dec.), § 53). Системний моніторинг такої кореспонденції не узгоджується з цим принципом (*Petrov проти Болгарії*, § 43).

434. Проте Суд погоджується, що тюремні органи можуть відкривати лист від адвоката до ув'язненого клієнта, коли мають обґрунтовані підстави вважати, що він містить незаконний додаток, котрий не міг бути виявлений звичайними засобами стеження. Проте, лист має бути лише відкритий, а не прочитаний (*Campbell проти Сполученого Королівства*, § 48; *Erdem проти Німеччини*, § 61). Захист кореспонденції ув'язненого з адвокатом вимагає від держав-учасниць надавати відповідні гарантії, що перешкоджають читанню такого листа, наприклад, відкриття листа у присутності ув'язненого (*Campbell проти Сполученого Королівства*, § 48).

435. Читання листів ув'язненого на адресу адвоката та від нього слід дозволити лише за виняткових обставин, коли у державних органів є обґрунтована підстава вважати, що "привілеєм зловживають", оскільки вміст листа ставить під загрозу безпеку в'язниці або безпеку інших осіб, або має інакший кримінальний характер. Те, що може розглядатися як "розумна причина", залежатиме від усіх обставин, але це передбачає наявність фактів або інформації, яка переконує об'єктивного спостерігача, що привілейованим каналом спілкування зловживають (*Campbell проти Сполученого Королівства*, § 48; *Petrov проти Болгарії*, § 43). Будь-які винятки з цього привілею мають супроводжуватись належними і достатніми гарантіями від зловживання (*Erdem проти Німеччини*, § 65).

436. Запобігання тероризму є винятковою обставиною, яка передбачає здійснення законних цілей захисту "національної безпеки" та запобігання "заворушенням або злочинам" (*Erdem проти Німеччини*, §§ 60 і 66-69). У цитованій справі, з огляду на судовий розгляд, що тривав, терористичну загрозу, вимоги безпеки, задіяні процесуальні гарантії та існування іншого каналу спілкування між підсудним і його адвокатом, Суд не встановив порушення статті 8.

437. Перехоплення листів зі скаргами на умови у тюрмі і певні дії тюремних органів було визнано таким, що не відповідає статті 8 § 2 (*Ekinici i Akalin проти Туреччини*, § 47).

438. Приховування прокурором листа від адвоката, який інформував арештованого про його права, було визнано порушенням статті 8 § 2 (*Schönenberger i Durmaz проти Швейцарії*, §§ 28-29).

439. Стаття 34 Конвенції (див. нижче) може також застосовуватись у випадку обмеження кореспонденції між ув'язненим і адвокатом стосовно подання заяви до Суду і участі у провадженні у ньому (*Shtukaturon проти Росії*, § 140, стосовно, зокрема, заборони телефонних дзвінків і кореспонденції). Отже, кореспонденція між дійсним чи майбутнім заявником і його чи її представником у Суді має бути привілейованою (*Boris Popov проти Росії*, §§ 43 і 112).

440. Суд тим не менш уточнив, що держава зберігає певну можливість розсуду у визначенні засобів кореспонденції, до якої ув'язнені повинні мати доступ. Таким чином, відмова тюремної адміністрації передати ув'язненому електронне повідомлення, надіслане його

адвокатом на адресу електронної пошти в'язниці, є обґрунтованою, якщо існують інші ефективні та достатні засоби кореспонденції (*Helander проти Фінляндії* (dec.), § 54, у якій національне право передбачало, що спілкування між ув'язненими і їхніми адвокатами мало відбуватись шляхом листування, телефонних дзвінків або побачень).

6. Кореспонденція з Судом

441. Кореспонденція ув'язненого з інституціями, заснованими відповідно до Конвенції, підпадає під дію статті 8. Суд встановив, що було втручання у право на повагу до кореспонденції, коли листи, надіслані ув'язненими інституціями, заснованими відповідно до Конвенції, відкривались (*Peers проти Греції*, § 81; *Valašinas проти Литви*, §§ 128-129; *Idalov проти Росії* [ВП], §§ 197-201). Як і в інших справах, таке втручання суперечитиме статті 8, якщо воно не відбувається “згідно із законом”, не переслідує одну із законних цілей, передбачених статтею 8 § 2, і не є “необхідним у демократичному суспільстві” для досягнення цієї мети (*Petra проти Румунії*, § 36).

442. У певній справі, коли лише один з-поміж великої кількості листів був “помилково відкритим” в установі, до якої заявника тільки-но перевели, Суд вирішив, що не було доказів жодного навмисного наміру з боку адміністрації підірвати повагу до кореспонденції заявника з інституціями, заснованими відповідно до Конвенції, так щоб становити втручання у його право на повагу до його кореспонденції у розумінні статті 8 § 1 (*Touroude проти Франції* (dec.); *Sayoud проти Франції* (dec.)).

443. З іншого боку, коли моніторинг кореспонденції є автоматичним, безумовним, незалежним від жодного судового рішення і неоскаржуваним, то він не відбувається “згідно із законом” (*Petra проти Румунії*, § 37; *Kornakovs проти Латвії*, § 159).

444. Спори стосовно кореспонденції між ув'язненими і Судом також можуть становити проблему за статтею 34 Конвенції, коли існує перешкода для “ефективної реалізації” права на індивідуальну заяву (*Shekhov проти Росії*, § 53 і цитовані у ній посилання; *Yefimenko проти Росії*, § 164).

445. Держави-учасниці Конвенції зобов'язались гарантувати, що їхні органи не перешкоджатимуть “у жоден спосіб” ефективній реалізації права на звернення до Суду. Тому вкрай важливо, аби заявники чи потенційні заявники мали можливість вільно спілкуватись з Судом, не зазнаючи відмовляння або знеохочення з боку влади щодо продовження користування передбаченим Конвенцією засобом правового захисту, і не зазнаючи жодного тиску, спрямованого на відкликання або зміну скарг (*Ilaşcu і Інші проти Молдови і Росії* [ВП], § 480; *Cotleț проти Румунії*, § 69). Відмова передати лист від заявника, на підставі якого, в принципі, вирішується питання дотримання шестимісячного правила з точки зору статті 35 § 1 Конвенції, є типовим прикладом перешкоджання ефективній реалізації права на звернення до Суду (*Kornakovs проти Латвії*, § 166). Ситуації, що підпадають під статтю 34 Конвенції, наступні:

- Перехоплення тюремною адміністрацією листів від або до Суду (*Maksym проти Польщі*, §§ 31-33 і цитовані у ній посилання), навіть тих, що просто підтверджують отримання листа (*Yefimenko проти Росії*, § 163);
- Накладення на ув'язненого покарання за надсилання листа до Суду (*Kornakovs проти Латвії*, §§ 168-169);
- Дії, що становлять тиск або залякування (*Ilaşcu і Інші проти Молдови і Росії* [ВП], § 481);

- Відмова тюремної адміністрації надати ксерокопії, необхідні для долучення до формуляру заяви, або невиправдане зволікання з цим (*Igors Dmitrijevs проти Латвії*, §§ 91 і 100; *Gagiu проти Румунії*, §§ 95-96; *Moisejevs проти Латвії*, § 184);
- Загальна відсутність ефективного доступу до документів, потрібних для подання заяви до Суду (*Vasiliy Ivashchenko проти України*, §§ 123 і 125).

446. Слід пам'ятати, що ув'язнені безсумнівно перебувають в уразливому і залежному становищі через те, що замкнені в обмеженому просторі, мають обмежене спілкування з рідними або зовнішнім світом і постійно перебувають під владою керівництва тюрми (*Cotleț проти Румунії*, § 71; *Kornakovs проти Латвії*, § 164). Відповідно, окрім зобов'язання утримуватися від створення перешкод у здійсненні права на подання петиції, державні органи можуть за певних обставин мати зобов'язання надати необхідні засоби для ув'язненого, який знаходиться в стані особливої уразливості та залежності від керівництва тюрми (*Naydyon проти України*, § 64) і не може самостійно отримати документи, котрі вимагає Секретаріат Суду для подання чинної заяви (*Vasiliy Ivashchenko проти України*, §§ 103-107).

447. Відповідно до правила 47 *Регламенту Суду*, формуляр заяви має супроводжуватись належними документами, котрі дозволили б Суду ухвалити рішення. За таких обставин державні органи зобов'язані надавати заявникам, на їх прохання, документи, потрібні їм для того, аби Суд міг здійснити належний і ефективний розгляд заяви (*Naydyon проти України*, § 63 і цитовані у ній посилання). Неспроможність вчасно надати заявнику документи, необхідні для подання заяви до Суду, спричиняє порушення державою зобов'язання за статтею 34 Конвенції (*Iambor проти Румунії (№ 1)*, § 216; на противагу *Ustyantsev проти України*, § 99). Слід однак зазначити, що:

- Як наголосив Суд, не існує автоматичного права отримувати від тюремної адміністрації копії усіх документів (*Chaykovskiy проти України*, §§ 94-97);
- Не усі зволікання із відправленням листів до Суду заслуговують на критику (від 4 до 5 днів: *Yefimenko проти Росії*, §§ 131 і 159; протягом 6 днів: *Shchebetov проти Росії*, § 84), особливо якщо немає умисного наміру стати на перешкоді скарзі заявника до Суду (стосовно трохи довшого строку: *Valašinas проти Литви*, § 134), проте адміністрація несе зобов'язання пересилати кореспонденцію без неналежного зволікання (*Sevastyanov проти Росії*, § 86);
- Твердження заявника про перешкоджання листуванню із Судом має бути достатньо обґрунтованим (*Valašinas проти Литви*, § 136; *Michael Edward Cooke проти Австрії*, § 48) і має досягти мінімального рівня тяжкості, аби бути кваліфікованим як дія чи бездіяльність всупереч статті 34 Конвенції (*Kornakovs проти Латвії*, § 173; *Moisejevs проти Латвії*, § 186);
- Уряд-відповідач має надати Суду розумне пояснення у відповідь на послідовне і вірогідне твердження про перешкоджання праву на петицію (*Klyakhin проти Росії*, §§ 120-121);
- Можливість того, що конверти з Суду можуть бути підроблені, аби передавати у них до тюрми заборонені речовини, є такою незначною, що її можна не брати до уваги (*Peers проти Греції*, § 84).

7. Кореспонденція з журналістами

448. Право на свободу вираження поглядів у контексті кореспонденції захищене статтею 8 Конвенції. В принципі, ув'язнений може надсилати матеріали для публікації (*Silver і Inui проти Сполученого Королівства*, § 99; *Fazil Ahmet Tamer проти Туреччини*, § 53). На практиці, зміст матеріалів є чинником, який слід брати до уваги.

449. Наприклад, постанова, що забороняла особі, якій було обрано запобіжний захід у вигляді арешту, надіслати два листи до журналістів, була визнана такою, що становить втручання. Проте, державні органи зазначили, що в цих листах містились наклепницькі твердження щодо свідків і прокуратури, тоді як кримінальне провадження ще тривало. До того ж, заявник мав можливість порушити ці скарги в суді, і йому не перешкоджали у спілкуванні із зовнішнім світом. Заборона на листування з пресою була визнана Судом такою, що є пропорційною до переслідуваної законної мети, а саме, запобігання скоєнню злочинів (*Jöcks проти Німеччини* (dec.)).

450. У ширшому значенні, у випадку листа, якій не був надісланий пресі, але міг бути опублікований, захист прав працівників тюрми, названих у цьому листі, теж може бути взятий до уваги (*W. проти Сполученого Королівства*, §§ 52-57).

8. Кореспонденція між ув'язненим і лікарем

451. Суд вперше вивчав моніторинг медичної кореспонденції заявника у справі *Szuluk проти Сполученого Королівства*. Справа стосувалась відслідковування тюремним медичним офіцером листування зі спеціалістом, який слідкував за лікуванням заявника у лікарні, стосовно його медичного стану, що становить загрозу для життя. Суд погодився, що ув'язнений, який перебуває у медичному стані, що становить загрозу для життя, може бажати отримати підтвердження з боку незалежного фахівця у тому, що він отримує належне лікування у тюрмі. Беручи до уваги обставини справи, Суд вирішив, що хоча відслідковування медичного листування даного ув'язненого обмежувалось тюремним медичним офіцером, проте не було забезпечено справедливої рівноваги з його правом на повагу до кореспонденції (§§ 49-53).

9. Кореспонденція з близькими родичами та іншими особами

452. Важливо, аби державні органи допомагали ув'язненим підтримувати спілкування з близькими родичами. У зв'язку з цим Суд наголосив на важливості рекомендацій, наведених у Європейських тюремних правилах (*Nusret Kaya і Інші проти Туреччини*, § 55).

453. Певні заходи контролю за спілкуванням ув'язнених із зовнішнім світом можуть бути необхідними (*Coşcodar проти Румунії* (dec.); *Baybaşın проти Нідерландів* (dec.)), у випадку утримання у закладі з максимальним рівнем безпеки).

454. Суд розрізняє кореспонденцію ув'язненого зі злочинцями чи іншими небезпечними особами, і кореспонденцію, що стосується приватного і сімейного життя (*Čiaras проти Литви*, § 25). Проте, перехоплення листів від близького родича ув'язненого, засудженого за тяжкі злочини, може бути необхідним для запобігання злочинності і забезпечення належного проведення судового розгляду, що триває (*Kwiek проти Польщі*, § 48).

455. Ув'язненому, який утримується у закладі з максимальним рівнем безпеки, може бути заборонено листуватись з родичами мовою на власний вибір з особливих міркувань безпеки, таких як запобігання ризику втечі, якщо ув'язнений розмовляє однією або кількома мовами, дозволеними для спілкування з близькими родичами (*Baybaşın проти Нідерландів* (dec.)).

456. Проте Суд не погодився з практикою, коли від ув'язнених, які бажали говорити з родичами по телефону єдиною мовою, яка використовувалась у сім'ї, вимагали за власний кошт пройти попередню процедуру, аби визначити, чи вони дійсно не спроможні спілкуватись офіційною мовою (*Nusret Kaya і Інші проти Туреччини*, §§ 59-60). Суд також вирішив, що суперечить статті 8 вимога до ув'язненого надати за власний кошт детальний переклад офіційною мовою приватних листів, написаних рідною мовою (*Mehmet Nuri Özen і Інші проти Туреччини*, § 60).

457. Лист від ув'язненого до своєї сім'ї (або приватний лист від одного ув'язненого до іншого у справі *Pfeifer і Plankl проти Австрії*, § 47) не може бути перехоплений лише тому, що в ньому

міститься критика або неналежні висловлювання щодо тюремної адміністрації (*Vlasov проти Росії*, § 138), якщо немає погроз застосування насильства (*Silver і Інші проти Сполученого Королівства*, §§ 65 і 103).

10. Кореспонденція між ув'язненим та іншими адресатами

458. Кореспонденція між ув'язненим та іншими адресатами може бути цензурована, наприклад, з омбудсменом (*Niedbala проти Польщі*, § 81) або громадськими організаціями (*Jankauskas проти Литви*, § 19).

С. Кореспонденція адвокатів⁸

459. Кореспонденція між адвокатом і його чи її клієнтом, якою б не був її предмет, захищена за статтею 8 Конвенції, і такий захист посилюється стосовно конфіденційності (*Michaud проти Франції*, §§ 117-119). Це виправдано тим, що адвокатам у демократичному суспільстві належить основоположна роль із захисту сторін у судовому процесі. Зміст перехоплених документів не має значення (*Laurent проти Франції*, § 47). Професійна таємниця є “основою довірчих стосунків між адвокатом і клієнтом” (*ibid.*), і будь-який ризик її порушення може мати наслідки для належного відправлення правосуддя, тобто на права, гарантовані статтею 6 Конвенції (*Niemietz проти Німеччини*, § 37; *Wieser і Bicos Beteiligungen GmbH проти Австрії*, § 65). Непрямо, але неодмінно залежним від принципу професійної таємниці є право кожного на справедливий суд, включно з правом кожного “обвинуваченого у скоєнні злочину” не свідчити проти себе (*Michaud проти Франції*, § 118).

460. Суд, наприклад, дослідив сумісність зі статтею 8 Конвенції неспроможність передати лист від адвоката його клієнту (*Schönenberger і Durmaz проти Швейцарії*) і прослуховування телефонних ліній юридичної компанії (*Kopp проти Швейцарії*).

461. Поняття “кореспонденція” тлумачиться широко. Воно включає також письмові справи адвокатів (*Niemietz проти Німеччини*, §§ 32-33; *Roemen і Schmit проти Люксембургу*, § 65), жорсткі комп'ютерні диски (*Petri Sallinen і Інші проти Фінляндії*, § 71), електронні дані (*Wieser і Bicos Beteiligungen GmbH проти Австрії*, §§ 66-68; *Robathin проти Австрії*, § 39; *Vinci Construction і GTM Génie Civil et Services проти Франції*, § 69: комп'ютерні файли та облікові записи електронної пошти), що належать юридичній компанії, а також складений аркуш паперу, на якому адвокат написав записку і передав її своєму клієнту (*Laurent проти Франції*, § 36).

462. Хоча професійний привілей є дуже важливим для адвокатів, клієнтів і належного відправлення правосуддя, проте він не є недоторканим (*Michaud проти Франції*, §§ 123 і 128-129). У цитованій справі Суд дослідив, чи зобов'язання адвокатів повідомляти про підозрілу діяльність клієнтів, яка може становити незаконне відмивання коштів, якщо такі підозри виникають поза здійсненням функції захисту, становить непропорційне втручання у законний професійний привілей (немає порушення). У справі *Versini-Campinchi і Crasnianski проти Франції* Суд дослідив перехоплення розмов адвоката з клієнтом, телефонна лінія якого прослуховувалась, і таким чином було встановлено скоєння адвокатом правопорушення. Суд постановив, що за певних обставин може бути зроблено виняток з принципу привілейованості стосунків між адвокатом і клієнтом (§§ 79-80).

463. Законодавство, яке вимагає від адвоката повідомляти про підозри, становить “тривале” втручання у право адвоката на повагу до професійного спілкування з клієнтами (*Michaud проти Франції*, § 92). Втручання може також мати місце в контексті провадження проти самих

8. Окрім випадку кореспонденції з ув'язненими, яка розглядалась у попередньому розділі (Кореспонденція ув'язнених осіб).

адвокатів (*Robathin проти Австрії*; *Sérvulo & Associados - Sociedade de Advogados, RL i Інші проти Португалії*).

464. Обшук у адвокатському бюро у рамках кримінального провадження проти третьої особи може, навіть переслідуючи закону мету, непропорційно посягати на професійні привілеї адвоката (*Niemietz проти Німеччини*, § 37).

465. Втручання у “кореспонденцію” адвоката становитиме порушення статті 8, якщо воно не є належно виправданим. Для цього воно має відбуватись “згідно із законом” (*Robathin проти Австрії*, §§ 40-41), переслідувати одну із “законних цілей”, перерахованих у частині 2 статті 8 (*Tamosius проти Сполученого Королівства* (dec.); *Michaud проти Франції*, §§ 99 і 131) і бути “необхідним у демократичному суспільстві” для досягнення цієї мети. Поняття необхідності у розумінні статті 8 передбачає, що у тому є нагальна суспільна потреба і, зокрема, що втручання є пропорційним щодо переслідуваної законної мети (*Ibid.*, § 120). Якщо адвокат або юридична компанія постраждали від втручання, повинні існувати особливі гарантії.

466. Суд наголосив, що оскільки прослуховування телефонів становить серйозне втручання у право на повагу до кореспонденції адвоката, то воно має ґрунтуватись на “законі”, який є особливо точним, особливо враховуючи те, що доступні технології невпинно ускладнюються (*Kopp проти Швейцарії*, §§ 73-75). У цитованій справі Суд встановив порушення статті 8, по-перше, тому що закон не вказував чітко, як слід розрізнати між питаннями, пов’язаними саме з роботою адвоката, і з діяльністю, іншою, ніж юридичного радника, і, по-друге, прослуховування телефонів здійснювалось державними органами без жодного нагляду з боку незалежного суду (див. також стосовно захисту, передбаченого “законном”, *Petri Sallinen i Інші проти Фінляндії*, § 92).

467. Перш за все, законодавство і практика повинні надавати належні і ефективні гарантії від зловживання і сваволі (*Iliya Stefanov проти Болгарії*, § 38). Чинники, котрі Суд бере до уваги, включають те, чи обшук було здійснено за постановою, що була заснована на обґрунтованій підозрі (у випадку, коли обвинуваченого згодом виправдали, див. *Robathin проти Австрії*, § 46). Обсяг постанови має бути розумно обмеженим. Суд наголосив на важливості проведення обшуку в присутності незалежного спостерігача, аби гарантувати, що матеріали, захищені професійною таємницею, не були вилучені (*Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH проти Австрії*, § 57; *Tamosius проти Сполученого Королівства* (dec.); *Robathin проти Австрії*, § 44). До того ж має існувати достатній контроль за законністю і виконанням постанови (*ibid.*, § 51; *Iliya Stefanov проти Болгарії*, § 44; *Wolland проти Норвегії*, §§ 67-73).

468. Вивчаючи обґрунтовані твердження, що точно визначені документи були вилучені, незважаючи на те, що вони не були пов’язані з розслідуванням або були захищені таємницею спілкування між адвокатом і клієнтом, суддя має провести “конкретну перевірку пропорційності” і за потреби видати наказ про їх повернення (*Vinci Construction i GTM Génie Civil et Services проти Франції*, § 79). Наприклад, у справі *Wolland проти Норвегії* (немає порушення), Суд наголосив, що заявнику були доступні електронні документи, доки тривав обшук, а жорсткий диск і ноутбук йому повернули через два дні після проведення первинного обшуку у його приміщенні (§§ 55-80).

469. Недотримання відповідних процесуальних гарантій під час проведення обшуку і вилучення даних спричиняє порушення статті 8 (*Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH проти Австрії*, §§ 66-68; на противагу *Tamosius проти Сполученого Королівства* (dec.)).

470. Напрацьована значна практика стосовно ступеню точності даної постанови: вона має містити достатню інформацію щодо мети обшуку, аби дозволити оцінити, чи слідча команда діяла незаконно чи перевищила свої повноваження. Обшук має провадитись під наглядом достатньо кваліфікованого і незалежного фахівця з права (*Iliya Stefanov проти Болгарії*, § 43), чие завдання полягає у встановленні того, які документи захищені професійною таємницею і не

повинні вилучатись. Повинна існувати практична гарантія проти будь-якого втручання у професійну таємницю і належне відправлення правосуддя (*ibid.*).

471. Суд піддав критиці наступне:

- Постанова про обшук, сформульована виключно у занадто широких визначеннях, що надавало прокуратурі необмежені дискреційні повноваження у визначенні того, які документи “становлять інтерес” для кримінального розслідування (*Aleksanyan проти Росії*, § 216);
- Постанова про обшук заснована на обґрунтованій підозрі, але складена у занадто загальних фразах (*Robathin проти Австрії*, § 52);
- Постанова, що дозволяла поліції вилучити на два повні місяці весь комп’ютер заявника і усі його гнучкі диски, що містили інформацію, захищені професійною таємницею (*Iliya Stefanov проти Болгарії*, §§ 41-42).

472. Те, що захист конфіденційних документів здійснюється суддею, є важливою гарантією (*Tamosius проти Сполученого Королівства* (dec.)). Те ж стосується випадку, коли оскаржуване законодавство захищає саму суть ролі адвоката як захисника і запроваджує бар’єр, який захищає професійну таємницю (*Michaud проти Франції*, §§ 126-129).

473. У багатьох справах питання кореспонденції адвокатів було тісно пов’язане з обшуками у їхніх офісах (посилання містяться у розділі щодо юридичних компаній).

474. Зрештою, таємне стеження за консультацією, яку адвокат надає ув’язненому у відділку поліції, має розглядатись з точки зору принципів, встановлених Судом стосовно перехоплення телефонного спілкування між адвокатом і клієнтом, з огляду на потребу забезпечити підвищений захист цих стосунків, зокрема конфіденційності притаманного їм обміну інформацією (*R.E. проти Сполученого Королівства*, § 131).

Стосовно осіб, яким було пред’явлене обвинувачення і взято поліцією під варту, то контроль за їхньою кореспонденцією із адвокатом сам по собі не є несумісним із Конвенцією. Проте такий контроль дозволений тільки тоді, коли державні органи мають обґрунтовану підставу бути переконаними, що вона містить незаконну інформацію (*Laurent проти Франції*, §§ 44 і 46).

D. Стеження за телекомунікаціями у кримінально-правовому контексті⁹

475. Згадані вимоги статті 8 § 2 у цьому контексті повинні, звичайно ж, бути виконані (*Kruslin проти Франції*, § 26; *Huvig проти Франції*, § 25). Зокрема, так стеження має служити встановленню істини. Оскільки воно є серйозним втручанням у право на повагу до кореспонденції, то воно має ґрунтуватись на “законі”, який є особливо точним (*Huvig проти Франції*, § 32) і має бути частиною законодавчої бази, яка надає достатню правову визначеність (*ibid.*). Ці правила мають бути чіткими і детальними (оскільки доступні технології стають все складнішими), а також як доступними, так і передбачуваними, аби кожен міг передбачити наслідки для себе (*Valenzuela Contreras проти Іспанії*, §§ 59 і 61). Ця вимога достатньо чітких правил стосується як обставин і умов, за яких дозволене і має провадитись стеження. Оскільки втілення заходів таємного стеження за комунікаціями не доступне для контролю з боку зацікавлених осіб або громадськості в цілому, “закон” суперечитиме принципу верховенства права, якщо не буде обмежень для дискреційних повноважень, наданих виконавчій владі або судді. Відповідно, закон має визначати обсяг будь-якого подібного повноваження і спосіб його реалізації з достатньою чіткістю, аби надати особі належний захист від свавільного втручання

9. Див. також розділ на II. С. f. .

(*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 230). Якщо існує ризик сваволі під час його імплементації, закон не буде сумісним з вимогою законності (*Bykov проти Росії* [ВП], §§ 78-79). У такій дражливій сфері, як використання таємного нагляду, компетентний державний орган повинен визначити обґрунтовані причини, що виправдовують такий втручальний захід, при цьому дотримуючись застосованих нормативно-правових актів (*Dragojević проти Хорватії*, §§ 94-98).

476. Суд встановив порушення права на повагу до кореспонденції у наступних справах, наприклад: *Kruslin проти Франції*, § 36; *Huvig проти Франції*, § 35; *Malone проти Сполученого Королівства*, § 79; *Valenzuela Contreras проти Іспанії*, §§ 60-61; *Prado Bugallo проти Іспанії*, § 30; *Matheron проти Франції*, § 43; *Dragojević проти Хорватії*, § 101; *Šantare i Labaznikovs проти Латвії*, § 62.

477. Особа, яка піддалася телефонному прослуховуванню, повинна мати доступ до "ефективного контролю", щоб мати змогу оскаржити відповідні заходи (*Marchiani проти Франції* (dec.)). Відмова особі у праві оскаржувати перехоплення телефонних розмов на тій підставі, що лінія, котра прослуховувалась, належала третій особі, порушує Конвенцію (*Lambert проти Франції*, §§ 38-41).

478. Суд постановив, що законні заходи, вжиті поліцією для отримання номерів, набраних з телефону в квартирі, були необхідними в контексті розслідування підозрюваного злочину (*P.G. i J.H. проти Сполученого Королівства*, §§ 42-51). Він дійшов аналогічного висновку, коли телефонне прослуховування становило одне з головних слідчих заходів для встановлення залучення осіб до обігу наркотиків у великих масштабах, і коли ця міра була піддана "ефективному контролю" (*Coban проти Іспанії* (dec.)).

479. Загалом, Суд визнає важливість телефонного прослуховування у боротьбі зі злочинністю, коли воно відбувається згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві для, *inter alia*, громадської безпеки або запобігання заворушенням чи злочинам. Такі заходи допомагають поліції і судам у запобіганні злочинам і їх покаранні. Проте держава має організувати їх практичне втілення у такий спосіб, аби запобігти будь-якому зловживанню чи сваволі (*Dumitru Popescu проти Румунії (№ 2)*).

480. У контексті кримінального провадження операції телефонного прослуховування, що виконуються за постановою судді та здійснюються під його наглядом, супроводжуються належними та достатніми гарантіями проти зловживання та підлягають наступному розгляду судом, вважаються пропорційними переслідуваній законній меті (*Aalmoes i Inchi проти Нідерландів* (dec.); *Coban проти Іспанії* (dec.)). Суд також встановив, що не було порушення статті 8, коли не існувало вказівок на те, що тлумачення і застосування правових положень, на які посилались державні органи, були свавільними чи явно нерозумними настільки, щоб зробити операції телефонного прослуховування незаконними (*İrfan Güzel проти Туреччини*, § 88).

481. Крім того, держава повинна забезпечити ефективний захист отриманих даних та права осіб, чий приватні переговори були перехоплені правоохоронними органами (*Craxi проти Італії (№ 2)*, §§ 75 і 83, порушення). У справі *Drakšas проти Литви* Суд встановив порушення стосовно передання ЗМІ та відтворення в ефірі приватної розмови, записаної, за згоди державних органів, з телефонної лінії, що належала політику, котрий перебував під слідством, яке провадила прокуратура (§ 60). Проте законне оприлюднення, в контексті конституційного провадження, записів розмов, які були не приватними, а професійними та політичними, не було визнане порушенням статті 8 (*Ibid.*, § 61).

Е. Кореспонденція приватних осіб, фахівців і компаній¹⁰

482. Право на повагу до кореспонденції включає приватну, сімейну і професійну сфери. У справі *Margareta i Roger Andersson проти Швеції* Суд встановив порушення стосовно обмежень, накладених на листування і телефонне спілкування між матір'ю і її дитиною, котра перебувала під опікою соціальних служб, позбавивши їх майже всіх засобів підтримання контактів протягом приблизно півтора року (§§ 95-97).

483. У справі *Copland проти Сполученого Королівства* Суд встановив порушення стосовно спостереження, без жодних правових підстав, за телефонними дзвінками, електронними листами і користуванням Інтернетом державного службовця (§§ 48-49). У справі *Halford проти Сполученого Королівства*, стосовно спостереження за робочим місцем з боку роботодавця, державного органу, Суд встановив порушення, оскільки жоден нормативно-правовий акт не регулював перехоплення дзвінків, зроблених з телефону відповідного державного службовця (§ 51).

484. Комунікації, що виходять з приватного комерційного приміщення, можуть також входити до поняття "кореспонденція" (*Bărbulescu проти Румунії* [ВП], § 74). У цьому конкретному випадку роботодавець звинувачував працівника у використанні Інтернет-сервісу з обміну миттєвими повідомленнями для приватних розмов на робочому комп'ютері. Суд постановив, що інструкції роботодавця не можуть звести до нуля приватне соціальне життя на робочому місці. Право на повагу до приватного життя і до конфіденційності кореспонденції продовжує існувати, навіть якщо воно за потреби може бути обмежене (*Bărbulescu проти Румунії* [ВП], § 80).

485. Держави-учасниці повинні мати "широку можливість розсуду" стосовно законодавчої бази, що регулює умови, за яких роботодавець може регулювати електронне або інше спілкування непрофесійного характеру найманих працівників на робочому місці. Тобто, дискреційне повноваження держав не є необмеженим: державні органи несуть позитивне зобов'язання забезпечити, щоб запровадження роботодавцем заходів моніторингу кореспонденції і комунікацій, незалежно від обсягу і тривалості таких заходів, "супроводжувались належними і достатніми гарантіями від зловживання". Пропорційність і процесуальні гарантії від сваволі є у зв'язку з цим ключовими (*Bărbulescu проти Румунії* [ВП], §§ 119-120).

486. Суд напрацював детальний перелік факторів, за якими слід оцінювати дотримання цього позитивного зобов'язання: (i) чи працівнику було чітко і заздалегідь повідомлено, що роботодавець може контролювати кореспонденцію та інші повідомлення, а також про здійснення таких заходів; (ii) обсяг відслідковування з боку роботодавця і ступінь втручання у приватне життя працівника (трафік і контент); (iii) чи роботодавець навів законні причини для виправдання відслідковування комунікацій і оцінки їх фактичного контенту; (iv) чи є можливість встановлення моніторингової системи, заснованої на менш втручальних методах і заходах; (v) серйозність наслідків моніторингу для працівника, до якого він був застосований, а також спосіб використання результатів моніторингу; і (vi) чи були працівникові забезпечені відповідні гарантії, включаючи, зокрема, попереднє повідомлення про можливість оцінки контенту комунікацій. Нарешті, працівник, чиї комунікації контролюються, повинен мати доступ до "засобу правового захисту в судовому органі, який має юрисдикцію визначити, принаймні щодо суті, як зазначені вище критерії були дотримані та чи були оскаржувані заходи законними" (*Bărbulescu проти Румунії* [ВП], §§ 121-122).

487. Практика Суду також стосується моніторингу кореспонденції в контексті комерційного банкрутства (*Foxley проти Сполученого Королівства*, §§ 30 і 43). У справі *Luordo проти Італії*

¹⁰ Див. також розділ 114.

Суд встановив порушення статті 8 стосовно наслідків надмірно тривалої процедури банкрутства для права банкрута на повагу до його кореспонденції (§ 78). Проте запровадження системи моніторингу кореспонденції банкрута саме по собі не є предметом критики (див. також *Narinen проти Фінляндії*).

488. Питання кореспонденції компаній тісно пов'язане з питанням обшуків у їхніх приміщеннях (відповідні посилання зроблені у розділі Комерційні приміщення). Наприклад, у справі *Bernh Larsen Holding AS і Інші проти Норвегії* Суд не встановив жодних порушень стосовно рішень, що зобов'язували компанію передавати копії всіх даних на комп'ютерному сервері, який вона використовувала спільно з іншими компаніями. Незважаючи на те, що відповідне законодавство не потребує попередньої судової згоди, Суд враховував наявність ефективних та належних гарантій проти зловживань, інтереси компаній та їхніх працівників та громадський інтерес до ефективних податкових перевірок (§§ 172-175). Проте Суд знайшов порушення у справі *DELTA PEKÁRNY a.s. проти Республіки Чехія*, стосовно перевірки комерційних приміщень з метою встановити фактологічні і матеріальні докази незаконної змови з встановлення цін всупереч антимонопольним правилам. Суд послався на відсутність попереднього судового дозволу, відсутність *ex post facto* перевірки необхідності заходів та відсутність правил, що регулюють можливість знищення отриманих даних (§§ 92-93).

Ф. Спеціальне таємне стеження за громадянами/організаціями¹¹

489. У своєму першому рішенні стосовно таємного стеження, *Klass і Інші проти Німеччини*, § 48, Суд постановив, зокрема: “Демократичні суспільства в даний час опинилися під загрозою складних форм шпигунства та тероризму, внаслідок чого держава, діючи в межах своєї юрисдикції, повинна мати можливість для ефективного протидії таким загрозам здійснювати таємне стеження за підривними елементами. Тому Суд погодився, що існування певного законодавства, що надає повноваження з таємного стеження за листуванням, поштою і телекомунікаціями є, за виняткових обставин, необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки і/або для запобігання заворушенням і злочинам.” Проте повноваження з таємного стеження, притаманні як такі поліцейській державі, є неприпустимими за Конвенцією виключно настільки, наскільки це є суворо необхідним для збереження демократичних інститутів (*ibid.*, § 42; *Szabó і Vissy проти Угорщини*, §§ 72-73). В останній справі Суд уточнив поняття “суворої необхідності”. Так захід таємного стеження повинен, загалом, бути суворо необхідним для збереження демократичних інститутів і, зокрема, отримання життєво важливої інформації щодо конкретної операції. Інакше матиме місце “зловживання” з боку державної влади (§ 73).

490. В принципі Суд не визнає *actio popularis*, тобто, щоб мати можливість подати заяву відповідно до статті 34, особа повинна бути здатна довести, що вона чи він “безпосередньо постраждала” від оскаржуваного заходу. Проте, визнаючи особливості заходів таємного стеження та важливість забезпечення ефективного контролю та нагляду за ними, Суд допустив загальні сумніви щодо відповідного законодавчого режиму (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 165). У цитованій справі Суд пояснив умови, за яких заявник може стверджувати, що є “потерпілим” від порушення статті 8, без обов'язку доводити, що заходи таємного стеження дійсно застосовувались до нього. Суд ґрунтував свій підхід на досвіді, який був напрацьований в рішенні у справі *Kennedy проти Сполученого Королівства*, котре визнав найліпше пристосованим до потреби забезпечити, щоб таємність заходів стеження не спричинила те, щоб ці заходи перестали бути практично оскаржуваними і опинились поза наглядом з боку національних судових органів і Суду. Тому заявник може стверджувати, що є потерпілим від порушення Конвенції, якщо він чи вона підпадає під дію законодавства, що дозволяє заходи таємного стеження (тому що він чи вона належить до групи осіб, на яких спрямоване це

11. Див. також розділон II. С. f.

законодавство, чи тому що законодавство безпосередньо стосується кожного) і якщо відсутні засоби правового захисту для оскарження таємного стеження. До того ж, якщо такий засіб існує, заявник все ж може стверджувати, що є потерпілим з огляду на саме існування таємних заходів або законодавства, що їх дозволяє, якщо він чи вона здатні довести, що з огляду на особисте становище він чи вона потенційно зазнає ризику стати об'єктом таких заходів (§§ 171-172). Див.також, стосовно статусу “потерпілого”, *Szabó i Vissy проти Угорщини*, §§ 32-39 і цитовані у ній посилання.

491. Рішення у справі *Roman Zakharov проти Росії* [ВП] містить детальний огляд практики Суду за статтею 8 стосовно “законності” (“якості закону”) і “необхідності” (належність і ефективність гарантій від сваволі і ризику зловживань) системи таємного стеження (§§ 227-303). В цьому рішенні Великої Палати недоліки національної законодавчої бази, що регулює таємне стеження за комунікаціями з мобільних телефонів, спричинили висновок про порушення статті 8 (§§ 302-303).

492. Таємне стеження за особою може бути виправдане за статтею 8, якщо воно відбувається згідно із законом”, переслідує одну чи кілька “законних цілей”, на які посилається частина 2 статті 8, і є “необхідним у демократичному суспільстві” для їх досягнення (*Szabó i Vissy проти Угорщини*, § 54; *Kennedy проти Сполученого Королівства*, § 130).

493. Що стосується першого пункту, це означає, що заходи стеження повинні мати певну основу в національному законодавстві та бути сумісними з верховенством права. Тому закон повинен відповідати вимогам щодо якості: він має бути доступним для зацікавленої особи і передбачуваним щодо наслідків (*Kennedy проти Сполученого Королівства*, § 151). В контексті перехоплення комунікацій, “передбачуваність” не можна тлумачити у той же спосіб, як у багатьох інших галузях. Передбачуваність у особливому контексті таємних заходів стеження не може означати, що особи повинні бути здатні передбачити, коли державні органи можуть перехоплювати їхні комунікації, аби бути спроможними відповідно пристосувати свою поведінку (*Weber i Saravia проти Німеччини*, § 93). Проте, аби запобігти свавільному втручанню, важливо мати чіткі, детальні правила щодо перехоплення телефонних розмов. Закон має бути достатньо чітким, аби надати громадянам належні вказівки щодо обставин і умов, за яких державні органи уповноважені вдаватись до будь-якого з таємних заходів (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 229; *Association for European Integration and Human Rights i Ekimdzhiiev проти Болгарії*, § 75). Окрім того, закон має визначати обсяг дискреційних повноважень, наданих виконавчій владі чи судді, а також спосіб їх реалізації з достатньою чіткістю, аби надати особі належний захист від свавільного втручання (*Roman Zakharov проти Росії*, § 230; *Malone проти Сполученого Королівства*, § 68; *Huvig проти Франції*, § 29; *Weber i Saravia проти Німеччини* (dec.), § 94).

494. Закон стосовно заходів таємного стеження має надавати наступні мінімальні гарантії від зловживання владою: визначення характеру злочинів, котрі можуть бути підставою для постанови про перехоплення і категорії осіб, чиї телефони можуть записані; обмеження тривалості заходу; процедура вивчення, використання і зберігання отриманих даних; запобіжні заходи, які мають бути вжиті під час передання даних іншим сторонам; і обставини, за яких записи можуть чи мають бути стерті чи знищені (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], §§ 231 і 238-301; *Amann проти Швейцарії* [ВП], §§ 56-58). Щодо режиму перехоплення стосовно виключно питань національної безпеки, див. *Centrum För Rättvisa проти Швеції**, нижче.

495. Зрештою, використання таємного стеження має переслідувати законну мету і бути “необхідним у демократичному суспільстві” для її досягнення.

Державні органи мають певну можливість розсуду. Проте, цей розсуд перебуває під європейським контролем як щодо законодавства, так і рішення про його застосування. Суд має переконатись у наявності належних і ефективних гарантій від зловживання (*Klass i Інші проти Німеччини*, § 50). Оцінка цього питання залежить від усіх обставин справи, таких як характер,

обсяг і тривалість можливих заходів, підстави, необхідні для наказу про їх застосування, державні органи, уповноважені наказувати, виконувати і наглядати за ними, а також різновид засобу правового захисту, передбачений національним правом. Процедури контролю за наказом про вжиття таких обмежувальних засобів і їх втіленням повинні бути такими, щоб обмежувати “втручання” тим, що є “необхідним у демократичному суспільстві” (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 232 і цитовані у ній посилання).

496. Нагляд і контроль за заходами таємного стеження може відбуватись у три стадії: коли вперше видано наказ про стеження, коли його виконують і коли воно завершено (*Ibid.*, §§ 233-234 і цитовані у ній посилання). Стосовно перших двох стадій, існуючі процедури як такі повинні надавати належні і рівноцінні гарантії охорони прав особи. Оскільки зловживання потенційно легко припуститись, то в принципі бажано надати судді наглядовий контроль, оскільки судовий контроль надає найліпші гарантії незалежності, безсторонності і належної процедури. Стосовно третьої стадії, після завершення стеження, питання про наступне повідомлення про заходи стеження нерозривно пов'язане із ефективністю засобів правового захисту у суді і, отже, з існуванням ефективних гарантій від зловживання повноваженнями зі стеження. В принципі існує мало можливостей для звернення зацікавленої особи до суду, якщо тільки їй не повідомлять про заходи, вжиті без її відома, і таким чином дадуть їй можливість оскаржити їх законність ретроспективно, або ж якщо будь-яка особа, яка підозрює, що його або її комунікації були чи залишаються перехоплені, може звернутися до судів, які зберігають юрисдикцію, навіть якщо суб'єкту перехоплення не було повідомлено про цей захід (*Ibid.*, §§ 233-234).

497. Слід зазначити, що у випадках, коли законодавство, що дозволяє таємне стеження, оскаржується як таке, законність втручання тісно пов'язана з питанням про те, чи було здійснено перевірку “необхідності” і тому її можна вивчати разом із вимогами “згідно із законом” і “необхідності” (*Kennedy проти Сполученого Королівства*, § 155; *Kvasnica проти Словаччини*, § 84). “Якість закону” в цьому сенсі передбачає, що національне право повинне не тільки бути доступним і передбачуваним у застосуванні, але й має забезпечити застосування заходів таємного стеження тільки тоді, коли це є “необхідним у демократичному суспільстві”, зокрема передбачаючи належні та ефективні гарантії від зловживання (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 236). У цитованих справах не оспорювалось те, що перехоплення комунікацій з мобільних телефонів мало підстави у національному праві і переслідувало законні цілі у розумінні статті 8 § 2, зокрема, захист національної безпеки, запобігання злочинності і захист економічного добробуту країни. Проте, цього не достатньо. Необхідно, окрім доступності національного права, оцінити обсяг і тривалість заходів таємного стеження, процедури, яких потрібно дотримуватись під час зберігання, надання доступу, вивчення, використання, передання і знищення перехоплених даних, процедури з надання дозволу, механізми контролю за втіленням заходів, будь-які механізми повідомлення, а також засоби правового захисту, передбачені національним правом (*Ibid.*, §§ 238-301).

498. *Обсяг застосування заходів таємного стеження*: громадяни повинні отримати належні вказівки щодо обставин, за яких державні органи уповноважені вдаватись до таких заходів. Зокрема, важливо чітко вказати характер злочинів, котрі можуть стати підставою для постанови про перехоплення, а також визначити категорії осіб, чії телефони можуть прослуховуватись (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], §§ 243 and 247). Стосовно характеру злочинів, умова передбачуваності не вимагає від держав наводити вичерпний перелік, з точними назвами, конкретних злочинів, котрі можуть спричинити перехоплення. Проте, потрібно навести достатні деталі щодо характеру таких злочинів (*Kennedy проти Сполученого Королівства*, § 159). Заходи перехоплення щодо особи, котра не підозрюється у скоєнні злочину, але може володіти інформацією про такий злочин, можуть бути виправдані за статтею 8 Конвенції (*Greuter проти Нідерландів* (dec.), стосовно здійснених суддею наказів про прослуховування телефону і нагляду за ним, про що заявнику було повідомлено). Проте категорії осіб, чії

телефони можуть прослуховуватись, не є достатньо чітко визначеними, якщо вони поширюються не лише на підозрюваних і обвинувачених, але і на “будь-яку іншу особу, причетну до скоєння злочину”, без жодних пояснень щодо тлумачення цього вислову (*lordachi i Інші проти Молдови*, § 44, у якій заявники стверджували, що вони зазнавали серйозного ризику стосовно того, що їхні телефони прослуховуються, оскільки вони були членами громадської організації, що займається представництвом заявників у Суді; див. також *Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 245; *Szabó i Vissy проти Угорщини*, §§ 67 і 73). У справі *Amann проти Швейцарії* [ВП], стосовно досьє, відкритого і збереженого державними органами після перехоплення телефонної розмови, Суд встановив порушення через те, поміж іншим, що відповідне законодавство не регулювало детально випадок осіб, за якими стежили “випадково” (§ 61).

499. *Тривалість стеження*: питання про загальну тривалість заходів перехоплення може бути залишене на розсуд органів, відповідальних за постановлення і поновлення постанов про перехоплення, за умови існування належних гарантій, таких як чітке зазначення у національному праві строку, після якого постанова про перехоплення втрачає чинність, умови, за яких ця постанова може бути продовжена, і обставини, за яких вона може бути відкликана (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 250; *Kennedy проти Сполученого Королівства*, § 161). У справі *lordachi i Інші проти Молдови* національне законодавство було піддане критиці, тому що не передбачало чіткого часового обмеження для надання дозволу на здійснення заходу стеження (§ 45).

500. *Процедури, яких потрібно дотримуватись під час зберігання, доступу, вивчення, використання, повідомлення і знищення перехоплених даних* (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], §§ 253-256). Автоматичне зберігання протягом шести місяців явно неналежних даних не може вважатись виправданим за статтею 8 (*ibid.*, § 255). Справа *Liberty i Інші проти Сполученого Королівства* стосувалась перехоплення міністерством оборони, на підставі судової постанови, зовнішніх комунікацій організацій, які займались захистом громадянських свобод. Суд встановив порушення, постановивши, зокрема, що громадськість не мала жодного доступу до процедури, якої потрібно дотримуватись під час відбору для дослідження, поширення, зберігання і знищення перехопленої інформації (§ 69).

501. *Процедури з надання дозволу*: оцінюючи, чи процедури з надання дозволу здатні гарантувати, щоб таємне стеження не встановлювалось випадково, незаконно чи без належного і необхідного розгляду, слід взяти до уваги низку факторів, зокрема, орган, уповноважений дозволяти стеження, обсяг здійснюваного ним нагляду і зміст дозволу на перехоплення (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], §§ 257-267; див. також *Szabó i Vissy проти Угорщини*, §§ 73 і 75-77, стосовно заходів стеження, на котрі мав бути наданий попередній судовий дозвіл міністерства юстиції, а також питання невідкладних заходів, §§ 80-81). Якщо правова система дозволяє службам безпеки і поліції безпосередньо перехоплювати комунікації будь-якої особи, не вимагаючи від них пред'являти провайдером комунікаційних послуг, або будь-кому іншому, дозвіл на перехоплення, тоді потреба гарантій від зловживання і сваволі є особливо нагальною (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 270).

502. *Нагляд за здійсненням заходів таємного стеження*: зобов'язання, покладене на органи, що здійснюють перехоплення, зберігати записи про його здійснення, є особливо важливим для забезпечення того, щоб наглядовий орган мав дієвий доступ до деталей вжитих дій зі стеження (*Kennedy проти Сполученого Королівства*, § 165; *Roman Zakharov проти Росії* [ВП], §§ 275-285). Хоча в принципі бажано надати наглядовий контроль судді, проте нагляд з боку несудових органів може виявитись сумісним із Конвенцією, за умови, що наглядовий орган є незалежним від органів, які провадять стеження, і наділений достатніми повноваженнями і компетенціями для здійснення ефективного і тривалого нагляду (*ibid.*, § 272; *Klass i Інші проти Німеччини*, § 56). Повноваження наглядового органу стосовно будь-яких виявлених порушень є також важливим аспектом для оцінки ефективності його нагляду (*ibid.*, § 53, у якій орган, що

здійснював перехоплення, був примушений припинити перехоплення негайно, якби т.зв. комісія G10 (яка здійснює нагляд за органами безпеки) визнала його незаконним чи непотрібним; *Kennedy проти Сполученого Королівства*, § 168, у якій усі перехоплені матеріали мали бути знищені одразу ж, як тільки Комісар з перехоплення комунікацій вирішив, що перехоплення було незаконним; *Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 282).

503. *Повідомлення про перехоплення комунікацій і наявні засоби правового захисту (Roman Zakharov проти Росії* [ВП], §§ 286-301). Таємний характер заходів стеження порушує питання про повідомлення зацікавленої особи, аби вона могла оскаржити їхню законність. Хоча те, що особам, до яких застосовувалось таємне стеження, пізніше, після завершення стеження, не було про це повідомлено, не може саме по собі становити порушення, проте, тим не менш, бажано повідомити їх після завершення заходів “як тільки таке повідомлення може бути здійснене без створення загрози для мети, яку переслідувало дане обмеження (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], §§ 287-290; *Cevat Özel проти Туреччини*, §§ 34-37). Питання, чи необхідно повідомити особі про те, що він чи вона були об’єктами заходів перехоплення, нерозривно пов’язане з ефективністю внутрішніх засобів правового захисту (*Roman Zakharov проти Росії* [ВП], § 286).

504. Справа *Centrum För Rättvisa проти Швеції** стосувалась саме здійснення режиму масового перехоплення, що стосувалось виключно питань національної безпеки. Хоча держави мають широку можливість розсуду, вирішуючи, який різновид режиму перехоплення є необхідним для захисту національної безпеки, проте дискреційні повноваження, надані їй у здійсненні режиму перехоплення є неодмінно вужчими (§§ 179-181). Суд оцінив оскаржуване втручання з точки зору наступних критеріїв: доступність національного законодавства, обсяг і тривалість розвідувальних заходів, дозвіл на проведення заходів, процедури зберігання, доступу, вивчення, використання, передання і знищення перехоплених даних, заходи контролю за реалізацією стеження, будь-які механізми повідомлення і засоби правового захисту, передбачені національним законодавством (§§ 111-114 і далі).

505. Стосовно таємних антитерористичних операцій Суд погодився, що застосування державами передових технологій, включно з масовим стеженням за комунікаціями, з метою запобігти можливим інцидентам, є природнім наслідком форм, яких набирає сучасний тероризм. Тим не менше, законодавство, що регулює такі операції, має передбачати необхідні гарантії від зловживання стосовно видання наказу і самого проведення заходів стеження, а також будь-які потенційні можливості відшкодування (*Szabó i Vissy проти Угорщини*, §§ 64, 68 і 78-81). Хоча Суд погоджується, що можуть існувати випадки крайньої необхідності, за яких вимога попереднього отримання судового дозволу породжуватиме ризик марнування цінного часу, у таких випадках будь-які заходи, на які була надано попередній дозвіл несудовим органом, повинні бути предметом судового контролю *ex post facto* (§ 81).

506. Справа *Kennedy проти Сполученого Королівства* стосувалась колишнього ув’язненого, який провадив кампанію проти судових помилок і стверджував, що є потерпілим від заходів стеження. Суд зазначив, що повноваження віддавати накази про таємне стеження за громадянами є неприйнятним за статтею 8, якщо немає належних і ефективних гарантій від зловживань.

507. У справі *Association for European Integration and Human Rights i Ekimdzhiiev проти Болгарії*, неприбуткова організація і адвокат, який представляв заявників у Європейському Суді, стверджували, що вони могли бути об’єктами заходів стеження у будь-який час і без жодного попередження. Суд зауважив, що відповідне національне законодавство не надавало достатніх гарантій від ризику зловживання, притаманному будь-якій системі таємного стеження, і що тому втручання у права заявників за статтею 8 не відбувалось “згідно із законом”.

508. Справа *Association “21 December 1989” i Інші проти Румунії* стосувалась громадської організації, яка захищала інтереси учасників і жертв антиурядових демонстрацій. Суд

встановив порушення статті 8 (§§ 171-175; на противагу *Kennedy проти Сполученого Королівства*, § 169, немає порушення).

Перелік цитованих справ

Цитована у даному довіднику практика Суду стосується ухвалених ним рішень щодо суті і щодо прийнятності, а також рішень і звітів Європейської комісії з прав людини («Комісія»).

Цитовані посилання, за відсутності особливих позначок після назви справи, стосуються рішень щодо суті, постановлених палатою Суду. Позначка «(déc.)» стосується рішення Суду щодо прийнятності, а позначка «[ВП]» вказує, що справу розглядала Велика Палата.

«Неостаточні» на момент даного оновлення рішення палати, у розумінні статті 44 Конвенції, позначені у переліку зірочкою (*). Стаття 44 § 2 Конвенції каже наступне: «Рішення Палати стає остаточним: а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати не було заявлено; або с) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». Якщо колегія Великої Палати задовольняє клопотання про передання справи, рішення палати стає неостаточним і тому не має жодних правових наслідків; згодом Велика Палата постановить остаточне рішення.

У електронній версії довідника гіпер-посилання цитованих справ відсилають до бази даних HUDOC (<<http://hudoc.echr.coe.int>>), котра надає доступ до практики Суду (рішень і постанов Великої Палати, палат і комітетів, комунікованих справ, дорадчих думок і витягів із юридичних документів у Інформаційних повідомленнях з практики Суду), Комісії (рішення і звіти), а також до резолюцій Комітету Міністрів. Деякі рішення Комісії не розміщені у базі даних HUDOC і доступні лише у друкованому вигляді у відповідних томах Щорічника Європейської конвенції з прав людини.

Суд постановляє свої рішення і постанови двома офіційними мовами - французькою і/або англійською. База даних HUDOC надає, окрім того, доступ до перекладів більш ніж тридцятьма неофіційними мовами деяких основних справ Суду. Вона містить також посилання на деякі збірки юриспруденції, розміщені в Інтернеті третіми особами.

—А—

A проти Хорватії, № 55164/08, 14 жовтня 2010
A. проти Франції, 23 листопада 1993, série A № 277-B
A, B і C проти Латвії, № 30808/11, 31 березня 2016
A, B і C проти Ірландії [ВП], № 25579/05, CEDH 2010
A.B. проти Нідерландів, № 37328/97, 29 січня 2002
A.B. і Інші проти Франції, № 11593/12, 12 липня 2016
A.D. і O.D. проти Сполученого Королівства, № 28680/06, 16 березня 2010
A.D.T. проти Сполученого Королівства, № 35765/97, CEDH 2000-IX
A.H. Khan проти Сполученого Королівства, № 6222/10, 20 грудня 2011
A.K. проти Латвії, № 33011/08, 24 червня 2014
A.K. і L. проти Хорватії, № 37956/11, 8 січня 2013
A.M. і Інші проти Франції, № 24587/12, 12 липня 2016
A.M.M. проти Румунії, № 2151/10, 14 лютого 2012
A.-M.V. проти Фінляндії, № 53251/13, 23 березня 2017
A.N. проти Литви, № 17280/08, 31 травня 2016
A.S. проти Швейцарії, № 39350/13, 30 червня 2015
Aalmoes і Інші проти Нідерландів (déc.), № 16269/02, 25 листопада 2004
Abdulaziz, Cabales і Balkandali проти Сполученого Королівства, 28 травня 1985, série A № 94

- Aboufadda проти Франції* (déc.), № 28457/10, 4 листопада 2014
Astanne і Інші проти Бельгії, № 10435/83, рішення Комісії від 10 грудня 1984, *Décisions et rapports* (DR) 40
Ageyevu проти Росії, № 7075/10, 18 квітня 2013
Agraw проти Швейцарії, № 3295/06, 29 липня 2010
Ahmut проти Нідерландів, 28 листопада 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-VI
Ahrens проти Німеччини, № 45071/09, 22 березня 2012
Airey проти Ірландії, 9 жовтня 1979, *série A* № 32
Ajayi і Інші проти Сполученого Королівства (déc.), № 27663/95, 22 червня 1999
Akdivar і Інші проти Туреччини, 16 вересня 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-IV
Akinnibosun проти Італії, № 9056/14, 16 липня 2015
Aksu проти Туреччини [ВП], №№ 4149/04 і 41029/04, CEDH 2012
Al-Nashif проти Бельгії, № 50963/99, 20 червня 2002
Aldeguer Tomás проти Іспанії, № 35214/09, 14 червня 2016
Aliiev проти України, № 41220/98, 29 квітня 2003
Alkaya проти Туреччини, № 42811/06, 9 жовтня 2012
Alves da Silva проти Португалії, № 41665/07, 20 жовтня 2009
Amann проти Швейцарії [ВП], № 27798/95, CEDH 2000-II
Anayo проти Німеччини, № 20578/07, 21 грудня 2010
André і Інші проти Франції, № 18603/03, 24 липня 2008.
Andreou Papi проти Туреччини, № 16094/90, 22 вересня 2009
Andrey Medvedev проти Росії, № 75737/13, 13 вересня 2016
Anghel проти Італії, № 5968/09, 25 червня 2013
Animal Defenders International проти Сполученого Королівства [ВП], № 48876/08, CEDH 2013
(витяги)
Aranasewicz проти Польщі, № 6854/07, 3 травня 2011
Argenti проти Італії, № 56317/00, 10 листопада 2005
Armstrong проти Сполученого Королівства (déc.), № 48521/99, 25 вересня 2001
Asselbourg і Інші проти Люксембургу (déc.), № 29121/95, CEDH 1999-VI
Association "21 décembre 1989" і Інші проти Румунії, №№ 33810/07 і 18817/08, 24 травня 2011
Association pour l'intégration européenne et les droits de l'homme і Ekimdjiiev проти Болгарії,
№ 62540/00, 28 червня 2007
August проти Сполученого Королівства (déc.), № 36505/02, 21 січня 2003
Avilkina і Інші проти Росії, № 1585/09, 6 червня 2013
Axel Springer AG проти Німеччини [ВП], № 39954/08, 7 лютого 2012

—В—

- В. проти Франції*, 25 березня 1992, *série A* № 232-C
В.В. проти Франції, № 5335/06, 17 грудня 2009
В. проти Молдови, № 61382/09, 16 липня 2013
В. проти Сполученого Королівства (№ 2), № 1285/03, 19 лютого 2013
В. проти Сполученого Королівства, 8 липня 1987, *série A* № 121
В.А.С. проти Греції, № 11981/15, 13 жовтня 2016
В.В. і F.В. проти Німеччини, №№ 18734/09 і 9424/11, 14 березня 2013
В.С. проти Швейцарії, № 21353/93, рішення Комісії від 27 лютого 1995
Babylonová проти Словаччини, № 69146/01, CEDH 2006-VIII
Băcilă проти Румунії, № 19234/04, 30 березня 2010
Vagdonavicius і Інші проти Росії, № 19841/06, 11 жовтня 2016
Vagiyeva проти України, № 41085/05, 28 квітня 2016
Vah проти Сполученого Королівства, № 56328/07, CEDH 2011
Vaubaşın проти Нідерландів (déc.), № 13600/02, 6 жовтня 2005

Baytüre i Інші проти Туреччини (déc.), № 3270/09, 12 березня 2013
Beard проти Сполученого Королівства [ВП], № 24882/94, 18 січня 2001
Beck i Інші проти Сполученого Королівства, №№ 48535/99 і 2 інші, 22 жовтня 2002
Benhebba проти Франції, № 53441/99, 10 липня 2003
Benediktsdóttir проти Ісландії (déc.), № 38079/06, 16 червня 2009
Venes проти Австрії, № 18643/91, рішення Комісії від 6 січня 1992, DR 72
Bensaid проти Сполученого Королівства, № 44599/98, CEDH 2001-I
Berger-Krall i Інші проти Словенії, № 14717/04, 12 червня 2014
Berisha проти Швейцарії, № 948/12, 30 липня 2013
Bernh Larsen Holding AS i Інші проти Норвегії, № 24117/08, 14 березня 2013
Berrehab проти Нідерландів, 21 червня 1988, série A № 138
Bevacqua i S. проти Болгарії, № 71127/01, 12 червня 2008
Bianchi проти Швейцарії, № 7548/04, 22 червня 2006
Biao проти Данії [ВП], № 38590/10, CEDH 2016
Bigaeva проти Греції, № 26713/05, 28 травня 2009
Biržietis проти Литви, № 49304/09, 14 червня 2016
Birznieks проти Латвії, № 65025/01, 31 травня 2011
Bjedov проти Хорватії, № 42150/09, 29 травня 2012
Blaga проти Румунії, № 54443/10, 1 липня 2014
Boffa i Інші проти Сан-Марино, № 26536/95, рішення Комісії від 15 січня 1998, DR 27
Bohlen проти Німеччини, № 53495/09, 19 лютого 2015
Bondavalli проти Італії, № 35532/12, 17 листопада 2015
Bor проти Угорщини, № 50474/08, 18 червня 2013
Boris Попов проти Росії, № 23284/04, 28 жовтня 2010
Borysiewicz проти Польщі, № 71146/01, 1 липня 2008
Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi проти Ірландії [ВП], № 45036/98, 30 червня 2005
Botta проти Італії, 24 лютого 1998, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-I
Boughanemi проти Франції, 24 квітня 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-II
Boujlifa проти Франції, 21 жовтня 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-VI
Boyle проти Сполученого Королівства, 28 лютого 1994, série A № 282-B
Boyle i Rice проти Сполученого Королівства, 27 квітня 1988, série A № 131
Brândușe проти Румунії, № 6586/03, 7 квітня 2009
Brecknell проти Румунії, № 32457/04, 27 листопада 2007
Bremner проти Туреччини, № 37428/06, 13 жовтня 2015
Brežec проти Хорватії, № 7177/10, 18 липня 2013
Brito Ferrinho Vexiga Villa-Nova проти Португалії, № 69436/10, 1 грудня 2015
Brüggetmann i Scheuten проти Німеччини, № 6959/75, рішення Комісії від 19 травня 1976, DR 5
Buck проти Німеччини, № 41604/98, 28 квітня 2005
Buckland проти Сполученого Королівства, № 40060/08, 18 вересня 2012
Buckleley проти Сполученого Королівства, 25 вересня 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-IV
Buglov проти України, № 28825/02, 10 липня 2014
Burghartz проти Швейцарії, 22 лютого 1994, série A № 280-B
Buscemi проти Італії, № 29569/95, CEDH 1999-VI
Butt проти Норвегії, № 47017/09, 4 грудня 2012
Vukov проти Росії [ВП], № 4378/02, 10 березня 2009

—C—

C. проти Бельгії, 7 серпня 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-III
C.A.S. i C.S. проти Румунії, № 26692/05, 20 березня 2012
C.C. проти Іспанії, № 1425/06, 6 жовтня 2009

Čălin i Inși проти Румунії, №№ 25057/11 і 2 інших, 19 липня 2016
Calogero Diana проти Італії, 15 листопада 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-V
Samenzind проти Швейцарії, 16 грудня 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-VIII
Camp i Bourimi проти Нідерландів, № 28369/95, CEDH 2000-X
Campbell проти Сполученого Королівства, 25 березня 1992, série A № 233
Canonne проти Франції (déc.), № 22037/13, 2 червня 2015
Carlson проти Швейцарії, № 49492/06, 6 листопада 2008
Cevat Özel проти Туреччини, № 19602/06, 7 червня 2016
Chadimová проти Республіки Чехія, № 50073/99, 18 квітня 2006
Charin i Charpentier проти Франції, № 40183/07, 9 червня 2016
Чарпан проти Сполученого Королівства [ВП], № 27238/95, CEDH 2001-I
Chappell проти Сполученого Королівства, 30 березня 1989, série A № 152-A
Chauvy i Inși проти Франції, № 64915/01, CEDH 2004-VI
Chaikovskiy проти України, № 2295/06, 15 жовтня 2009
Chbihi Loudoudi i Inși проти Бельгії, № 52265/10, 16 грудня 2014
Chelu проти Румунії, № 40274/04, 12 січня 2010
Chiragov i Inși проти Вірменії [ВП], № 13216/05, CEDH 2015
Chiş проти Румунії (déc.), № 55396/07, 9 вересня 2014
Chishti проти Португалії (déc.), № 57248/00, 2 жовтня 2003
Christie проти Сполученого Королівства, № 21482/93, рішення Комісії від 27 червня 1994, DR 78-B
Chtoukatourov проти Росії, № 44009/05, CEDH 2008
Christine Goodwin проти Сполученого Королівства [ВП], № 28957/95, CEDH 2002-VI
Chukayev проти Росії, № 36814/06, 5 листопада 2015
Chypre проти Туреччини [ВП], № 25781/94, 10 травня 2001
Čiaras проти Литви, № 4902/02, 16 листопада 2006
Cincimino проти Італії, № 68884/13, 28 квітня 2016
Ciszewski проти Польщі (déc.), № 38668/97, 13 липня 2004
Ciubotaru проти Молдови, № 27138/04, 27 квітня 2010
Coban проти Іспанії (déc.), № 17060/02, 25 вересня 2006
Codarcea проти Румунії, № 31675/04, 2 червня 2009
Codona проти Сполученого Королівства (déc.), № 485/05, 7 лютого 2006
Connors проти Сполученого Королівства, № 66746/01, 27 травня 2004
Copland проти Сполученого Королівства, № 62617/00, CEDH 2007-I
Coşcodar проти Румунії (déc.), № 36020/06, 9 березня 2010
Ćosić проти Хорватії, № 28261/06, 15 січня 2009
Cossey проти Сполученого Королівства, 27 вересня 1990, série A № 184
Costa i Pavan проти Італії, № 54270/10, 28 серпня 2012
Costello-Roberts проти Сполученого Королівства, 25 березня 1993, série A № 247-C
Coster проти Сполученого Королівства [ВП], № 24876/94, 18 січня 2001
Coteleş проти Румунії, № 38565/97, 3 червня 2003
Couderc i Hachette Filiracchi Associés проти Франції [ВП], № 40454/07, CEDH 2015 (витяги)
Courten проти Сполученого Королівства (déc.), № 4479/06, 4 листопада 2008
Craxi проти Італії (№ 2), № 25337/94, 17 липня 2003
Crémieux проти Франції, 25 лютого 1993, série A № 256-B
Cronin проти Румунії (déc.), № 15848/03, 6 червня 2004
Csoma проти Румунії, № 8759/05, 15 січня 2013
Cvijetić проти Хорватії, № 71549/01, 26 лютого 2004

—D—

D. i Inși проти Бельгії (déc.), № 29176/13, 8 липня 2014

D.L. проти Болгарії, № 7472/14, 19 травня 2016
Dadouch проти Мальти, № 38816/07, 20 липня 2010
Daniliuc проти Румунії (déc.), № 7262/06, 2 жовтня 2012
Davison проти Сполученого Королівства (déc.), № 52990/08, 2 березня 2010
De Souza Ribeiro проти Франції [ВП], № 22689/07, CEDH 2012
Deés проти Угорщини, № 2345/06, 9 листопада 2010
DELTA PEKÁRNŮ a.s. проти Республіки Чехія, № 97/11, 2 жовтня 2014
Demades проти Туреччини, № 16219/90, 31 липня 2003
Demirtepe проти Франції, № 34821/97, CEDH 1999-IX (витяги)
Demopoulos і Інші проти Туреччини (déc.) [ВП], №^s 46113/99 і 7 інших, CEDH 2010
Diamante і Pelliccioni проти Сан-Маріно, № 32250/08, 27 вересня 2011
Di Giovine проти Італії, № 39920/98, 26 липня 2001
Di Sarno і Інші проти Італії, № 30765/08, 10 січня 2012
Di Trizio проти Швейцарії, № 7186/09, 2 лютого 2016
Dickson проти Сполученого Королівства [ВП], № 44362/04, CEDH 2007-V
Doerga проти Нідерландів, № 50210/99, 27 квітня 2004
Doğan і Інші проти Туреччини [ВП], № 62649/10, 26 квітня 2016
Domenichini проти Італії, 15 листопада 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-V
Đorđević проти Хорватії, № 41526/10, CEDH 2012
Dragojević проти Хорватії, № 68955/11, 15 січня 2015
Drakšas проти Литви, № 36662/04, 31 липня 2012
Draon проти Франції (справедлива сатисфакція – викреслення з переліку) [ВП], № 1513/03, CEDH 2006-IX
Dubetska і Інші проти України, № 30499/03, 10 лютого 2011
Dubská і Krejzová проти Республіки Чехія [ВП], №^s 28859/11 і 28473/12, 15 листопада 2016
Dudgeon проти Сполученого Королівства, 22 жовтня 1981, série A № 45
Dumitru Popescu проти Румунії (№ 2), № 71525/01, 26 квітня 2007
Đurđević проти Хорватії, № 52442/09, CEDH 2011 (витяги)
Durisotto проти Італії (déc.), № 62804/13, 6 травня 2014
Dzemyuk проти України, № 42488/02, 4 вересня 2014

—E—

E.V. проти Франції [ВП], № 43546/02, 22 січня 2008
Ebcin проти Туреччини, № 19506/05, 1 лютого 2011
Ekinci і Akalın проти Туреччини, № 77097/01, 30 січня 2007
Elberte проти Латвії, № 61243/08, CEDH 2015
El Boujaïdi проти Франції, 26 вересня 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-VI
El-Masri проти Колишньої Югославської Республіки Македонія [ВП], № 39630/09, CEDH 2012
Ellī Poluhas Dödsbo проти Швеції, № 61564/00, CEDH 2006-I
Elsholz проти Німеччини [ВП], № 25735/94, CEDH 2000-VIII
Emonet і Інші проти Швейцарії, № 39051/03, 13 грудня 2007
Enea проти Італії [ВП], № 74912/01, CEDH 2009
Erdem проти Німеччини, № 38321/97, CEDH 2001-VII (витяги)
Eremia проти Молдови, № 3564/11, 28 травня 2013
Eriksson проти Швеції, 22 червня 1989, série A № 156
Ernst і Інші проти Бельгії, № 33400/96, 15 липня 2003
Ernst August von Hannover проти Німеччини, № 53649/09, 19 лютого 2015
Estate of Kresten Filtenborg Mortensen проти Данії (déc.), № 1338/03, CEDH 2006-V
Evans проти Сполученого Королівства [ВП], № 6339/05, CEDH 2007-I

—F—

Fadeïeva проти Росії, № 55723/00, CEDH 2005-IV
Fägerskiöld проти Швеції (déc.), № 37664/04, 26 лютого 2008
Fawsie проти Греції, № 40080/07, 28 жовтня 2010
Faulkner проти Сполученого Королівства (déc.), № 37471/97, 18 вересня 2001
Fazil Ahmet Tamer проти Туреччини, № 6289/02, 5 грудня 2006
Fernández Martínez проти Іспанії [ВП], № 56030/07, CEDH 2014 (витяги)
Flattenbaum і Інші проти Франції, №№ 3675/04 і 23264/04, 13 грудня 2012
Folgerø і Інші проти Норвегії [ВП], № 15472/02, CEDH 2007-III
Foulon і Bouvet проти Франції, №№ 9063/14 і 10410/14, 21 липня 2016
Foxley проти Сполученого Королівства, № 33274/96, 20 червня 2000
Frankowski і Інші проти Польщі (déc.), № 25002/09, 20 вересня 2011
Frérot проти Франції, № 70204/01, 12 червня 2007
Fretté проти Франції, № 36515/97, CEDH 2002-I
Friend і Інші проти Сполученого Королівства (déc.), №№ 16072/06 і 27809/08, 24 листопада 2009
Funke проти Франції, 25 лютого 1993, série A № 256-A
Furlera проти Польщі (déc.), № 62101/00, 18 березня 2008
Fürst-Pfeifer проти Австрії, №№ 33677/10 і 52340/10, 17 травня 2016

—G—

G.V. проти Литви, № 36137/13, 19 січня 2016
G.N. проти Польщі, № 2171/14, 19 липня 2016
G.S. проти Грузії, № 2361/13, 21 липня 2015
G.S.V. проти Швейцарії, № 28601/11, 22 грудня 2015
Gagiu проти Румунії, № 63258/00, 24 лютого 2009
Galev і Інші проти Болгарії (déc.), № 18324/04, 29 вересня 2009
Galović проти Хорватії (déc.), № 54388/09, 5 березня 2013
Gardel проти Франції, № 16428/05, CEDH 2009
Garnaga проти України, № 20390/07, 16 травня 2013
Gas і Dubois проти Франції (déc.), № 25951/07, 31 серпня 2010
Gas і Dubois проти Франції, № 25951/07, 15 березня 2012
Gaskin проти Сполученого Королівства, 7 липня 1989, série A № 160
Genovese проти Мальти, № 53124/09, 11 жовтня 2011
Georgel і Georgeta Stoicescu проти Румунії, № 9718/03, 26 липня 2011
Giacomelli проти Італії, № 59909/00, CEDH 2006-XII
Gillan і Quinton проти Сполученого Королівства, № 4158/05, CEDH 2010 (витяги)
Gillberg проти Швеції [ВП], № 41723/06, 3 квітня 2012
Gillow проти Сполученого Королівства, 24 листопада 1986, série A № 109
Giorgi Nikolaishvili проти Грузії, № 37048/04, 13 січня 2009
Giorgioni проти Італії, № 43299/12, 15 вересня 2016
Girard проти Франції, № 22590/04, 30 червня 2011
Gladysheva проти Росії, № 7097/10, 6 грудня 2011
Glass проти Сполученого Королівства, № 61827/00, CEDH 2004-II
Gnahoré проти Франції, № 40031/98, CEDH 2000-IX
Godelli проти Італії, № 33783/09, 25 вересня 2012
Golder проти Сполученого Королівства, 21 лютого 1975, série A № 18
Golovan проти України, № 41716/06, 5 липня 2012
Gough проти Сполученого Королівства, № 49327/11, 28 жовтня 2014
Gözüt проти Туреччини, № 4789/10, 20 січня 2015
Grace проти Сполученого Королівства, № 11523/85, Звіт Комісії of 15 грудня 1988

Grant проти Сполученого Королівства, № 32570/03, CEDH 2006-VII
Greenpeace та Інші проти Німеччини (déc.), № 18215/06, 12 травня 2009
Greuter проти Нідерландів (déc.), № 40045/98, 19 березня 2002
Grimkovskaya проти України, № 38182/03, 21 липня 2011
Guerra та Інші проти Італії, 19 лютого 1998, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-I
Guillot проти Франції, 24 жовтня 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-V
Gül проти Швейцарії, 19 лютого 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-I
Gutsanovi проти Болгарії, № 34529/10, CEDH 2013 (витяги)
Güzel Erdagöz проти Туреччини, № 37483/02, 21 жовтня 2008

—H—

H.E. проти Туреччини, № 30498/96, 22 грудня 2005
H.M. проти Туреччини, № 34494/97, 8 серпня 2006
Haas проти Нідерландів, № 36983/97, CEDH 2004-I
Haas проти Швейцарії, № 31322/07, CEDH 2011
Haase проти Німеччини, № 11057/02, CEDH 2004-III (витяги)
Hachette Filiracchi Associés проти Франції, № 71111/01, 14 червня 2007
Hadri-Vionnet проти Швеції, № 55525/00, 14 лютого 2008
Hajduová проти Словаччини, № 2660/03, 30 листопада 2010
Haldimann та Інші проти Швейцарії, № 21830/09, CEDH 2015
Halford проти Сполученого Королівства, 25 червня 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-III
Hämäläinen проти Фінляндії [ВП], № 37359/09, CEDH 2014
Hanzelkovi проти Республіки Чехія, № 43643/10, 11 грудня 2014
Naralambie проти Румунії, № 21737/03, 27 жовтня 2009
Hardy i Maile проти Сполученого Королівства, № 31965/07, 14 лютого 2012
Harroudj проти Франції, № 43631/09, 4 жовтня 2012
Hartung проти Франції (déc.), № 10231/07, 3 листопада 2009
Hatton та Інші проти Сполученого Королівства [ВП], № 36022/97, CEDH 2003-VIII
Havelka та Інші проти Республіки Чехія, № 23499/06, 21 червня 2007
Heino проти Фінляндії, № 56720/09, 15 лютого 2011
Helander проти Фінляндії (déc.), № 10410/10, 10 вересня 2013
Henry Kistoun проти Франції, № 32265/10, 5 грудня 2013
Herczegfalvy проти Австрії, 24 вересня 1992, série A № 244
Hode i Abdi проти Сполученого Королівства, № 22341/09, 6 листопада 2012
Hofmann проти Німеччини (déc.), № 1289/09, 23 лютого 2010
Hoffmann проти Австрії, 23 червня 1993, série A № 255-C
Howard проти Сполученого Королівства, № 10825/84, рішення Комісії від 18 жовтня 1985, DR

52

Hristozov та Інші проти Болгарії, №^s 47039/11 і 358/12, CEDH 2012 (витяги)
Hromadka і Hromadkova проти Росії, № 22909/10, 11 грудня 2014
Huvig проти Франції, 24 квітня 1990, série A № 176-B

—I—

I. проти Сполученого Королівства [ВП], № 25680/94, 11 липня 2002
I.G. та Інші проти Словаччини, № 15966/04, 13 листопада 2012
I.S. проти Німеччини, № 31021/08, 5 червня 2014
Iambor проти Румунії (№ 1), № 64536/01, 24 червня 2008
Idalov проти Росії [ВП], № 5826/03, 22 травня 2012
Iglesias Gil і A.U.I. проти Іспанії, № 56673/00, CEDH 2003-V
Ignaccolo-Zenide проти Румунії, № 31679/96, CEDH 2000-I
Igors Dmitrijevs проти Латвії, № 61638/00, 30 листопада 2006

Ilaşcu та Інші проти Молдови і Росії [ВП], № 48787/99, CEDH 2004-VII
Iliya Stefanov проти Болгарії, № 65755/01, 22 травня 2008
Iordachi та Інші проти Республіки Молдова, № 25198/02, 10 лютого 2009
Irlande проти Сполученого Королівства, 18 січня 1978, série A № 25
Irina Smirnova проти України, № 1870/05, 13 жовтня 2016
Işıldak проти Туреччини, № 12863/02, 30 вересня 2008
Ivan Atanasov проти Болгарії, № 12853/03, 2 грудня 2010
Ivanova і Cherkeзов проти Болгарії, 46577/15, 21 квітня 2016
Ivanovski проти Колишньої Югославської Республіки Македонія, № 29908/11, 21 січня 2016

—J—

Jacquier проти Франції (déc.), № 45827, 1 вересня 2009
Jane Smith проти Сполученого Королівства [ВП], № 25154/94, 18 січня 2001
Jancauskas проти Литви, № 59304/00, 24 лютого 2005
Jeronovičs проти Латвії [ВП], № 44898/10, CEDH 2016
Jeunesse проти Нідерландів [ВП], № 12738/10, 3 жовтня 2014
Jöcks проти Німеччини (déc.), № 23560/02, 23 березня 2006
Johansen проти Норвегії, 7 серпня 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-III
Johansson проти Фінляндії, № 10163/02, 6 вересня 2007
Johnston та Інші проти Ірландії, 18 грудня 1986, série A № 112
Jolie та Інші проти Бельгії, № 11418/85, рішення Комісії від 14 травня 1986, DR 47
Jucius і Juciuvienė проти Литви, № 14414/03, 25 листопада 2008

—K—

K.A. проти Фінляндії, № 27751/95, 14 січня 2003
K.H. та Інші проти Словаччини, № 32881/04, CEDH 2009 (витяги)
K.J. проти Польщі, № 30813/14, 1 березня 2016
K. і Т. проти Фінляндії [ВП], № 25702/94, CEDH 2001-VII
K.S. і M.S. проти Німеччини, № 33696/11, 6 жовтня 2016
K.U. проти Фінляндії, № 2872/02, CEDH 2008
Kahn проти Німеччини, № 16313/10, 17 березня 2016
Kalucza проти Угорщини, № 57693/10, 24 квітня 2012
Kaftailova проти Латвії (викреслення з переліку) [ВП], № 59643/00, 7 грудня 2007
Karassev проти Фінляндії (déc.), № 31414/96, CEDH 1999-II
Karner проти Австрії, № 40016/98, CEDH 2003-IX
Karrer проти Румунії, № 16965/10, 21 лютого 2012
Kay та Інші проти Сполученого Королівства, № 37341/06, 21 вересня 2010
Kearns проти Франції, № 35991/04, 10 січня 2008
Keegan проти Ірландії, 26 травня 1994, série A № 290
Keegan проти Сполученого Королівства, № 28867/03, CEDH 2006-X
Kennedy проти Сполученого Королівства, № 26839/05, 18 травня 2010
Kent Pharmaceuticals Limited та Інші проти Сполученого Королівства (déc.), № 9355/03, 11 жовтня 2005
Keremeklioğlu проти Туреччини, № 73520/01, 23 січня 2007
Keslassy проти Франції (déc.), № 51578/99, CEDH 2002-I
Khamidov проти Росії, № 72118/01, 15 листопада 2007
Khan проти Сполученого Королівства, № 35394/97, CEDH 2000-V
Khmel проти Росії, № 20383/04, 12 грудня 2013
Khodorkovskiy і Lebedev проти Росії, № 11082/06 et 13772/05, 25 липня 2013
Khoroshenko проти Росії [ВП], № 41418/04, CEDH 2015
Kilyen проти Румунії, № 44817/04, 25 лютого 2014

Klass та Інші проти Німеччини, 6 вересня 1978, série A № 28
Klyakhin проти Росії, № 46082/99, 30 листопада 2004
Knecht проти Румунії, № 10048/10, 2 жовтня 2012
Koceniak проти Польщі (déc.), № 1733//06, 17 червня 2014
Koch проти Німеччини, № 497/09, 19 липня 2012
Kolesnichenko проти Росії, № 19856/04, 9 квітня 2009
Kolonja проти Греції, № 49441/12, 19 травня 2016
Kolyadenko та Інші проти Росії, №^s 17423/05 і 5 інших, 28 лютого 2012
Konstantin Markin проти Росії [ВП], № 30078/06, CEDH 2012 (витяги)
Kopp проти Швейцарії, 25 березня 1998, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-II
Korelc проти Словенії, № 28456/03, 12 травня 2009
Kornakovs проти Латвії, № 61005/00, 15 червня 2006
Kotiy проти України, № 28718/09, 5 березня 2015
Kozak проти Польщі, № 13102/02, 2 березня 2010
Kroon та Інші проти Нідерландів, 27 жовтня 1994, série A № 297-C
Kruslin проти Франції, 24 квітня 1990, série A № 176-A
Kruškić проти Хорватії (déc.), № 10140/13, 25 листопада 2014
Krušković проти Хорватії, № 46185/08, 21 червня 2011
Kryvitska і Kryvitskyu проти України, № 30856/03, 2 грудня 2010
Kurpinger проти Німеччини, № 62198/11, 15 січня 2015
Kučera проти Словаччини, № 48666/99, 17 липня 2007
Kurić та Інші проти Словенії [ВП], № 26828/06, CEDH 2012 (витяги)
Kurkowski проти Польщі, № 36228/06, 9 квітня 2013
Kurochkin проти України, № 42276/08, 20 травня 2010
Kutzner проти Німеччини, № 46544/99, CEDH 2002-I
Kvasnica проти Словаччини, № 72094/01, 9 червня 2009
Kwakye-Nti і Dufie проти Нідерландів (déc.), № 31519/96, 7 листопада 2000
Kwiek проти Польщі, № 51895/99, 30 травня 2006
Kyrtatos проти Греції, № 41666/98, CEDH 2003-VI (витяги)

—L—

L. проти Фінляндії, № 25651/94, 27 квітня 2000
L. проти Литви, № 27527/03, CEDH 2007-IV
L. проти Нідерландів, № 45582/99, CEDH 2004-IV
L.M. проти Італії, № 60033/00, 8 лютого 2005
Labassee проти Франції, № 65941/11, 26 червня 2014
Labita проти Італії [ВП], № 26772/95, CEDH 2000-IV
La Parola та Інші проти Італії (déc.), № 39712/98, 30 листопада 2000
Lambert проти Франції, 24 серпня 1998, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-V
Lambert та Інші проти Франції [ВП], № 46043/14, CEDH 2015 (витяги)
Larkos проти Кіпру [ВП], № 29515/95, CEDH 1999-I
Laskey, Jaggard і Brown проти Сполученого Королівства, 19 лютого 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-I
Lavents проти Латвії, № 58442/00, 28 листопада 2002
Leander проти Швеції, 26 березня 1987, série A № 116
Lee проти Сполученого Королівства [ВП], № 25289/94, 18 січня 2001
Leveau і Fillon проти Франції, №^s 63512/00 і 63513/00, CEDH 2005-X
Liberty та Інші проти Сполученого Королівства, № 58243/00, 1 липня 2008
Loizidou проти Туреччини (щодо суті), 18 грудня 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-VI
Losonci Rose і Rose проти Швейцарії, № 664/06, 9 листопада 2010
López Guió проти Словаччини, № 10280/12, 3 червня 2014

López Ostra проти Іспанії, 9 грудня 1994, série A № 303-C
Lüdi проти Швейцарії, 15 червня 1992, série A № 238
Luordo проти Італії, № 32190/96, CEDH 2003-IX
Lustig-Prean і Beckett проти Сполученого Королівства, №№ 31417/96 і 32377/96, 27 вересня 1999

—M—

М.А.К. і R.К. проти Сполученого Королівства, № 45901/05, 23 березня 2010
М. проти Швейцарії, № 41199/06, 26 квітня 2011
М. та Інші проти Болгарії, № 41416/08, 26 липня 2011
М.В. проти Франції, № 22115/06, 17 грудня 2009
М.С. проти Болгарії, № 39272/98, CEDH 2003-XII
М.Д. та Інші проти Мальти, № 64791/10, 17 липня 2012
М.Г. проти Сполученого Королівства, № 39393/98, 24 вересня 2002
М.К. проти Франції, № 19522/09, 18 квітня 2013
М. і М. проти Хорватії, № 10161/13, CEDH 2015 (витяги)
М.М. проти Нідерландів, № 39339/98, 8 квітня 2003
М.М. проти Сполученого Королівства, № 24029/07, 13 листопада 2012
М.Н. та Інші проти Сан-Марино, № 28005/12, 7 липня 2015
М.В. проти Сполученого Королівства (déc.), № 11313/02, 23 червня 2009
М.Г.С. проти Румунії, № 61495/11, 15 березня 2016
Macalin Moxamed Sed Dahir проти Швейцарії (déc.), № 12209/10, 15 вересня 2015
Mascready проти Республіки Чехія, №^s 4824/06 і 15512/08, 22 квітня 2010
Maire проти Португалії, № 48206/99, CEDH 2003-VII
Maksym проти Польщі, № 14450/02, 19 грудня 2006
Malec проти Польщі, № 28623/12, 28 червня 2016
Malone проти Сполученого Королівства, 2 серпня 1984, série A № 82
Mandet проти Франції, № 30955/12, 14 січня 2016
Marchiani проти Франції (déc.), № 30392/03, 27 травня 2008
Marckx проти Бельгії, 13 червня 1979, série A № 31
Margareta і Roger Andersson проти Швеції, № 12963/87, 25 лютого 1992
Marinis проти Греції, № 3004/10, 9 жовтня 2014
Martínez Martínez проти Іспанії, № 21532/08, 18 жовтня 2011
Martínez Martínez і Pino Manzano проти Іспанії, № 61654/08, 3 липня 2012
Maslák і Michálková проти Республіки Чехія, № 52028/13, 14 січня 2016
Maslov проти Австрії, № 1638/03, 23 червня 2008
Matheron проти Франції, № 57752/00, 29 березня 2005
Maumousseau і Washington проти Франції, № 39388/05, 6 грудня 2007
Maurice проти Франції [ВП], № 11810/03, CEDH 2005-IX
Mazurek проти Франції, № 34406/97, CEDH 2000-II
McCallum проти Сполученого Королівства, 30 серпня 1990, série A № 183
McCann проти Сполученого Королівства, № 19009/04, CEDH 2008
McDonald проти Сполученого Королівства, № 4241/12, 20 травня 2014
McGinley і Egan проти Сполученого Королівства, 9 червня 1998, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-III
McKay-Кореска проти Польщі (déc.), № 45320/99, 19 вересня 2006
McLeod проти Сполученого Королівства, 23 вересня 1998, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-VII
McMichael проти Сполученого Королівства, 24 лютого 1995, série A № 307-B
Mehmet Nuri Özen та Інші проти Туреччини, №№ 15672/08 і 10 інших, 11 січня 2011
Mehmet Salih і Abdülsamet Çaktak проти Туреччини, № 45630/99, 29 квітня 2004

Meimanis проти Латвії, № 70597/11, 21 липня 2015
Mengesha Kimfe проти Швейцарії, № 24404/05, 29 липня 2010
Mennesson проти Франції, № 65192/11, CEDH 2014 (витяги)
Menteş та Інші проти Туреччини, 28 листопада 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-VIII
Mentzen проти Латвії (déc.), № 71074/01, CEDH 2004-XII
Messina проти Італії, 26 лютого 1993, série A № 257-H
Messina проти Італії(№ 2), № 25498/94, CEDH 2000-X
М.Р. та Інші проти Болгарії, № 22457/08, 15 листопада 2011
MGN Limited проти Сполученого Королівства, № 39401/04, 18 січня 2011
Miaillhe проти Франції (№ 1), 25 лютого 1993, série A № 256-C
Michael Edward Cooke проти Австрії, № 25878/94, 8 лютого 2000
Michaud проти Франції, № 12323/11, CEDH 2012
Mikolajová проти Словаччини, № 4479/03, 18 січня 2011
Mikulić проти Хорватії, № 53176/99, CEDH 2002-I
Mileva та Інші проти Болгарії, №№ 43449/02 і 21475/04, 25 листопада 2010
Milka проти Польщі, № 14322/12, 15 вересня 2015
Mitchell проти Сполученого Королівства (déc.), № 40447/98, 24 листопада 1998
Mitovi проти Колишньої Югославської Республіки Македонія, № 53565/13, 16 квітня 2015
Moisejevs проти Латвії, № 64846/01, 15 червня 2006
Mokrani проти Франції, № 52206/99, 15 липня 2003
Moldovan та Інші проти Румунії(по 2), №№ 41138/98 і 64320/01, CEDH 2005-VII (витяги)
Мóтка проти Польщі (déc.), № 56550/00, 11 квітня 2006
Monory проти Румунії та Угорщини, № 71099/01, 5 квітня 2005
Moreno Gómez проти Іспанії, № 4143/02, CEDH 2004-X
Moretti і Benedetti проти Італії, № 16318/07, 27 квітня 2010
Moustaquim проти Бельгії, 18 лютого 1991, série A № 193
Mozer проти Республіки Молдова і Росії [ВП], № 11138/10, CEDH 2016
Mubilanzila Mayeka і Kaniki Mitunga проти Бельгії, № 13178/03, CEDH 2006-XI
Murray проти Сполученого Королівства, 28 жовтня 1994, série A № 300-A
Mustafa і Artaçan Akın проти Туреччини, № 4694/03, 6 квітня 2010
Mutlu проти Туреччини, № 8006/02, 10 жовтня 2006

—N—

Nada проти Швейцарії [ВП], № 10593/08, CEDH 2012
Narinen проти Фінляндії, № 45027/98, 1 червня 2004
Nasr і Ghali проти Італії, № 44883/09, 23 лютого 2016
Nayduon проти України, № 16474/03, 14 жовтня 2010
Nazarenko проти Росії, № 39438/13, CEDH 2015 (витяги)
Negrepontis-Giannisis проти Греції, № 56759/08, 3 травня 2011
Nicklinson і Lamb проти Сполученого Королівства (déc.), №№ 2478/15 і 1787/15, 23 червня 2015
Niedbała проти Польщі, № 27915/95, 4 липня 2000
Niemietz проти Німеччини, 16 грудня 1992, série A № 251-B
Nikowitz і Verlagsgruppe News GmbH проти Австрії, № 5266/03, 22 лютого 2007
Nitecki проти Польщі (déc.), № 65653/01, 21 березня 2002
Noack та Інші проти Німеччини (déc.), № 46346/99, CEDH 2000-VI
Novosseletski проти України, 47148/99, CEDH 2005-II (витяги)
Nusret Kaya та Інші проти Туреччини, №№ 43750/06 і 4 інших, 22 квітня 2014
Nuutinen проти Фінляндії, № 32842/96, CEDH 2000-VIII
Nylund проти Фінляндії (déc.), № 27110/95, CEDH 1999-VI

—О—

O. проти Сполученого Королівства, 8 липня 1987, série A № 120
Odièvre проти Франції [ВП], № 42326/98, CEDH 2003-III
Oleksandr Volkov проти України, № 21722/11, CEDH 2013
Oleynik проти Росії, № 23559/07, 21 червня 2016
Oliari та Інші проти Італії, №№ 18766/11 і 36030/11, 21 липня 2015
Olsson проти Швеції (№ 1), 24 березня 1988, série A № 130
Olsson проти Швеції (№ 2), 27 листопада 1992, série A № 250
Oluić проти Хорватії, № 61260/08, 20 травня 2010
Öneryıldız проти Туреччини [ВП], № 48939/99, 30 листопада 2004
Onur проти Сполученого Королівства, № 27319/07, 17 лютого 2009
O'Rourke проти Сполученого Королівства (déc.), № 39022/97, 26 червня 2001
Orlić проти Хорватії, № 48833/07, 21 червня 2011
Osman проти Данії, № 38058/09, 14 червня 2011
Osman проти Сполученого Королівства, 28 жовтня 1998, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-VIII
Ospina Vargas проти Італії, № 40750/98, 14 жовтня 2004
Özpinar проти Туреччини, № 20999/04, 19 жовтня 2010

—Р—

P.B. і J.S. проти Австрії, № 18984/02, 22 липня 2010
P.G. і J.H. проти Сполученого Королівства, № 44787/98, CEDH 2001-IX
P. і S. проти Польщі, № 57375/08, 30 жовтня 2012
Pannullo і Forte проти Франції, № 37794/97, CEDH 2001-X
Panteleyenko проти України, № 11901/02, 29 червня 2006
Pajić проти Хорватії, № 68453/13, 23 лютого 2016
Paroshvili проти Бельгії [ВП], № 41738/10, CEDH 2016
Paradiso і Campanelli проти Італії [ВП], № 25358/12, 24 січня 2017
Parrillo проти Італії [ВП], № 46470/11, CEDH 2015
Paulić проти Хорватії, 3572/06, 22 жовтня 2009
Peck проти Сполученого Королівства, № 44647/98, CEDH 2003-I
Peers проти Греції, № 28524/95, CEDH 2001-III
Penchevi проти Болгарії, № 77818/12, 10 лютого 2015
Pentiacova та Інші проти Молдови (déc.), № 14462/03, CEDH 2005-I
Perkins і R. проти Сполученого Королівства, №^s 43208/98 і 44875/98, 22 жовтня 2002
Peruzzo і Martens проти Німеччини (déc.), №^s 7841/08 і 57900/12, 4 червня 2013
Peters проти Нідерландів, № 21132/93, рішення Комісії від 6 квітня 1994
Petri Sallinen та Інші проти Фінляндії, № 50882/99, 27 вересня 2005
Petrina проти Румунії, № 78060/01, 14 жовтня 2008
Petrov проти Болгарії, № 15197/02, 22 травня 2008
Petrova проти Латвії, № 4605/05, 24 червня 2014
Petrovic проти Австрії, 27 березня 1998, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-II
Pfeifer проти Австрії, № 12556/03, 15 листопада 2007
Pibernik проти Хорватії, № 75139/01, 4 березня 2004
Piechowicz проти Польщі, № 20071/07, 17 квітня 2012
Pini та Інші проти Румунії, №^s 78028/01 і 78030/01, CEDH 2004-V (витяги)
Pla і Puncernaui проти Андорри, № 69498/01, CEDH 2004-VIII
Pluski проти Польщі, № 26761/95, 12 листопада 2002
Polanco Torres і Movilla Polanco проти Іспанії, № 34147/06, 21 вересня 2010
Poltoratski проти України, № 38812/97, 29 квітня 2003
Pora проти Румунії (déc.), № 4233/09, 18 червня 2013
Porov проти Франції, №№ 39472/07 і 39474/07, 19 січня 2012

Porovi проти Болгарії, № 39651/11, 9 червня 2016
Powell і Rayner проти Сполученого Королівства, 21 лютого 1990, série A № 172
Prado Bugallo проти Іспанії, № 58496/00, 18 лютого 2003
Pretty проти Сполученого Королівства, № 2346/02, CEDH 2002-III
Price проти Сполученого Королівства, № 12402/86, рішення Комісії від 9 березня 1988, DR 55
Prokorovitch проти Росії, № 58255/00, CEDH 2004-XI (витяги)
Putistin проти України, № 16882/03, 21 листопада 2013
Puzinas проти Литви (№ 2), № 63767/00, 9 січня 2007

—R—

R.B. проти Угорщини, № 64602/12, 12 квітня 2016
R.C. і V.C. проти Франції, № 76491/14, 12 липня 2016
R.E. проти Сполученого Королівства, № 62498/11, 27 жовтня 2015
R.K. і A.K. проти Сполученого Королівства, № 38000/05, 30 вересня 2008
R.K. та Інші проти Франції, № 68264/14, 12 липня 2016
R.L. та Інші проти Данії, n° 52629/11, 7 березня 2017
R.M.S. проти Іспанії, № 28775/12, 18 червня 2013
R.R. проти Польщі, № 27617/04, CEDH 2011 (витяги)
R.S. проти Польщі, № 63777/09, 21 липня 2015
Rachwalski і Ferenc проти Польщі, № 47709/99, 28 липня 2009
Ramadan проти Мальти, № 76136/12, CEDH 2016 (витяги)
Raninen проти Фінляндії, 16 грудня 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-VIII
Rasmussen проти Данії, 28 листопада 1984, série A № 87
Ratushna проти України, № 17318/06, 2 грудня 2010
Raw та Інші проти Франції, № 10131/11, 7 березня 2013
Rees проти Сполученого Королівства, 17 жовтня 1986, série A № 106
Reklos і Davourlis проти Греції, № 1234/05, 15 січня 2009
Ribić проти Хорватії, № 27148/12, 2 квітня 2015
Robathin проти Австрії, № 30457/06, 3 липня 2012
Roche проти Сполученого Королівства [ВП], № 32555/96, CEDH 2005-X
Rodrigues da Silva і Hoogkamer проти Нідерландів, № 50435/99, CEDH 2006-I
Rodzevillo проти України, № 38771/05, 14 січня 2016
Roemen і Schmit проти Люксембургу, № 51772/99, CEDH 2003-IV
Roman Zakharov проти Росії [ВП], № 47143/06, CEDH 2015
Rotaru проти Румунії [ВП], № 28341/95, CEDH 2000-V
Rouiller проти Швейцарії, № 3592/08, 22 липня 2014
Rousk проти Швеції, № 27183/04, 25 липня 2013

—S—

S.A.S. проти Франції [ВП], № 43835/11, CEDH 2014 (витяги)
Šantare і Labazņikovs проти Латвії, № 34148/07, 31 березня 2016
S. і Marper проти Сполученого Королівства [ВП], №№ 30562/04 і 30566/04, CEDH 2008
S.H. та Інші проти Австрії [ВП], № 57813/00, CEDH 2011
S.H. проти Італії, № 52557/14, 13 жовтня 2015
Sabanchiyeva та Інші проти Росії, № 38450/05, 6 червня 2013
Sahin проти Німеччини [ВП], № 30943/96, CEDH 2003-VIII
Şahin Kuş проти Туреччини, № 33160/04, 7 червня 2016
Saint-Paul Luxembourg S.A. проти Люксембургу, № 26419/10, 18 квітня 2013
Salman проти Туреччини [ВП], № 21986/93, CEDH 2000-VII
Salontaji-Drobnjak проти Сербії, № 36500/05, 13 жовтня 2009
Salvetti проти Італії (déc.), № 42197/98, 9 липня 2002

Sandra Janković проти Хорватії, № 38478/05, 5 березня 2009
Santos Nunes проти Португалії, № 61173/08, 22 травня 2012
Sargsyan проти Азербайджану [ВП], № 40167/06, CEDH 2015
Sarumi проти Сполученого Королівства (déc.), № 43279/98, 26 січня 1999
Saviny проти України, № 39948/06, 18 грудня 2008
Sayoud проти Франції (déc.), № 70456/01, 7 грудня 2006
Schalk і Kopf проти Австрії, № 30141/04, CEDH 2010
Schönenberger і Durmaz проти Швейцарії, 20 червня 1988, série A № 137
Sciacca проти Італії, № 50774/99, CEDH 2005-I
Schlumpf проти Швейцарії, № 29002/06, 8 січня 2009
Scozzari і Giunta проти Італії [ВП], №№ 39221/98 і 41963/98, CEDH 2000-VIII
Segerstedt-Wiberg та Інші проти Швеції, № 62332/00, CEDH 2006-VII
Selçuk і Asker проти Туреччини, 24 квітня 1998, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-II
Sen проти Нідерландів, № 31465/96, 21 грудня 2001
Sentges проти Нідерландів (déc.), № 27677/02, 8 липня 2003
Serçe проти Румунії, № 35049/08, 30 червня 2015.
Şerife Yiğit проти Туреччини [ВП], № 3976/05, 2 листопада 2010
Sérvulo & Associados - Sociedade de Advogados, RL та Інші проти Португалії, № 27013/10, 3 вересня 2015
Sevastyanov проти Росії, № 37024/02, 22 квітня 2010
Shavdarov проти Болгарії, № 3465/03, 21 грудня 2010
Shchebetov проти Росії, № 21731/02, 10 квітня 2012
Sheffield і Horsham проти Сполученого Королівства, 30 липня 1998, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-V
Shelley проти Сполученого Королівства (déc.), № 23800/06, 4 січня 2008
Shebashov проти Латвії (déc.), № 50065/99, 9 листопада 2000
Sher та Інші проти Сполученого Королівства, № 5201/11, 20 жовтня 2015
Shimovolos проти Росії, № 30194/09, 21 червня 2011
Shofman проти Росії, № 74826/01, 24 листопада 2005
Shorov проти Болгарії, № 11373/04, 2 вересня 2010
Sidabras і Džiautas проти Литви, № 55480/00 і 59330/00, CEDH 2004-VIII
Silver та Інші проти Сполученого Королівства, 25 березня 1983, série A № 61
Siskina і Siskins проти Латвії (déc.), № 59727/00, 8 листопада 2001
Slivenko проти Латвії [ВП], № 48321/99, CEDH 2003-X
Smirnov проти Росії, № 71362/01, 7 червня 2007
Smirnova проти Росії, №№ 46133/99 і 48183/99, CEDH 2003-IX (витяги)
Smith і Grady проти Сполученого Королівства, №№ 33985/96 і 33986/96, CEDH 1999-VI
Soares de Melo проти Португалії, № 72850/14, 16 лютого 2016
Société Canal Plus та Інші проти Франції, № 29408/08, 21 грудня 2010
Société Colas Est та Інші проти Франції, № 37971/97, 16 квітня 2002.
Sodan проти Туреччини, № 18650/05, 2 лютого 2016
Söderman проти Швеції [ВП], № 5786/08, CEDH 2013
Solomon проти Нідерландів (déc.), № 44328/98, 5 вересня 2000
Sommerfeld проти Німеччини [ВП], № 31871/96, CEDH 2003-VIII (витяги)
Sõro проти Естонії, № 22588/08, 3 вересня 2015
Sousa Goucha проти Португалії, № 70434/12, 22 березня 2016
Spyra і Kranczkowski проти Польщі, № 19764/07, 25 вересня 2012
Steeg проти Німеччини (déc.), №№ 9676/05 і 2 інших, 3 червня 2008
Stenegry і Adam проти Франції (déc.), № 40987/05, 22 травня 2007
Stjerna проти Фінляндії, 25 листопада 1994, série A № 299-B
Storck проти Німеччини, № 61603/00, CEDH 2005-V

Strömblad проти Швеції, № 3684/07, 5 квітня 2012
Strumia проти Італії, № 53377/13, 23 червня 2016
Strunjak та Інші проти Хорватії (déc.), № 46934/99, CEDH 2000-X
Stübing проти Німеччини, № 43547/08, 12 квітня 2012
Surugiu проти Румунії, № 48995/99, 20 квітня 2004
Süß проти Німеччини, № 40324/98, 10 листопада 2005
Szabó i Vissy проти Угорщини, № 37138/14, 12 січня 2016
Szafrański проти Польщі, № 17249/12, 15 грудня 2015
Szula проти Сполученого Королівства (déc.), № 18727/06, 4 січня 2007
Szuluk проти Сполученого Королівства, № 36936/05, CEDH 2009

—Т—

T.P. і К.М. проти Сполученого Королівства [ВП], № 28945/95, CEDH 2001-V (витяги)
Taddeucci і McCall проти Італії, № 51362/09, 30 червня 2016
Tamosius проти Сполученого Королівства (déc.), № 62002/00, CEDH 2002-VIII
Tanda-Muzinga проти Франції, № 2260/10, 10 липня 2014
Tarja Gasca і D. проти Іспанії, № 20272/06, 22 грудня 2009
Taşkın та Інші проти Туреччини, № 46117/99, CEDH 2004-X
Tătar проти Румунії, № 67021/01, 27 січня 2009
Taylor-Sabori проти Сполученого Королівства, № 47114/99, 22 жовтня 2002
Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. та Інші проти Нідерландів, № 39315/06, 22 листопада 2012
Ternovszky проти Угорщини, № 67545/09, 14 грудня 2010
Tiğ проти Туреччини (déc.), № 8165/03, 24 травня 2005
Toma проти Румунії, № 42716/02, 24 лютого 2009
Topčić-Rosenberg проти Хорватії, № 19391/11, 14 листопада 2013
Touroude проти Франції (déc.), № 35502/97, 3 жовтня 2000
Tsonyo Tsonev проти Болгарії, № 33726/03, 1 жовтня 2009
Tsvetelin Petkov проти Болгарії, № 2641/06, 15 липня 2014
Turek проти Словаччини, № 57986/00, CEDH 2006-II (витяги)
Tysiāc проти Польщі, № 5410/03, CEDH 2007-I

—U—

Udeh проти Швейцарії, № 12020/09, 16 квітня 2013
Udovičić проти Хорватії, № 27310/09, 24 квітня 2014
Ünal Tekeli проти Туреччини, № 29865/96, CEDH 2004-X (витяги)
Üner проти Нідерландів [ВП], № 46410/99, CEDH 2006-XII
Ustyantsev проти України, № 3299/05, 12 січня 2012
Uzun проти Німеччини, № 35623/05, CEDH 2010 (витяги)

—V—

V.C. проти Словаччини, № 18968/07, CEDH 2011 (витяги)
V.P. проти Росії, № 61362/12, 23 жовтня 2014
Valašinas проти Литви, № 44558/98, CEDH 2001-VIII
Vallianatos та Інші проти Греції [ВП], №№ 29381/09 і 32684/09, CEDH 2013 (витяги)
Valenzuela Contreras проти Іспанії, 30 липня 1998, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-V
Van der Heijden проти Нідерландів [ВП], № 42857/05, 3 квітня 2012
Van der Velden проти Нідерландів (déc.), № 29514/05, CEDH 2006-XV
Van der Ven проти Нідерландів, № 50901/99, CEDH 2003-II
Van Kuck проти Німеччини, № 35968/97, 12 червня 2003

Van Rossem проти Бельгії, № 41872/98, 9 грудня 2004
Van Vondel проти Нідерландів, № 38258/03, 25 жовтня 2007
Varga проти Румунії, № 73957/01, 1 квітня 2008
Vasileva проти Болгарії, № 23796/10, 17 березня 2016
Vasiliy Ivashchenko проти України, № 760/03, 26 липня 2012
Vasylychuk проти України, № 24402/07, 13 червня 2013
Versini-Campinchi і Crasnianski проти Франції, № 49176/11, 16 червня 2016
Vidish проти Росії, № 53120/08, 15 березня 2016
Vilnes та Інші проти Норвегії, №№ 52806/09 і 22703/10, 5 грудня 2013
Vinci Construction і GTM Génie Civil et Services проти Франції, №№ 63629/10 і 60567/10, 2 квітня 2015
Vintman проти України, № 28403/05, 23 жовтня 2014
Von Hannover проти Німеччини (№ 2) [ВП], №№ 40660/08 і 60641/08, CEDH 2012
Vorozhba проти Росії, № 57960/11, 16 жовтня 2014
Vrzić проти Хорватії, № 43777/13, 12 липня 2016
Vukota-Vojić проти Швейцарії, № 61838/10, 18 жовтня 2016

—W—

W. проти Нідерландів (déc.), № 20689/08, 20 січня 2009
W. проти Сполученого Королівства, 8 липня 1987, série A № 121
Wainwright проти Сполученого Королівства, № 12350/04, CEDH 2006-X
Wakefield проти Сполученого Королівства, № 15817/89, рішення Комісії від 1 жовтня 1990, DR 66
Walkuska проти Польщі (déc.), № 6817/09, 29 квітня 2008
Wallová і Walla проти Республіки Чехія, № 23848/04, 26 жовтня 2006
Ward проти Сполученого Королівства (déc.), № 31888/03, 9 листопада 2004
Weber і Saravia проти Німеччини (déc.), № 54934/00, CEDH 2006-XI
Welsh і Silva Canha проти Португалії, № 16812/11, 17 вересня 2013
Wieser і Bicos Beteiligungen GmbH проти Австрії, № 74336/01, 16 жовтня 2007
William Faulkner проти Сполученого Королівства, № 37471/97, 4 червня 2002
Winterstein та Інші проти Франції, № 27013/07, 17 жовтня 2013
Wisse проти Франції, № 71611/01, 20 грудня 2005

—X—

X та Інші проти Австрії [ВП], № 19010/07, CEDH 2013
X і Y проти Бельгії, № 8962/80, рішення Комісії від 13 травня 1982, DR 28
X і Y проти Нідерландів, 26 березня 1985, série A № 91
X проти Австрії, № 8278/78, рішення Комісії від 13 грудня 1979, DR 154
X проти Латвії [ВП], № 27853/09, CEDH 2013
X проти Сполученого Королівства, № 7308/75, рішення Комісії від 12 жовтня 1978, DR 16
X, Y і Z проти Сполученого Королівства, 22 квітня 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-II
X. проти Фінляндії, № 34806/04, 3 липня 2012
X. проти Франції, № 9993/82, рішення Комісії від 5 жовтня 1982, DR 31
X. проти Ісландії, № 6825/74, рішення Комісії від 18 травня 1976, DR 5
Xavier Da Silveira проти Франції, № 43757/05, 21 січня 2010

—Y—

Y.C. проти Сполученого Королівства, № 4547/10, 13 березня 2012
Y.F. проти Туреччини, № 24209/94, CEDH 2003-IX
Y. проти Словенії, № 41107/10, CEDH 2015 (витяги)

Y.Y. проти Туреччини, № 14793/08, CEDH 2015 (витяги)
Yefimenko проти Росії, № 152/04, 12 лютого 2013
Yildirim проти Австрії (déc.), № 34308/96, 19 жовтня 1999
Yordanova та Інші проти Болгарії, № 25446/06, 24 квітня 2012

—Z—

Z проти Фінляндії, 25 лютого 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-I
Z та Інші проти Сполученого Королівства [ВП], № 29392/95, CEDH 2001-V
Z.H. і R.H. проти Швейцарії, № 60119/12, 8 грудня 2015
Zaieț проти Румунії, № 44958/05, 24 березня 2015
Zammit Maetrel проти Мальти, № 24202/10, 22 листопада 2011
Zehentner проти Австрії, № 20082/02, 16 липня 2009
Zehnalova і Zehnal проти Республіки Чехія (déc.), № 38621/97, 14 травня 2002
Zhou проти Італії, № 33773/11, 21 січня 2014
Znamenskaya проти Росії, № 77785/01, 2 червня 2005
Zorica Jovanović проти Сербії, № 21794/08, CEDH 2013
Zubaľ проти Словаччини, № 44065/06, 9 листопада 2010